

84(2 Рос-Кара)6 Кара: 63 2/6
Б28

БАТЧАЛАНЫ Сагъит

Назму кытаб

САУГЪА

Батчаланы Сагъит

САУТЪА

Таурухла бла назмула

КАРАЧАЕВСК
2012

В книге использованы рисунки

ХАХАНДЖКОВА М.Р.

В первый свой поэтический сборник С. Батчаев включил сказки и стихи. Сборник будет хорошим подарком для любителей карачаевской поэзии.

Сказки С. Батчаева посвящены обычаям и традициям карачаевского народа. Они написаны красочным, сочным языком. Читаются легко. А свои стихи автор посвятил знаменитым людям Карачая.

Книга предназначена как взрослым так же и детям старшего возраста.

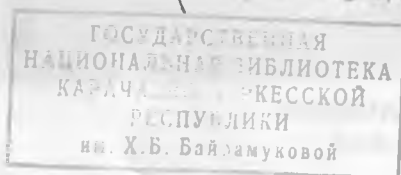

Бу китабны чыгъарыргъа ачха джаны бла болушлукъ Батчаланы Хамидни джашы Сейит-Умар, Биджиланы Алийни джашы Казбек, Батчаланы Магометни джашы Владимир, Батчаланы Алийни джашы Магомет, Батчаланы Хасанны джашы Алий, Батчаланы Хусейинни джашы Алий-Мурат этгендиле да, джюрегими теренинден мен алагъа уллу разылыгъымы билдирген бла къалмай, аланы хар бирине, юдегисине узакъ саулукъ-эсенлик теджейме, тутхан ишлеринде муратларына джетиб, аланы джетишимлерине миллетибиз къууанырча Уллу Аллах буюрсун.

Багъалы къарнашларым! Сиз мени къаллай бир къууандырдыгъыз эсе, Уллу Аллах да сизни аллай бир къууандырсын.

Китабны автору Батчаланы Сагъит

кара: 63 396

Ал сёз орнуна

Батчаланы Ильясны джашы Сагъитни «Саугъа» деген китабын окъугъанымда, эсиме чалкъы чалгъан джылларым тюшюб къалдыла. Джыл сайын чалкъычы джыйын къураб, «Джегетей» совхозну къышлыкъларында бичен ишлеучен эдик. Джыйынны асламысы джаш адамла эдиле. 18-23 джыл болгъан болур эдиле аланы хар бирине. Аны бла биргелей, атам, аны къарнашы Исса да чыгъыучан эдиле чалкъыгъа.

«Эркишини эри чалкъыды» деб бош айтылмагъанды. Бир да ауур ишди ол. Анга да къарамай, эртенбладан ингирге дер чалкъы чалыб, къошха арыб джыйылсакъ да, ашаб бошагъандан сора чалкъычыланы арасында тюрлю-тюрлю ушакъла болуучан эдиле. Атамы къарнашы Исса таурух айттыргъа бир да уста эди. Арыгъаныбызгъа да къарамай, анга таурух айтдырыргъа ёч эдик. Бир къауумубуз, ол таурухларын айтыб бошагъанчы, джукълаб къалыучан эдиле, бирсиле уа, таурухчуну кесин джукълатхынчы, тынгылаб туруучан эдик. Иссаны айтхан таурухлары сейирле эдиле. Джашлыкъ этиб, аланы джазмай къойгъаныма бюгюн-бюгече да сокъуранама.

Батчаланы Сагъитни «Саугъа» деген китабыны асламысы таурухладан къуралгъанды. Мерт-беш назмусу барды да, ала да Сары-Мюз элни белгили адамларына аталгъандыла. Батча улуну къол джазмасын алыб, окъуб башлагъанымда, не джашырыу, кесими тыялмай къалдым. Керти да иги таурухла кёре эдим. Кеслери да назму бла джазылгъандыла. Окъулгъанлары тынчды. Маурухчуну тили байды.

Батча улуну таурухларын окъуб бошагъанымда, бу оюмгъа келдим: джазыучулукъда аны уллу сынамы болса, фахмулу затланы джазыб, окъуучуланы къууандырлыкъ эди.

«Саугъа» деген китабы керти да уллу саугъа боллукъду окъуучулагъа. Аны уллу, гитче да суюб окъурукъду.

Къобанланы Махмут,
КМР-ни халкъ поэти

Паурухла

δλα

назтула

ХАКИМ КЪЫЗ

Бир къауумла, бюгюн бла джашайдыла,
Билим керек демегеннге ушайдыла.

Тамблагъы кюнлерине сагъыш этмей,
Къаладыла муратлагъа толу джетмей.

Терен билим хар заманда джараб къалыр,
Къыйын кюнде хар кимни да ол къутхарыр.

Дунияда аллай ишни бир юлгюсюн,
Айтхан эди, эсимдеди, атам бир кюн.

Айтсам сизге атам берген ол саугъаны,
Болум джетиб, ангылатсам сизге аны.

Джукълаб туруб, не кёрмейди эл тюшюнде,
Къаллай затла болмагъандыла джер юсюнде.

ЁКСЮЗ ЮЙДЕГИ

Эртделеде бир къатынны эри ёлюб,
Юч джашчыгъы къалыб кетди ёксюз болуб.

Ишлей эд, инджиле эд, джашау къыйнай,
Ёсдюре эд, юч джашчыкны, тыкъсый, джылай.

Къарылгъашча ташый эди юйге ашны,
Тюймегенлей, къыйналса да, кёзню, къашны.

Джанынча сакълай балаларын, элден къоруй,
Ёседиле Базай, Къайт эмда Норий.

Ойнай, кюле ол ананы иши бла,
Айныдыла, эс бегитиб, ючюсю да.

Юс-башлары къарыусузду: осал, джыртыкъ,
Саулукълары, айтыр кибик, болду артыкъ.

Айырылмай ёселле да бирге юч джаш,
Халилери болалмады бирча ушаш;

Тамадасы: «Кесим айтхан», — деб турады.
Ортанчысы: «Хо» — дей, къыйдыра барады.

Шош, ангылы, акъыллыды гитчелери,
Оноугъа уа къошмайдыла: «Кел» — деб, бери.

ДЖАЛЧЫЛЫКЪ

Джалчылыкъгъа кетедиле тамадала,
Гитче джашы негер болду къарт анагъа.

Беш джыл джалда ишледиле энди ала,
Гитче джашын асырайды джарлы ана.

Келедиле эки джашы, тёрт-беш джылдан,
Иги кесек къойну сюрюб, къыйын джалдан.

Къошну къураб, чыгъадыла малгъа джашла,
Эринмейин кютедиле тауда, ташда.

Аналары къойгъан эди иш излеуню,
Уллу джашы къоялмайды кесим деуню.

Сагъыш этиб, кёб къыйналды джарлы къатын,
Къарнашлагъа къошайым деб, гитче джашын.

«Барсанг-деди, Норий, джаным,
бир болушсанг,
Къарнашланы малын тыйсанг эм танышсанг».

АЙРЫЛЫКЪ

Джибергенди Норийчикни энчи къошха,
«Танышсын эм аралашсын», — деб, джумушха.

Норий барыб, къарнашлагъа салам берди,
Базай анга: «Нек келгенсе Норий?» — деди.

«Келгенме мен бери болушургъа сизге,
Анам ийди: «Къарагъыз: — деб, мюлкюгюзге».

Базай анга табсыз айтды, хыны этди,
Норийни ол джюрегине бек джетди.

«Къайтыб кет, келгенингча хазыр малгъа,
Бармагъанса мал табаргъа ишге, джалгъа», —

Деб, къыстады, ариу айтмай, терен кетди,
«Кел» — демеди, ашатмады анга этни.

Норий келди джаламсыраб анасына,
Анасы да къыйналгъанды баласына.

Айтханды ол: «Къоркыгъан эдим ма ол ишге,
Кёрген кибиб болуб къалдым тамам тюшде».

Кёл джазартгъа берди анасы төрт-беш гакгы,
Ашамайын ол аланы элтиб сатды.

Бериледиле гакгычыкъла хар кюн сайын,
Сатыб барад, ачха этиб, къоймай зайын.

Отун джарды, суу келтирди биреулеге,
Хакъын алды, джаннга салды арт кюнлеге.

Ашха, суугъа джоюлмайын тюшген заты,
Байлыкъ болуб джыйылгъанды аны арты.

«Тама-тама кёл болады» — деген кибик,
Бирем-бирем къошулгъанды мюлкге кириб.

Ачхасына келтиреди ууакъ-тюек,
Аз болса да къошулады, хайыр келед.

Зыраф чачмай, джетишдириб бирин-бирге,
Хар хайырны джыйыб турду бир кюбюрге.

Уллу болду, алай бла ёсдю тюкен,
Иши онгду, сейирсинир кибик кёрген.

Къарны тойду, адам болду, кийди кийим,
Байлыкъ келди, озду барын джетиб билим.

Къарнашлары джукъ этмелле малдан башха,
Сейир болуб къаладыла бу къарнашха.

Дерт тутмайды айтылгъаннга, ётген кюннге,
Къарнашларын юлендирди, этди юйле.

Кёзюу келди Норийге да тамадалыкъ,
Ашыкъмады, барады ол болджал салыб.

Анасы къарт, аш-суу этер нёгер керек,
Сагъыш этсе, кёлюне уа былай келед:

«Ушамагъан джукъмайды» — деб, эшитгенди,
Ушагъанны излерге ол иш этгенди.

Къарнашлары: «Юйлен», — дейле, — болду,
заман,
«Сагъыш этиб кёрейик» — деб, турду хаман.

Сора бир кюн кирит салды тюкен юйге,
Эсге тюшдю эл кёрюрге, джол джюрюрге.

Керек затын алды джолгъа артмакъ бла,
Нек баргъанын кишиге да айтмай туура.

Джер, суу кёрген сылтау бла кетеди ол,
Ушаш табмай юйленмезге тартады джол.

Кёб айланды, бек изледи талай джерде,
Табалмады ушаш нёгер халкъда, элде.

Ушаш излеб, алгъа къараб тюрсюнюне,
Эс иеди халисине эм ишине.

Ушамагъаннга юйленмезге ант этгенди,
Акъылы ары бурулгъанды, терк кетгенд.

«Джаннгылдыммы?» — деб,
кеledi бир кёлюне,
Нарт сёз энди терсге ушаб да кёрюне.

Табмазына ийнанды, тюнгюлдю ол,
Туугъан элге къайтыргъа изледи джол.

Юйге айланыб тартады ол ахырында,
Дженгил джетиу болду аны акылында.

Юйюне, арбазына тамам ашыгъыб,
Эмилигине да ол къамчисин къагъыб,

Сайлады, узундан эсе, къысха джолну,
Эмилигине да баса сау болну.

Джанламайын къамишли, мырдылы джерден,
Аты батыб, чыкъды алайдан кючден.

Анга да махтау бере ол, тамам арый,
Джылкъычыгъа тюбеб, аны кёлю джарый,

Салам бере, джол тюзетсенг деб, тиледи,
Ол да: «Кечди, кетме, мында къал» деди.

«Артада, — деди — кёргюзюрме чыгъар джолну,
Бюгюн кюннге джолоучулукъ джетди, болду».

Ол къамишни теренинде эди юйю,
Джылкъы кютюб, ёте эди аны кюню.

Джылкъычыгъа келиб къалды бу къонакълаб,
Юй болумун айтыб берди, ол джомакълаб.

«Джууукъсуз эм тенгсиз тюлме, бил сен аны,
Андан тюлдю къамиш кёлге юй салгъаным.

Узакъ джерден келгенме мен бери кёчюб,
Кёк сууладан, мийик таууладан кёчюб, ётюб.

Себеби уа: юретирге къызны, джашны,
Табар кибик кеслерине джашау ашны.

Туугъан элде эте эди бай, бий зорлукъ,
Джарты джолда къала эди адам боллукъ.

Билим излеб кюрешген да джокъну орну,
Излегеннге джукъну иймей байны къолу.

Джашырыныб кёчюб кетдим мен ол джуртдан,
Къызым иги билим алды, келгенича къолдан.

Джаш кетгенди, билим излеб, узакъ джерге,
Мен джашайма эркинликде къамиш кёлде.

Къыйналгъанма бу мырдыда, кёб батханма,
Адам билмез джолун излеб да табханма,

Манга ушаб, киргенсе сен бу батмакъгъа,
Джазыкъсыныб чакъыргъанма
сени къонакъгъа.

Бир кесекден келирме мен, сыйлагъыз» — деб,
Бийчесине буйрукъ бериб, чыгъады терк,

Юйдегисин къонакъ бла къоюб бирге,
Кеси ашыгъыш кетди ишин этерге.

Юйде уа, джумуш эте бир ариу къыз.
Айланады кесин джюрюте айыбсыз.

Аны кёргенлей, мураты тюшюб эсине,
Ол несин да ушатыб къойду кесине.

Джумушу да аламатды, табылмаз сёз,
Аны кёрсенг а, къамамай къалмаз кёз.

Кёлюн къалай билдирирге билмейин джаш,
Къайгъы этиб, ашайлмай къалды аш.

Бир кесекден келди юйге юй иеси,
Къонакъны мыдахлыгъына ийди эсин.

Кетген эди ол къонагъын сынар ючюн,
Намыс, адеб, ишленмеклик, билим ишин.

Адеб, намыс сезилгенди къонагъында,
Болум, чырай танылгъанды бет къанында.

Къызын: «Кел», деб чакъырады къонакъ юйге,
Къобуз ал да, кёз «ач» — дейди, ойнай, кюле.

Къыз къобузну ариу согъуб, тынгылатды,
Юй иеси, къонакъгъына, былай айтды:

«Къонакъ, джаным, ичмединг не ашамадын,
Хапарынгы сорургъа мен бошамадым.

Мыдах кибик кёрюнесе сен кёзюме,
Хапар айтсанг, тынгылар эм сёзюнге».

Къыз кетеди къобузун да тагъыб чюйге,
Джаш башлады хапар айтыб къонакъ юйде.

Айта келиб, хапарыны аягъында,
Намыс сакълай, билдиреди хар барын да.

«Айыб этеме, мийик болсун сени сыйынг,
Кёлюмдегин айтыргъа уа болду къыйын!

Айтмазгъа уа, бюгюн менде джокъду амал,
Кечиригиз эм сёкмегиз, къыйынд тамам.

Тартынама, мадарсызма, уялама,
Къонакъ болуб келгениме къыйналама.

Уялсам да, кыйналсам да, айтама сизге:
Ушаш адам табылгъанды мында бизге».

Айтыб чыкъды джашырмайын ишин, джолун,
Ачыкъ болду джылкычыгъа энди болум.

«Ангыладым, муратынгы билдим», — деди,
Иш баджарылса, кызыны сени бла ийдим» —
деди.

Оноулашыб, бийче бла мен кёрейим,
Джууабларын санга тангнга билдирейим», —

Деб, кетеди тынчайыргъа юй иеси,
Калды юйде, сагъыш этиб, джашны кеси.

Кючден чыкъды, джукълаялмай къонакъ
тангнга,
«Къаллай джууаб берирле? — деб, была манга.

Келишдиле, сёлешдиле, тюзетдиле,
Мурат толду, къууанчха да тюз джетдиле.

Джаш уялыб, берир затын босагъада
Къоюб кетед айтыб бермей ата-анагъа.

«Мен артмакъны салдым, — деди, —
босагъагъа,
Бетим джетиб, берелмедим аны алагъа».

Аны эшитиб, кызы айтады джашха энди:
«Ол этгенинг джангылычды, терсди.

Атам кёрсе, артмакъны джетер алыб,
Аны алмаз, кесинге да этер айыб.

Дженгил барыб, тыйыншлысыча иш эт,
Табсыз ишни заманында сен тюзете кет».

Тюзетгенд джаш къайтыб
этген джангылычын,
Джолгъа чыкъды джашыралмайын
къууанчын.

Къууанды ол ушаш къызны табханына,
Къыз ким эди, эс ийигиз хапарына.

Хаким болуб чыккыган эди ол кызы оккыб,
Атасы иймей кыйкыган эди ишге кырккыб.

«Тюшеди» — деб, табсыз джерге элиндеча,
Табылмайын мизамлы джер кёлүндеча.

Кече-кюн демейин, къолгъа алыб кесин,
Ёсдюре эд, толтура эд, акыл, эсин.

Юрене эд анасындан хар не ишге,
Кюнден-кюннге билим кьоша, ёсе, бише.

Боллукъ эди хансладан дарман этерге,
Ташны юсю бла муратына джетерге.

Алай бла табхан эди кёзге дарман,
Марда бла букълатыб, себиб къойгъан.

Марда этмей, хайырланса ол дарманны,
Сокъур болуб къала эди кёзю адамны.

Табхан эди сау этерге башха дарман,
Кёзге кирген дарман ууну бери алгъан.

Дарманланы чыгъаргъан эд джетиб эси,
Хайырлана биле эди джангыз кеси.

НАРТ СЁЗНЮ ХАЙЫРЫ

Ма ол къызны болгъан эди къарт атасы,
Тийирмеген бир адамгъа чырт хатасын.

Кёб джашагъан, кёбню кёрген адил адам,
Джашау сынамларын сёзде айгъакълагъан.

Сабийлеге акъыл берир деген сёзюн
Айтыучан эд ачар ючюн эсин, кёзюн.

Къарт атаны кёб айтыучу сёзю бар эд,
Джашыны уа акъылында ол къалгъан эд:

«Билим бла къарыуланган дженгилмейди,
Билим алмай, орун алгъан бегимейди».

Кызны атасы, тюз ангылаб, бу сёзлени
Толтурургъа бел байлагъан болур эди.

Ол себебден кюрешгенди билим ючюн,
«Окъусунла, билсинле» — деб, салыб кючюн.

Джаш юйдеги юйюне келеди салыб,
Алагъа тюбейдиле элде къууаныб.

Той да болду, халкъ чыкъды, юйюне —
джолгъа,
Баш алдамай, была алдыла ишни къолгъа.

Норий сытыу этеди кечи-кюн,
Келин таб джарашдыргъан джашагъан юйюн.

ЗИЙДАН

Зат алыргъа Норий кетсе, талай заман
Джангыз къалыб кетед юйде келин хаман.

Чырайлыды, адеблиди эм эблиди,
Халисини ариулугъу да кертиди.

Намыс бла тута билед келин кесин,
Керексизге кюрешмейди салыб ёшюн.

Махтайдыла, джаратады кёрген адам,
Кёзю кёрген, иши тюшген хар къалайдан.

Къарайдыла не тюрлюсю да адамланы,
Кёб ичинде табылады аманлары.

Къайыны да бири болуб телилени,
Харам акъыл алды Базай келинине.

Айтхан ишин эки этмей толтургъаны,
Адеб бла намыс бузмай таб тургъаны.

Башын чакъды, аджашдырды, тели этди,
Терс акъылгъа тюшюб, къайын табсыз кетди.

«Айтсам болду» — деб, келтириб ол кёлюне,
Таб заманны мараб, келди келинине.

Тындырса да, айтхан ишин эки этмей,
Къалды Базай муратына чыртда джетмей:

«Къарнаш эсенг, къарнашча эт, — дегенди,
Огъай десенг, сёлешмейн кет», — дегенди.

Этиб кюрешсе да, кёб тюрлю дыгалас,
Муратына джеталмайын, болду тас.

Алгъынча сый табылмазын билиб Базай,
Кир иннет алды, тюлкюге ушай.

Къарнашы Къайытны тюшюрюб эсине,
Эрлай чакъыртыб къойду юйюне.

«Элни джый бери, барды айтыр сёзюм,
Мындан ары бу затха джокъду тёзюн.

Эл джыйылды, Базай айтды сёзюн алай:
Хар не кирни къатышдырды, къошуб талай.

«Элни осалын джыйыб келин бизни юйге,
Бет джойгъанды, къойду бизни къара кюннге.

Кече юслерине барыб, кёрдюле эки кёзюм,
Къайлай джетсин быллай ишге менде тёзюм».

Ётюрюкню керти этди, къошуб, джамаб,
Миллетни сёзюне ийнандырды алдаб.

Келинине сюд этдирди сакъламай кёб,
Халкъны къоймай, ашыкъдырыб, къадалыб бек.

Сора келди келинине билдирирге,
Дерт джетдириб, айтыб, ичин кюйдюрюрге.

Айтды барын, мурат этиб, къыйнаргъа джан,
Тюрсюнюнде кёрюне эд бузулгъан къан.

Башха мадар табылмады келинине,
Джаулукъ къакъды, букъулатды, ишин биле.

Деди келин: «Амал джокъду, кёрдюк ишни,
Бет болмаса, кёлтюртеди ауур джюкню».

Элден чыгъыб, къаздырады терен уру,
Деди Базай: «Энди мындан чыкъмай ёл,
къуру».

Келин тюшдю зийданныга, берилмей аш,
Аны башын джабыб къойду бир ауур таш.

Джылай-джылай, келин къалды бу зийданда,
Къыйынлыкъ джетгенине бир бек къыйнала.

Джаулукъ къагъыб, букъулатыб, юйде келин
Дарман букъу ийген эди, табыб эбин.

Магъанасын Базай билмей къалгъан эди,
Букъудан ол къара сокъур болгъан эди.

ЭМЧЕК КЪАРНАШ

Норий келди, айтдыла да хапар анга,
Бек къыйналды, ауур тийсе да джанныга,

Джангыз айтды: «Къойсагъыз а мен келгинчи,
Байланыб да турур эди ёлюм джетгинчи.

Этди эсе бетсизликни, аллай ишни,
Айыб этмез, энди бизге эштда киши».

Къыз турады зийданда, тамам тирмилиб,
Болушлукъ джокъду турса да бек инджилиб.

Кюн батады, кече болду, джылайд келин,
Бир кёб джылкы, кеч сюрюлюб, къалды келиб.

Джылкы юркую, бёлюнеди эки джарты,
Сейир ишге ушаб кьалды муну арты.

«Не барды?» — деб, атлы келди атын уруб,
Ташны кёруб, тынгылады, тохтай туруб.

Эшитеди, джылагъанны уру ичинде,
Тюшюндеча болуб кьалды бу ишинде.

«Кимсе» — дейди, тынглайды, кьулакъ ийиб,
«Не керекди, бар джолунга», — дейди хариб.

«Огъай, — дейди, — кетелмезме айырмай
бир зат,
Не болгъан эсе, меннге айт да ангылат» —

Деб, аркъанны илиндирди эрлай ташха,
Аны бла сюретген тынч болуб джашха.

«Чыкъ — деди да, джибек аркъанны къызгъа
атды,
«Къой, кюрешме мени бла» — деб къыз айтды.

Къоймазлыгъын билиб, тутду ол аркъанны,
Эрлай тартыб, джылкычы чыгъарды аны.

Алыб кетди миндириб ат аллына,
Хапар сора, ариу айта эм джалына.

Къыз айтмайды не болгъанын, джашырады,
Анда-мында бир сёз айтыб, ашырады.

Кёб джюрюген, джылкы сюрген, кёрген адам,
Къызгъа джетген кыйынлыкъны сезди тамам.

«Болушайым, джакълайым», — десе да,
Чыртда тюзюн айтмай къойду не эсе да.

Сора киши къызгъа айтды быллай сезле:
«Айтханымдан башха тюрлю болмаз, ёзге.

Болгъун манга суюсенг, эгеч, суюсенг, нёгер,
Мен сёзден тайсам а джаным азаб чегер...»

«Нёгер бард», — деди джылы ышара анга,
Эгеч этсенг, ол уллу насыбды манга.

Алай бла къарнаш табды джарлы хариб,
Джылкъычыны къаласына келди кириб.

Къала джангыз сюеледи, элсиз кеси,
Керек затны келтиреди юй иеси.

Къатыны бар, джашчыкъы бар, бир джалчысы,
Юйю эркин, бёлмеси кёб, джокъ ачлыгъы.

«Эгечим» — деб, ангылатыб танышдырды,
Андан сора джукъ айтылмай, бары тынды.

Башха юйде джарашдырыб, салыб орун,
Джашчыкъны да нёгер этиб, билиб джолун.

Ай чакълыны танышдыла, ариу билиб,
Тебретиле, бары махтаб, къызны суююб.

Джашчыкъ чабад, анасындан артыкъ кёрюб,
Къатын тебретид маджал затны анга бериб.

Эгечине къууанады, келсе киши,
Огъур, къууанч болгъанына этген иши.

Джууб, тазалаб джалчыны да кийимлерин,
Кюнден-кюннге ёсдюреди суюмлерин.

«Тюеде да къабар, — дейле, — ит джарлыны»,
Ашхылыгъына табды энтда бир къаллыны.

ДЖАЛЧЫНЫ ХАТАСЫ

Ашхылыгъын кёлтюрелмей, джалчыны кёлю
Бузулгъанды, кёзю къараб, болуб тели.

Кёзю къараб, мадар табмай энди къызгъа,
Къан бузулуб, тюшюб къалды табсыз ызгъа.

Сагъыш этиб, иш этеди айырыргъа,
Къарнаш, эгеч арасына от салыргъа.

Ачхыч ишлеб, джарашдырды къызны юйюне,
Сездирмейин юй ичинде чырт бирине.

Адамлыкъны керек этмей, бетин атды,
Кече кириб, ол джашчыкъны бойнун тартды.

Эртден бла къыз уянса, орунда къан,
Кёрюб, къоркъуб, джылады ол: къалмады джан.

«Эшик бегиб, тешиги джокъ, не болду» — деб,
Не этерге мадар табмай, къыйналды кёб.

Къаты джабыб къыз эшикни, чыкъды ахыры,
«Былай бир кел» — деб, къарнашын
ол чакъырды.

Джылаб айтды къарнашына болгъан ишни,
Кесин басыб, тынгылады мынга киши.

«Ёлтюр» — деди, боллукъ тюлме
сау къалыргъа,
Джангыз олду, энди амал басылыргъа».

«Огъай» — деди, — хайыр джокъду
андан манга,
Аны къоюб, мадар этгин ёлген джаннга.

Бойнун тик, акъ халыны алыб къолгъа,
Ашырайыкъ ол джарлыны ёлюм джолгъа.

Къан джугъусун кёргюзме да, тас эт, къорат,
Джашчыкъ кеси ёлдю десек, ол таб болад», —

Деб, чыгъады ачыуланмай ангылатыб,
Кеси аллына ичинден а былай айтыб:

«Быллай бирсиз салмаз элле сени уругъа,
Сау бир элде табылмайын джан къорургъа».

Хаким къыз да ариу тикди боюнчугъун,
Сюртдю, джууду, танымазча киши джугъун.

Бастырдыла, кёбге созмайын аны,
Анасыны да бек кыйналды джаны.

Сездирмезге мурат этиб анасына,
Сау кюн киши чыдаб турду джарасына.

Экинчи кюн: «Джюр» — дегенди,
— джерлеб атын,
«Къутулайым мындан, — дейди, —
узакъ атыб».

Атын бурду джолсуз джерге къя ыз,
Тюзде къялыб кетди къяз кеси джангыз.

ТЮРЛЮ ИШЛЕ

Къяйын джерге тюшгенди: джокъду джол, эл,
«Бар джолунга» — деди этмейин къязгъа кёл.

«Быллай ишинг берген болур эди азаб,
Мен тели уа, сагъыш этмей, этдим азат.

Дженгил тас бол, айыргъанса адамымдан,
Сёз айтмай бар, айырлыкъма
джанынгдан»,

Деб, атын уруб, эрлай къайтды ызына,
Къяз да кетди, джылай, тыкъсый эм бузула.

Чыгъар мадар табды къяйын халындан,
Джалчы къяууб джетиб,
чыкъды бир джанындан.

Джайдакъ атдан тюшюб, болду мынга нёгер,
Джашырылыб келген эди ол тёге тер.

Кёргенинде, кетиб аны бети, эси,
«Сени ёлтюр, — деб ийгенд, — деди иеси.

Ёлтюрсе да разыды, джокъду огъайы,
Бек къяйналыб айланады аны джаны.

Елтюрюрча джалчыда уа джокъду мурат,
Ол аны джанындан эсе бек суюб турад.

«Нек келгенсе? Къайыт юйге», — дегенинде,
Джууаб болду: «Амалсызды ишим сенде.

Нёгерме мен ёмюрлюкге сеннге энди,
Сенсиз балалмазма бир кюнню дегенди.

Этген ишин джалчы тизиб, айтыб берди,
Аууз ачмай, къыз тынгылаб, чыдаб келди.

Андан ары тёзалмай аны сёзюне,
Джерге узалыб, букъу урду тюз кёзюне.

«Умут этме, менден санга джокъду хайыр,
Энди келсенг, не сен, не мен, аны айыр, —

Деб, кетиб къалды аллына дженгил атлаб,
Джалчы къалды кёзюн ууа, алайда тохтаб.

Кёб бармайын, эл джюрюген тюшдю джолгъа,
«Къайда барды эл?» — деб, сорду бир адамгъа.

Келе-келиб, джетеди ол эл къыйыргъа,
Джол джанында джолугъады бир джыйыннга.

Соргъанында джыйылыуну магъанасын,
Бири айтды: «Къыйын иште не джарасын?

Джыйылгъанды миллет, — деди, —
ма бу джерге,
Бир адамны бир сом борчу барды элге.

Къыйын тийди ол адамгъа сомну табмакъ,
Аны ючюн сюд этилиб, сакълайд асмакъ».

Джазыкъсыныб къыз чыгъарыб берди сомну,
«Асмасынла!» — деди да, ол кетди джолну.

Къыз төледи киши борчун, ауруб джаны,
Джолда сюрюб джетди, джарлы киши аны.

«Къутхардынґ сен, къалгъанма мен сау
ёлюмден,
Санга игилик этмей ийдем, мен элимден», —

Деб, келеди айырылмай къызны ызындан,
Баш алыргъа кюрешеди къыз да мындан:

«Аралашма, бар ишинге, тийме манга,
Дуниядан умут юзген джарлы джанма», —

Деб, къыстаргъа кюрешди къыз нёгерин,
Къууаннгандан, эшитмейди ол киши
не дегенин.

Джолда биреу: «Кимингди?», — деб сорады,
Джарлы анга: «Эгечимди», — деб къояды.

Джаратханды тиширыуну ма ол адам,
Талай сёз айта келиб, айтды артдан:

«Кёб ачхагъа сатмаймыса эгечинги?
Не боллукъду нёгерли этсенг бир элчинги?»

Кюн кёрмеген джарлы адам ачха ючюн
Алданады, унутады болгъан ишин.

«Сатама» — деб, келишеди багъасына,
«Дженгил бер», — деб, илинеди джагъасына.

Къызгъа сормай, джарлы муну сатыб ийди,
Ма ол болду аны этген игилиги.

Джарлыгъа къыз, сейирсиниб, кёзюн тикди,
Къол джаулугъун кёз аллында къакъды,
силкди.

Къол джаулукъну букъусу да дарман эди,
Ол джарлыны кёзлерине баргъан эди.

Ачха алыб, къууаныб келгенлей юйюне,
Сокъур болду чабыб эки кёзюне.

КЕРЕКЛИ ДЖИГИТЛИК

Сатыб алгъан джолоучуду, тюкенчиди,
Байлыгъы кёб, махтанчакъды, тыш элчиди.

Тиширыу да башын ийди, мадар джокъдан,
Ариу айтды, хапар билди, хар не чотдан.

Кюбсе байд, анга сукъланадыла кёбле,
Джюгю кёбден джетишмейдиле кемеле.

Бир кемеси кетерге башха джерге,
Башхасы джюкленникди барыб башха элге.

Ойланды къыз, сагъыш этди, иши къыйын,
Чыдаб турду табын мараб, кесин тыйыб.

Башха мадар табылмайын меннге энди,
Баш алыргъа бир джигитлик керек — деди.

Ташыдыла эм джыйдыла бютеу джюкню,
Джарашдырыб салдыла аны сау кюнню.

Ол — бу деб, ол айтды кёб тюрлю джумуш,
Айтхан ишин толтурду, этмеди сормуш.

Кесини ёшюнюн толкѳунлагѳа ура,
Кеме кетди сууну ёрге тартыб тура,

«Кѳарайкѳ», — деб, алыб чыкѳды, джерге,
суугѳа.
Олтурду да, «Суу бер», — деди, — кѳараб
кѳызгѳа.

Кѳыз а, узалыб, тенгизден суу алалмады,
Кюбсени ол бир да разы эталмады.

«Ой сени» деб кюбсе бек махданады,
Иги узалыб, артмакѳ болуб да кѳалады.

Кеме чайкѳалгѳанында, ауурлугѳу дженгиб,
Толкѳунланы арасына кетди сингиб.

Тюкенчини киймлерин киеди кѳыз,
Кертисинден аджашдырды ма энди ыз.

Ие болду тюкенчини тюкенине,
Чыгѳыб кѳалады тынч джашауну кюнлерине.

Чачын джыйыб, кийди ариу бухар бёркню,
Кеме джетди тохтар джерге, суудан етдю.

Ариу айтды кемедеги адамлагѳа,
Ачха бериб, джюк ташытды алагѳа.

Юй алды да, тюкен кѳурду ма ол элде,
Тынч турады, джукѳ келтирмей, энди кёлге.

Кёб адамла аладыла хар не затны,
Джайылгѳанды тюкенини элге аты.

Тюкен кимникиди, кимди бу чырайлы», — деб,
Адамла келедиле аны кёрюрге излеб.

Сагъыш этди, бир зат тюшдю эсине:
Керек болду, ат атады ол кесине.

Хаким къызны аты болду энди Норий,
Къыз болмайын, джаш болгъаны элден къоруй.

Джашай эди къайгъысызлай, сагъыш этмей,
Турса да ол муратына толу джетмей.

Умут этди джашауундан, заманындан,
«Келирми — деб, керти насыб бир джанындан».

СЕЙИР ИШЛЕ

Алай бла келедиле соруб атын,
Ким тюкенин, кими кесин, ким да затын.

Джайылса уа эл ичине махтау хапар,
Хан эшитмей, аллай хапар, къайда джатар.

Ханны къызы, сылтау этиб, келиб кёрюб,
Сюйюб къалыб, кетеди ол, белги бериб.

Атасына билдиреди къыз муратын,
«Олсуз манга джокъду джашау», — деб
туурасын.

Кюеулюкге сёлешеди, чакъырыб хан,
Не айтыргъа билмей, къыйналды джан.

Сёз айталмай, ишни къойду тамблагъа,
«Барды бийчем, къалай болсун», — деб, алагъа.

Хан билдирди бу хапарны къызына,
Къыз унамай, къыйтарды терк ызына:

«Он къатыны бар эсе ол джашны,
Кесиме эр этмей къоймазма аны».

Хан къызындан алалмайды баш,
«Бийчеге бир селешейим», — дегенди джаш.

Элни бары ийнандыла кюеудю, деб,
Хан сайлады аны адамлыгъын, эслеб.

Сыйы ёсдю, болгъанында джууукъ ханнга,
Хакимлигин баям этди, къошуб анга.

Хар джерде да билсинле, деб иш этиб ол,
Узакъ элле билер кибик табханды джол.

Чачылдыла джер-джерлеге хапарчыла,
«Сокъурланы сау этеди» — деб, къычыра.

Хапарчыла билдирелле къоймайын бир эл,
Хапар эшитгенле кел да, кел.

Сейирсиниб айтадыла бир-бирине,
Джангы затла къошадыла хар кюнюне.

Сокъурланы сау этеди деб, бир джаш,
Эшитгенинде, джалчысын келтиреди
эмчек къарнаш.

Къонакъ юйге джиберди да, «хайыр», деди,
Атасыны биргесине джарлы келди.

Экинчи кюн Норий алыб келди Базайны,
Дарманы бла сау этер деб, аны.

Дагъыда кёб келедиле, сокъур болгъан,
Толуб къалдыла, къонакъ юйле сокъурладан.

Сокъурланы келтиргенле бакъдырыргъа,
«Келигиз», — деб, башха юйге чакъырдыла.

Джыйыб айтды, ангылатды хан кюеулюк,
Ючеу-ючеу джазылыгъыз манга келлик.

Разылыкъ керекди меннге хар бирингден,
Чыгъыб къалыр бакъдырыргъа да эринген.

«Сокъурлагъа мен сёлешген заманымда,
Кымылдагъан таууш болмай къалсын анда.

Айтханымы ангыламай, къойсанг этмей,
Джашауунгдан айырырма сагъат ётмей.

Тынгылайса, айтханым эшитесе,
Белги бла не кергюзсем, аны этесе», —

Деб, бегитди, бек къоркъутду келгенлени,
Бузду келюн: «Бошду, тынчды», — дегенлени.

Джазылдыла ючеу-ючеу хар бир кюннге,
Къоркъадыла, къарайдыла бир-бирине.

ТОЛГЪАН МУРАТ

«Келтиригиз сокъурланы», — деб, адам иеди,
Къолун джуууб къуралады, кийинеди.

Базай келиб, олтурады джумушакъгъа,
Джалчы келиб орун алды, къалмай артха.

Келтирдиле мычытмайын джарлыны да,
Келгендиле адамлары барыны да.

Ючюсю да келгенлерин хахим кёрдю.
«Энди саула, чыгъыгъыз!» — деб,
буйрукъ берди.

«Чыгъайыкъ», — деб, тебретиле ала кетиб,
Къарасала, чыгъаргъа уа эшик этик.

Хахим берди къолу бла быллай белги:
«Олтуругъуз шиндиклеге дженгил», — деди.

Джабыу тартыб, башха этди кёрюб табын,
«Шыкъыртсыз», — деб, тынч этгенди
энди барын.

Сокъурланы бетлерине бюркдю сууну,
Ауругъанын сындырырча алыб ууну.

Айтды сокъурлагъа къатларына бара;
«Башха адам джокъду, сиз бла менден сора.

Хапарынгы хар биригиз айтырыкъсыз,
Бурмай айтхан сау болуб да къайтырыкъсыз.

Не азчыкъ да джашырсагъыз, алдасагъыз,
Сау болмай, сокъурлай къалырсыз.

Джашырмай айт, къалай сакъур болгъанынгы,
Анга кёре, сайларыкъма дарманынгы.

Башха адам эшитир деб къоркъмагъыз сиз,
Къалыб кетер айтханыгъыз былайда тюз.

Болгъан затны излесе да джашырыргъа,
Базайгъа керек болду тюзюн айтыргъа.

«Тюз айтханса, сау боллукъса», — деди, ышан,
Кёзюнг кёрюр, болур санга атханча танг».

Бурмай айтды бар хапарын энди джалчы,
Игиликге аманлыгъын айтды джарлы.

Сокъурланы алыб кирди башха юйге,
Сауладан а хапар сорду, ойнай, кюле.

Норий айтды: «Этген экен, къарнаш
джаулукъ,
Келлик болмаз анга энди саулукъ».

Кёб къарады, — хаким аны тюрсюнюне,
«Чыда, — деди, — хыны этиб кюлтюмюнге».

Чакъырады не айтыр деб, эмчек къарнаш,
Чыдаялмай къалтырайды, къалтырай баш.

«Азды, — деди, джарыкъ кёрмей джашагъаны,
Кечирилмез сабийимден бошагъаны.

Анга къошуб айыргъанды эгечимден,
Осал иши кетмез энди мени эсимден», —

Деб, мыллыгын атады ол хар ким кёре,
«Къымылдама», — деди, хаким, белги бере.

Энди къартны чакъырады джарлы ючюн,
Къарт айтады: «Джаратмадым мен да ишин.

Алай а ол джюк болгъанды манга ауур,
Балам эди, не этейим, ёбге, бауур».

«Кетеригиз, — деб, тымблагъа эсен джетиб,
Кёрюрбюз» — деб, бигитеди, кенгеш этиб.

Ашырады хар къайсысын джатар джерге,
Энтда келиб тюбеширге заман бере.

Норий келди бушуудан толуб,
«Бакъдырмасам къарнашымы, къалыр
бедиш болуб».

«Хайыр! — деди, бери кирчи селеширге»,
Деб, Норийни алыб кирди кенгеширге.

«Бош затлагъа къыйналмасын сени джанынг,
Къарачы, бир тыныялсанг аллынгадагъын.

Узакъ джары кетмегенди аджашханынг,
Насыб болур, — деб, билеме бу табханым».

Алай айтыб, бёркюн алды хан кюеулюк,
Джашны аллында къыз сюелди чачын тегюб.

Танытды да кесин, энди айтды барын,
Норий энди ангылады не болгъанын.

Къууанч эте бир болдула эки суйген,
Джарыкъ болду джюреклери кёб кюйген.

Къарнашына да танытды ангылатыб,
Джалчыны этгенин толу айтыб.

Базайны да, джарлы да сау этгенди,
Хаким къыз да муратына джетгенди.

Къууангандан Базайны да кечедиле,
Аны эрлай эллерине элтедиле.

Бийче салгъан болджал джетди, Норий келди,
Ханны къызы танымайын «Хаким» деди.

Норий кийди бийче кийген кийимлени,
Той, оюн болуб турду кёб кюнлени.

Бир-бирлерин сую, сыйлай эмда биле,
Кюндешле да джашадыла ойнай-кюле...

АШХЫ КЮНЛЕ

Эртде-эртде заманда,
Иймей кесин аманнга,
Деменгили юй болуб,
Джашауда эркин солуб,
Саны артыкъ кыйналмай,
Джукъ тилеб да уялмай,
Джашагъанды бир адам,
Дуниядан алыб дам.
Юйдегиси да юч башлы:
Юй бийчеси эм бир джашы,
Кийимлери хазыр, ашы,
Тюз оноула эте башы.
Болуша эд адамлагъа,
Эс табдыра кыйналагъанлагъа,
Джууукъ-тенги да кёб болуб,
Кереклиси дженгил толуб,
Акъылы да джараб элге,
Уруна эд малгъа, джерге.
Халкъ да сыйлаб, мийик кёрюб,
Айтханына акъыл бёлюб,
Къонакъ да кёб келе,
Инджилгеннге бере эди.
Джангыз джашы эркелейди,
Омакъланад марда билмейди.

Ёсген сайын кюнден-кюннге,
Эс иймейин ол билимге,
Хазыр ашха уллу къашыкъ,
Алыб ашайд тѣгюб, чачыб.
Кѣб болдула ишсиз кюнле,
Эркелиги ёсе, дженге,
Алмайды киши сѣзюн,
Хаулеликге салды кѣзюн.
Атасыны кѣб байлыгъы,
Не маллары, не джайлыгъы,
Эсгертгени, не акъылы,
Джукъ болмады мынга ахыры.
Гитчеликден бошланды джаш,
Телиликден бурмады баш,
Къалмайды бир джангыз кеси,
Акъыл сѣзге иймейди эсин,
Кенгеширге табмай заман,
Мурат толмад, болду аман.
Кѣбдю муну нѣгерлери,
Айырылмаз джан тенглери,
Къулакъ салыб айтханына,
Джюрюйдюле тартханына.
Дженгил атла джерленелле,
Джашла алагъа терк минелле,
Ары джортуб, бери чабыб,
Кѣллерине асыу табыб,
Былай эте, заман ѳтдю,
Осал къылыкъ ишин этди.
Атасын да сагъыш басды,
Бийчесине былай айтды:
«Джашны джолу болмады тюз,
Юретмедик джорукъгъа биз,
Эмиликни, баш билгенни,
Айырмайды, бу минеди.

Не болурун билиб болмаз,
Телиликни арты онгмаз.
Бир ишге да оюм джокъду,
Кийим барды, къарын токъду.
Не этейик, къалай болсун,
Джангызыбыз къалай онгсун?»
Бийче айтды: «Тийме джашха,
Кюрешмейик энди бошха,
Кеси кёрюр эмда билир
Тийиб къалса чалкъы ташха.
Джукъ айтама десенг анга,
Ауур тиер бёгек джаннга,
Ёбкелетиб, эрек этиб
Ийсек, къалыр юйден кетиб».
Сагъыш эте не болур деб,
Къыйналады анасы кёб.
Джашына ол эсин ийиб,
Джукъ айталмай, ичден кюйюб,
Ма бу халда ёте заман,
Ана джюрек табды заран.

АНА ДЖЮРЕК

Джюрек ауруу къыйнаб аны,
Джатды ауруб хар бир саны.
Бу болумну джаш эшитди,
Кёрюрге деб юйге джетди.
Келиб кёредиле тенгле,
Асыу болур, дейле кёлге.
Ётгенинде бираз заман,
Болум болду тамам аман:
Джокълаучула аз болдула,
Келиулери да къойдула.

Атасы бу ишни кёрюб,
Джашына ол эсин бёлюб,
Оноулашды эм юретди,
Тюзетирге мурат этди.
Алай а джаш бёлмей эсин,
Кёб билгеннге санаб кесин:
«Къойчу муну артха бир», — деб,
Сёлешмечи дегенча кёб,
Булджунуб бир башха ишге,
Бойсунмай намысха, кючге,
«Анама бир къарайым, — деб,
Ауругъаннга барайым», — деб,
Амалгъа ол ишни табыб,
Чыгъыб кетиб къалды чабыб.
Джашны былай этгенине,
Джууаб бермей кетгенине,
Болду къартны кёлю джарты,
Не болур деб, муну арты.

ОСИЯТЛА

Анасыны ауруу уа,
Къыйынлашыб барыуу да,
Болалмайды ышанырча,
Маджалды деб айтылырча.
Джаш эрикди ауругъандан,
Файда кёрмей къарагъандан,
Ары эте, бери эте,
Джаш башлады энтда кете.
Ауруу сакълаб, алмай къоймаз,
Аджал джетсе, амал болмаз,
Заман кетди, болджал джетди,
Ауруу энди ишин этди.

Ёлдю эм багъалы адам,
Бушуу келди джашха андан.
Ашырды ма джаш анасын,
Энди анга не джарасын?
Эрек болуб кетди юйден,
Кёзден кетди, кетди кёлден.
Айыбды деб, эсгермеди,
Табылдыла бош тенглери.
Атасыны бар байлыгъын,
Чачды, тёкдю къоймай джугъун.
Мюлкню зыраф джоярыгъын,
Ахыр бошаб къоярыгъын,
Атасы тюз билген эди,
Эм сагъышха кирген эди.
Инджиледи, джугъун айтмай,
Кеси къалды юйде къарт бай.
Сагъыш этди кёб кюнлени,
Болушмады кёб билгени.
Бир кюн тюшдю аны эсине,
Юй ишлейим деб кесине.
Болушлукъгъа тутмай адам,
Булджутмайын ишин хаман,
Кеси салды хар бир ташын,
Излемейин къойду джашын.
Заман ёте, иш да бара,
Сюелдиле къабыргъала.
Бир агъачны — уллу, базыкъ,
Нек алгъанды дерча базыб,
Джонуб башлады хар джанын,
Салыб кючюн эм амалын.
Джонду къыйналыб юч айны,
Татыды кючюне байны.
Адамла джыйды, джалынды,
Аркъау юйюне салынды.

Битгенди ишлениб юйю,
Къалмады урулукъ чюйю.
Кирди да джангы юйюне,
Тешди аркъауну тубюнден,
Къылычны салыб эшикге,
Агъач чюй урду тешикге.
Джонду тубюн этиб хиджи,
Тынч чыгъарча чюйню кючу.
Джашха энди хапар ийди,
«Келсин бери», — деб билдирди.
Бир кюн келеди джашы,
Биягъынлайд кёзю, башы.
«Ма, атам, — деди, — мен келдим,
Къыйналды болур джюрегинг,
Байлыкъны зыраф чачханма,
Энди чачмазгъа айтханма».
Атасы айтды джашына,
Ангыласа деб ашыгъа:
«Бошха къыйналма сен, джаным,
Барысы кесинги малынг,
Чачмаз эдинг болмаса мюлк,
Табмаз эдинг чачаргъа джукъ.
Ма табигъатны буйругъу
Амалсыз ишни буюрду,
Ананг кетди къолубуздан,
Джашау къыйын джолубузда.
Къарт болгъанма, ма кёресе,
Къарыусузма — сен билесе.
Осият адам ёлтюрмез,
Замансыз аджал келтирмез.
Сен ёсгенсе хазыр ашха,
Ангы азды аллай башда.

Джашайма мен кёбден бери,
Бизден сормай аджал келир,
Айтайым мен билгеними —
Этерсе сен суйгенинги.
Къартлыкъ келиб, кюч кетсе да,
Болум джашаугъа джетсе да,
Кюрешеме къыйналыргъа,
Халал ашаб, сый алыргъа.
Зауугъунгу кёбсунмейме,
Ишсиз ашны уа суймейме.
Кёб болса да межамларым,
Юй ишледим, къарыу салдым.
Баралмазма кёб заманнга,
Мен ёлсем эт дерим санга:
Джоргъасыз атха минмегин,
Салам бериб джюрюмегин,
Ашамагъын балсыз хант,
Кишиден тилемегин зат.
Болса уа табсыз джашауунг,
Болмай къалса ашауунг,
Этмегин сен башха тюрлю,
Сакълама кечени, кюнню,
Джангы юйде уллу аркъау,
Анга бегиб бир хиджи бар,
Тагъыб хиджиге аркъанны,
Табсанг игиди аджалны.
Джукъ тилеб, табыб тойгъандан,
Ёлген иги, бет джойгъандан»...
Джашы къараб атасына,
Кечгенинде хатасын да,
Иги джетмей ангы, сезим,
Толтурургъа берди сёзюн.
Кёлюн джазды, хо деб айтды,
Сер болгъаннга санаб къартны.

ОЮМСУЗЛУКЪ

Джангызлыкъда джыл джашады,
Сагъыш бла аш ашады.
Саулукъ кетди ма къарт байдан,
Джашау юзюлдю тюз тёрт айдан.
Ашыргъанды джаш атасын,
Сезелмей энтда хатасын,
Къуу-шуу, мыдах юйге кирди,
Толу ёксюзлюкню кёрдю.
Келедиле эл адамла,
Джюрегине асыу бола,
Келмейдиле татлы тенгле,
Джюрюйдюле мындан кенгде.
Мыдах болду бёгек джюрек.
Джарашмады къолгъа кюрек.
Басды сагъыш джашау джолда,
Осиятланы алды къолгъа.
Кёбден алды шекер балны,
Ашына, суууна салды.
Сатыб алды бир джоргъа ат,
Хар къалайгъа миниб барад.
Салам бермейд джолукъгъаннга,
Тамам ушаб урушханнга.
Джыйылдыла ууакъ-ууакъ
Тенгле энтда къараб, мараб.
Унутду джаш ата-ананы,
Эски этиб ол джараны.
Келедиле тенгле юйге,
Шапа тутуб хар бир кюннге.
Мулхар этиб ашайдыла,
Лахор этиб джашайдыла.
Сёз этелле элчи къартла,
Къараб джашха, джоргъа атха:

«Бу джашны атасы ёлдю,
Бир улу эркинлик кёрдю,
Салам бериуню да кьойду,
Билген адебин да джойду.
Кесине ушаб бош тенглери,
Хар кюнде той, таб кёллери.
Ма акъыллыны телиси,
Къалынды бек бет териси», —
Деб, халкъ ауузгъа алады,
Джаш а тюрленмей барады.
Бу болумда, ма бу халда,
Заман ётдю хауле джолда.
Джыйылгъан мюлк ма кёб джылда
Тауусулду тюз төрт джылгъа.
Бошалдыла бал эм шекер,
Сатды малны, сатылды джер,
Мюлк байлыгъы тауусулду,
Ашар аш джокъ, къыйын болду.
«Не болдунг?» — деб, келмейди тенг,
Инджилгенин билмейди эл.
Къарт осият этген эди,
Тилеме джукъ деген эди,
Боалмады алгъын джашау,
Табылмады ичиу, ашау.
Джашны онгун алды ачлыкъ,
Тилеб барды бетин ачыб.

ДЖАЛЫННГЫЧЛЫКЪ

Булутлу кюн джауумсураб,
Амалсыз джаш юйден чыгъад.
Барды тенгине ачха тилеб,
Бек ышаныб, берир бу деб,
«Джокъду», — деди, сылтау этди,
«Берир эм», — деб, джанлаб кетди.

Экинчиден джукъ табмады,
Ючюнчюге да атлады.
Мында да иги болмады джол,
Къалды табмай къурулай къол.
Джалынды ол беш-алтыгъа,
Тюбемеди чомартына.
Алтынчы тенгнге келгенди,
Ол былай джууаб бергенди:
«Бизни элдеде айланыб,
Хар неде атанг сайланыб,
Игиди деб, хыйсаб этиб,
Керек адам анга джетиб,
Келгеннге ол хатер этиб,
Инджилген къууаныб кетиб,
Ма ол къадар болумдан,
Джукъ тутмадынг къолунгда.
Берсем, ненгден төлерсе?
Айтмасам да билесе.
Алайына бер дей эсенг,
Кюнлюк аш тилей эсенг,
Къатышдырма башымы,
Берейим кюнлюк ашынгы».
Ётген зауукъ кюнлени
Энди киши билмеди,
Бийлик этген джашны да,
Туз-дам, татлы ашны да,
Киши эсине алмады,
Не базманнга салмады.
Джууаб джанына тийди,
Джюреги ауруду, кюйдю,
Ол ёпкелеб бу тенгинден,
Тутарча этек-дженгинден,
Бетине да исси ура,
Айланды джаш терк ызына.

КЪЫЙЫН КЮНЛЕ

Ашамайын эки кюнню,
Тамам аман болду кёлю.
Булджунургъа оноу этди,
Эски печге кириб кетди.
Ойду печни кирпичлерин,
Къырды къурумун, кирлерин.
Ортасындан топуракъны
Юч шайлыкъ ачханы табды.
«Табдым, — деди, — бюгюннге
Азыкъ болур бу меннге», —
Деб ачханы алды къолгъа,
Базар таба чыкъды джолгъа.
Киргенлей базар ичине,
Келди къасабны юсюне.
«Бери къара, бир кёр, — деди, —
Ма, ачхама эт бер», — деди.
Ёлчеледи ары-бери,
«Ёпке-бауур келед», — деди.
Чыкъды юйюне, джолуна,
Ёпке, бауур да къолунда.
Ташадан джортуб ит чыкъды,
Этегинден тартыб джыкъды.
«Не болду?» — деб, эс джыйгъынчы,
Ёпке кетди, ол тыйгъынчы.
Джылары келиб амалсыз.
Кёрюб болгъанын мадарсыз,
Къараса арлакъ — аллында
Тенглери джолну джанында.
Къатына келди тенглени,
Бири да салам бермеди.
Сордула къайдан келгенин,
Айтды хапарын, кёргенин.

Хапарын бютёу билдиле,
Хыликке этиб кюдюле:
«Аллай адет боламыды?
Адамдан ит аламыды?
Алдай билмейд бу хариб,
Айталмайды сёз табыб», —
Деб, селеке этдиле,
Адамлыгъын сёкдюле.
Сёзю, иши, хар неси да,
Ашы, сууу эм эси да,
Хыликкелик болургъа,
Джетгенин бу болумгъа,
Сыйсызлыкъгъа кетгенин,
Биледи энди не этгенин.
Кирди келиб юйюне,
Келди да былай кёлюне:
«Не адам джокъ, не мал джокъ,
Не джоргъа джокъ, не бал джокъ,
Не ашым джокъ, не кюч джокъ,
Не сыйым джокъ, не иш джокъ,
Унутмай атамы атын,
Толтурайым осиятын.
Толтурургъа келди кёзюу
Эм артдагъы ахыр сёзюн», —
Деб, джиб алыб кёлуна,
Эм тюшдю ёлюм джолуна.
Тюбюне шиндикни салыб,
Хиджиге туура ууланьб,
Аркъанны бегирча атды,
Сыйыртмакъ этди да тартды.
Кеси кесине кёл берди,
Шиндикни тюртюб джиберди.
Тагъылыб къалыб, ычхынды.
Джерге тюшдю да джыгъылды.

Хиджи да тюшюб къатында,
Джылтырайдыла алтынла.
«Къалай болду бу былай?» — деб,
Къараса уа — аркъауда кёб.
Ангылады джаш ахыры,
Атасыны таб акъылын!
Чюйню салды ол орнуна,
Беш-алты алтын къолунда,
Иш айланды онгуна,
Чыкъды акъылны джолуна.
«Сер болмагъанд мени атам,
Бузгъан барын этген хатам», —
Деб, кесин ол джолгъа салды,
Юйю да киритде къалды.

ДЖАРЛЫ КЪАТЫН

Соргъанлагъа: «Къайрыса?» — деб,
«Кетдим, — дейди, — хайыр излеб».
Башын алыб тенглеринден,
Сылтау айта кёргенине.
Тенглери къалдыла элде,
Алдыла аны да сёзге:
«Ма акъыллыны телиси,
Телилигини белгиси,
Олтуруб ишин этелмей,
Тохтаялмады кетелмей», —
Деб, хыликке да этдиле,
Кюлдюле эки бетлиле.
Узакъ узайды джеринден,
Киши кёрмезча элинден.
Джолукъгъанына сорады,
Акъыллы излеб барады.

Бир элде билген адамгъа
Джолугъуб къалды бир тангда.
Джумушун, сёзюн тынгылаб,
Джашны муратын ангылаб,
Узакъ джердеги биреуге,
Джиберди аны кёрюрге.
«Ол къартды, — деди, — билимли,
Джетер ол къартны билими,
Болушур, — деди, — ишинге.
Баралсакъ ол кишиге».
Тохтамай джюрюб ол келди,
Узакъда кёрдю бир элни.
Халкъ джата элге джетеди,
Тынчайыр акъыл этеди.
Кёргенинде чыракъ джарыкъ,
Кирди юйге, эшик къагъыб.
Юйню ичи толгъан сабий,
Бир тиширыу, дауурлу юй.
Юй иесин излеб сорду,
Аны джогъу ачыкъ болду.
Сынгсыб, джылаб сабийлери,
Ачлыкълары билинеди,
Юс-башлары, тюрсюнлери —
Къарыусузлукъ кёрюнеди.
Къатын сабий джубатады,
Отда къазан къайнатады,
Десе уа ол: «бишди къазан»
Тохтаб къалад хар джылагъан.
От табагъа барса къатын,
Чабадыла айтыб атын,
Ма бусагъат деген сайын,
Къайтадыла джукъ алмайын.
Аш да, суу да болалмады,
Энди джукъу да хорлады.

Тюшюреди ол чоюнну,
Къонакъ кёрдю бу болумну:
Къазандан чыкъгъан ташланы,
Ач джукълагъан джашланы:
Сорду къонакъ эм артында,
«Бу неди?» — деб, ол къатындан.
Ангылатды бийче анга,
Ауур ишни хар бир джаннга.
Къатын айтды: «Сыйлы къонакъ,
Айтмаз эдим бошха джомакъ,
Этим болса ашатыргъа,
Кюрешмез эдим джукълатыргъа.
Юреннгелле сабийлерим,
Къонагъыма не этейим?»
Джангыдан тюшдю эсине —
Ушатды туура кесине,
Ачлай джатхан юйдегини,
Кёлтюрелмей ач джюреги:
«Байлыгъы болгъан юйлени
Бир кёргюз», — деб тиледи.
Къонакъбай излейд деб ангылаб,
Къонагъына айтды къараб:
«Джукъа кюнюдю къолуму,
Джетмейин юй болумум,
Кёбюсюнде болум барды,
Бюгюн мени юйюм тарды».
«Бу элигизде джарагъан,
Малына иги къарагъан,
Бармыды мал сатарыкъ,
Малы да болмайын арыкъ?»
Узакъ болмай ол кёргюздю,
Байлыгъы болгъан бир юйню.
Асыралгъан бир ёгюзню
Сатарын да билдирди.

Амал табыб, байны юйюн
Уятды, къозгъады бирин.
Джолоучу болгъанын айтды,
Болумун да ангылатды.
Тюш, мин демей ачха атды,
Бай да кече ёгюз сатды.
Ёгюзню ол алыб кетди,
Келтирди да согъум этди.
Болмагъан эд былай этген,
Сабийле тойдула этден.
Танг атханлай ол биягъы,
Алды къолгъа джол таягъын.
Тебреди джолуна кетиб,
Къатын чыкъды алгъыш этиб:
«Тойдурдунг бизни ма сен, — деб,
Насыбла келсин санга — кёб,
Берсин дуния даулетин,
Узакъ айырсын хаулесин».
«Сау джашагъыз» — деб, къол тутду,
Ма энтда джаш джолоучу болду.

АКЪЫЛЛЫ КЪАРТ

Эки кюнню джюрюб джаяу,
Аякълагъа салмай аяу,
Ашхамда ол кёрдю джарыкъ,
Бир элни узакъда джарыб.
Излегени бу эл эди,
Келиб юйге салам берди.
Бир къарт къатын чыгъа келиб,
Кирди юйге муну кёрюб.
Чыкъды юйден кеси бир къарт,
Сакъалы акъ, чачы да акъ.

«Кел юйге», — деб, ол чакъырды
Бузмай адеб эм сабырлы.
Юйю ариу джыйылмагъан,
Букъу, джалын басыб къалгъан,
Акъланмагъан, сюртюлмеген,
Амалсыз иш этилмеген.
Джунчуулугъа ушаб джашау,
Болмады эм ичиу, ашау.
Къонакъны хапарын билиб,
Айтды анга эсин ийиб:
«Менден арлакъ, ма ол элде,
Къарнашым бард бу ёзенде,
Ол менден да тамадады,
Тынгылайыкъ сёзюне аны», —
Деб, ашырды алгъыш этиб,
Барыр джолун да юретиб.
Джолда келе этди акъыл,
Сагъыш этиб болду салкъын:
«Къалай болсун, къайдам, — деди,
Къалай къыйнар адам», — деди.
Мындан да бек къартлыкъ алса,
Серлик хорлаб тургъан болса,
Оюм эте, сагъыш эте,
Келиб къалды юйге джете.
Бир тиширыу чыгъыб кёрдю,
«Юй тамада юйдед», — деди.
Кирсе — юйде бир къарт киши,
Аз агъаргъан — къолда иши.
Сибирилиб, юй джыйылыб.
Хар бир заты таб сыйыныб,
Болумуча орта юйню,
Къонакъ сынаб алай билди.

Кириб, чыгъыб, джюрюйд къатын,
Къарт чакъырад, айтыб атын.
Къайгъы этмей алкъын ашха,
Суусаб берди «ич» деб, джашха.
Айтды ишин джаш кишиге
Болушса деб терк ишине.
«Кёб тыймайым сени, — деди, —
Уллум барды мени, — деди, —
Олсуз оноу толу болмаз,
Керегича мурат толмаз», —
Деб, кёргюздю барлыкъ джолун,
«Эринме» — деб, тутду къолун.
Сейирсине кёргенине,
Разы болду келгенине.
Бир юй кёрдю, ол айтханча,
Болду тамам аджашханча:
Юй аллында бир джаш адам
Ол адамгъа берди салам:
«Къайдады, — деб, юй иеси, —
Аны излеб келдим», — деди.
«Менме, — деди ол джаш адам, —
Айт ишинги, ашхы улан».
«Кёбдю ишим мени, — деди, —
Узакъ джерден келдим», — деди.
«Алай эсе, юйге кел, — деб, —
Къонакъ болсанг, юйню кёр», — деб,
Юйге элтиб шиндик салды,
Кесине да шиндик алды.
Сакъалында акъ тюгю джокъ,
Санла тири, бети да токъ.
Къонакъ къараб сейир болду,
Ийнанмай ол былай сорду:
«Айыб этме, тюз табдыммы,
Келе билмей аджашдыммы?»

Айтханыча келдим десем,
Ушамайса ол къартха сен».
Кюлюмсюреб джууаб берди:
«Келгенинг бек тюздю, — деди, —
Биз болурбуз айтханлары,
Болушур деб табханлары».
Сора къонакъ кёб къарады,
Ёлчеледи, бек сынады:
Юйню ичи акъланнганды,
Хар несин да таб салгъанды.
Сибирилиб джууулгъанды,
Тазаланыб джыйылгъанды.
Олтургъанлай, кёб да турмай,
Бийче келди къарт чакътырмай.
Келиб, кириб, салам бериб,
Чыгъыб кетди юйню кёрюб.
Кёз джетдириб халларына,
Тебси салды алларына.
Гырджын, айран, суусаб салды,
Къошду энди джауну, балны.
Къарт: «Харбыз да келтир», — деди,
Барыб харбыз алыб келди.
Ол харбызны алыб кёрюб,
«Чийди», — деди, ары бериб.
Ол къорады, джангы келди,
«Иги тюлдю бу да», — деди.
Ючюнчюню алыб келиб
Берди: «Кёр», — деб, ол баш ийиб,
Бу харбыз да джарамады,
Джаратыб къарт алалмады.
Тёртюнчю да келиб къалды,
«Бишгенди» — деб, муну алды.
Анча кере ийгенинде,
Тюрленмеди нюр бетинде.

Къарт сорады ма къонакъдан,
«Айт хапарны, — деб узакъдан. —
Къайдан, къайры сен бараса?
Не излеген джан боласа?»
Джаш айтады джашау халын,
Джашырмай джукъ, ишни барын:
«Халкъ ичинде атам мени,
Маджалланы бири эди,
Инджилген, излеген адам
Андан хайыр кёре эди.
Къонакъланы ишин соруб,
Келгенлеге разы болуб,
Керек болса ишин къоюб,
Къарыусузну джакълаб, къоруб,
Джашагъанды заманында,
Чёб сындырмай табанында.
Мен джангыз джаш, бай юйюнде
Ёсдюм иги кюнлеринде.
Хар не затны барын табыб,
Керегеме тенгле чабыб,
Джарамайын юйде джукъгъа,
Ишим — оюн, акъыл — джукъа.
Сора анам рахын болду,
Ауруй туруб, бир кюн ёлдю.
Кетдим юйден болуб эрек,
Басылмайын кюйген джюрек.
Сылхыр башым айтханыча,
Бош санларым тартханыча.
Бир кесекден чакъыртады,
Атам былай сёз айтады:
«Джоргъасыз атха минмегин — деб,
Балсыз хантха тиймегин, — деб,
Салам берме сен адамгъа,
Джукъ тилеме ач къалсанг да,

Къыйын болса джашау халынг,
Бойнунгдан аркъанняга тагъыл», —
Деб, бошады айтыр сёзюн,
Бир джылдан ол джумду кёзюн.
Мюлкню чачдым онгнга, солгъа,
Байлыкъ кетди, турмай къолда.
Осиятланы этдим барын,
Табсыз болду мени халым.
Сыйым кетди, къалмай болум,
Инджилдим мен эм ач болдум.
Табылмады ашар аш да,
Келиуню къойдула джашла.
Осиятны буздум да мен,
Чыкъдым тилеб нёгерледен.
Бермедиле, джукъ табмадым,
Узакъ джолгъа мен атландым.
Сый да, баш да джокъду менде,
Къонакъма мен энди сизге...
Кёлтюрюб къарт къашын, кёзюн,
Башлады ма былай сёзюн:
«Тоба, тоба, сыйлы къонакъ,
Салдым сёзюнге мен къулакъ.
Ишлемейди, билеме, баш,
Кемсиз тойса хар неден джаш.
Ёсмейди сагъышсыз акъыл,
Ойланмасанг болмаз такъыл.
Адам ийнанмазча атанг
Болгъанды акъыллы адам.
Заман бергенд анга ишни,
Келмез кибик къарыу, кючю.
Атангы этген осиятын,
Терс ангылаб, этдинг атын.
Алыб бермей санга джоргъа,
Чыкъма, — деди — олсуз джолгъа.

Джолда дженгил джюрюсюн деб,
Керек ишин ол билсин деб,
Ишлеб арымайын санла,
Хайыр бермез аш къарыннга.
Къуру гырджын ач адамгъа
Татлы болур, ушаб балгъа.
Кеси бузмай бир адетни,
Салам бермегин деб кетди.
Сагъыш этсенг а — саламны
Джокъду адамгъа бир зараны.
Салам бермейд иш ишлеген,
Беред салам анга келген.
Заманын да иймесин деб,
Бош джюрююню билмесин деб,
Былай дейди мени башым,
Ол берир джашауну ашын,
Аджал борчду хар кимге да,
Заман келсе хар кюнде да,
Урлау, тилеу болур къыйын,
Тюшюрюр адамны сыйын.
Не айтылгъанланы этер,
Неда тюз ёлюр да кетер, —
Деген сёзю болурму, — деб,
Акъылыма алай келед, —
Деди, сёзюн къарт бошады,
Джаш а энтда сёз башлады:
Джолоучулукъ болумумда
Къалгъан эдим кече джолда.
Болушдум бир джарлы юйге,
Тойгъан элле ач сабийле.
Юй бийче чыкъды ашыра,
Алгъыш эте, бек ашыгъа.
«Насыб кёрсюн, рысхы берсин,
Игилик аллынга келсин,

Ишде уялмасын бетинг,
Къызгъанмасын эм даулетин», —
Дегенинде, къыйналдым кёб,
«Не экен, — дедим, — дуния даулет?»
Къарт къонакъбай къараб джашха,
Берди джууаб энди башха:
«Сордунг эсенг, айтайым мен,
Къарнашланы кёргенсе сен,
Оюм этиб, акъылгъа сал,
Болумларын юлгюге ал.
Чынг гитчебиз — акъсакъал къарт...
Тамадагъа санайды халкъ.
Чалсакъал къарт — тамадады,
Гитчеге ушаб ол къалады.
Он джыл тамам уллума мен,
Болмайын бир айы да кем.
Акъ сакъаллы къарт къарнашдан.
Бу бары — джашаудан, ашдан.
Уллугъа халкъ санамайды,
Къартлыкъ джылгъа къарамайды.
Саулук кетсе, къартлыкъ келед,
Къартлыкъ белгисин да беред.
Хаман бек къыйналса джюрек,
Саулукъ андан заран кёред.
Санла аны кёлтюралмай,
Замансыз къартлыкъ да келед.
Джашауну уа таб къурагъан,
Тынчлыкъны да тууралагъан
Ол юйню юй бийчесиди,
Акъыллысы, игисиди.
Кертисин айтайым сеннге:
Къартлыкъны иймеген меннге
Нёгеримди, бирге тургъан,
Меннге рахатлыкъны бургъан.

Ол мени разы этер ючюн,
Эм кёлюме джетер ючюн,
Хар неге да кёб чабады,
Ишни табын да табады.
Инджитмейме бошха мен да,
Къыйнамазгъа излеб эмда,
Джашау салмай юйге джюкню,
Къаты тартмайма мен джибни.
Ол да аны тюз биледи,
Юй тынчлыгъын бек сюеди.
Тинтиб сордунг сен, къоймадынг,
Айтмазыма да — болмадынг.
Алыб келди ол төрт харбыз,
Харбыз а — бир эди джангыз.
Сёзсюз этди, ол эринмей,
Къалды джогъу да билинмей.
Ашарла деб тартынмайын,
Джангыз эди деб айтмайын,
Къонакъ ючюн, мени ючюн
Аямады болгъан кючюн.
Буду дуния даулет деген,
Муну тюзюн билелмеген,
Бичгенича мени башым,
Ашаялмаз татлы ашын.
Сан тынчлыгъын сайлагъанла,
Бири бирин къыйнагъанла,
Бир-бири этин ашайдыла,
Кеслеринден бошайдыла,
Сен ангыла къалай суйсенг,
Къол салырса, кесинг кёрсенг.
Джашау къурай сен билмесенг,
Ёкюнюрсе заман ийсенг.
Бошха соргъан да болмазса,
Намыс, сыйны да джоймазса,

Мен хазырма «хо», — дей эсенг,
Даулет излеб келген эсенг.
Сен тартынма эм джашырма,
Бошха заманны ашырма,
Бу сен кёрген юй бийчени
Барды юйде къыз эгечи.
«Хо» десенг, мен кюч салырма,
Эринмейин айланырма.
Иги ишге болджал салма,
Кечигиб, ажымлы болма, —
Деб, къонакыгъа ол къарады,
Къонагына сёз джарады.
Уялса да, тартынса да,
Болушалса деб марады.
«Атам джокъду, мен ёксюзме,
Табсам ата, бек излейме,
Келиб сизге мен тюбедим,
Сизни атам кибик кёрдюм.
Сиз айтханны мен этерме,
Отдан, суудан да ётерме», —
Деди да, джаш сёзюн айтды,
Тынгылады сёзюне къартны.
Къарт сёлешмей ат джерлетди,
Экиси да юйден кетди.

КЕРТМЕ БУТАКЪ

Кече къызгъа джетедиле.
Юйню къайгылы этедиле.
«Кеч келгенсиз» — деб, былагъа,
Туз себгенча тюз джарагъа,
Сёз тауусуб юч кюн алгъа,
Ханны джашы белги алгъанд.

«Амал джокъду», — деб къойдула,
Бушуу, къайгъы да болдула.
Къарт къыз бла сёлешеди,
Оноу этиб келишеди.
«Нек бердигиз менсиз сёзню?
Алды эсе да ишге белги,
Хан болса да, — деб, ёпкелеб, —
Боллукъ тюлдю бу иши», — деб.
Ата, ана къайгъылы болду,
Ышаргъан-кюлгенни къойду.
Не айтыргъа билмей ханнга,
Тынгысыз чыкъдыла тангнга.
Джукъ айтыргъа кюёуюме,
Не келеди деб кёлюне.
Болушлусун айтдыкъ, — деди,
Таза кирге батдыкъ, — деди.
Кюеу да, болумгъа къараб,
Кюреширге белни байлаб:
«Чакъыртыгъыз сиз аланы,
Къалгъан джанын мен алайым», —
Деб, аланы къутхарыргъа
Акъыл этди «тюз бурургъа».
Чакъыртдыла ийиб атлы,
Келигиз деб тилеб къаты.
Юй иеси бек къыйналыб,
Келгенледен да уялыб:
«Бузгъанбыз биз билмей къалыб,
Биздеди, — деб уллу айыб».
Малын кесди эм сыйлады,
«Кечигиз», — деб, тынгылады.
Энди сёзню кюеу алды,
Ангылатыб былай салды:
«Кызны иши сиз келгинчи
Битген эди, сёз бергинчи.

Къыз уялыб, амал табмай
Тургъан эди юйге айтмай.
Билдирейик деб биз келсек,
Эшитебиз юйге кирсек,
Эки тюрлю иш да битиб,
Къыйын болду, табсыз этиб.
Чакъыртханбыз аны ючюн,
Таб этейик дерге ишин.
Джыйылгъанбыз, джумуш битсин,
Акъылы бар оноу этсин.
Мени башым бичгенича,
Халкъда болуб келгенича,
Кюеулюкле эришсинле,
Къарыуларын кёрюшсюнле.
Джигитликни биз кёрейик,
Хорлагъаннга къыз берейик.
Къыз экисин да атмайды,
Иги, аман деб айтмайды», —
Деб, къарт кюеу айтды сёзюн,
Энди алагъа берди кёзюу.
Бири айтды — тутуш — деди,
Экинчиси — атыш, — деди,
Энди бири — чабышдырыу,
Тёртюнчюсю — айтышдырыу.
Энтда тартыш, армау болду,
Биягъы къарт салды джолну.
«Огъай, — деди, — келишейик,
Акъыл къошуб бирлешейик.
Джашлыкъ бизден кетген болур,
Заман ишин этген болур.
Сабийликни биз къояйыкъ,
Халкъгъа табын да ойлайыкъ.
Сиз айтханла — эски адет,
Бизге энди — джангы керек.

Эски дерле, сейир болмаз,
Кёрюрге эл кёб джыйылмаз.
Эришеди ханны джашы,
Башха болмай элни башы.
Табмасагъыз мен айтайым,
Билгенимча бир тартайым», —
Деб, кёзюуню алыб кеси
Бери бурду халкъны эсин:
«Узакъ джерде, тенгиз-теркде
Ёсед кертме бир терекде,
Ол кертмеден къабмай кетме,
Деди манга, бердим санга,
Халалынгды, къоркъма джаннга,
Кюндюз чагъыб, бюртюк тагъыб,
Джел ургъанлай, ол баш къагъыб,
Бишиб чыгъар кертме тангнга.
Ол кертмеден бутакъ алсанг,
Алалырча джигит болсанг,
Ол бутакъны элтиб чанчсанг,
Битерине сен ийнансанг,
Ингирде да чагъыб, битиб,
Чыгъар тангнга кертме бишиб», —
Деген эди бир къарт меннге,
Эшитсинле кюеу тенгле.
Ол терекден бутакъ алса,
Юй башына чанчыб салса,
Эл да кёрсе ол сейирни,
Болур эди бек сейирли.
Кишиден да кёлю къалмай,
«Джунчудум», — деб ажым болмай.
Игиси бу болур дейме,
Мындан табын билелмейме», —
Деб къонакълагъа къарады,
Джууаб сакълаб туракълады.

Къонакъла да кѣб ойлашыб,
Шыбырдашыб, оноулашыб,
«Хан табар» — деб, акъыл этиб,
Кючге базыб, терен кетиб:
«Болсун», — делле, келишдиле,
Эришиуню беришдиле.
Болджалгъа да бир ай салды,
Аны бла айгъа къалды.

ХАННГА ДЖУУАБ

Адамлары келиб айтды,
Ханны джашы бек кѣб чабды.
Табалмады ол терекни,
Болгъанлыкъгъа бек керекли.
Джолукъгъаннга ол сорады,
Ыз табалмайд, энд къояды.
Табарындан тюнгюлдю ол,
«Алдадыла», — деб салды къол.
«Келтирсин ол къуу бутакъны,
Мен чанчайым бир таякъны.
Къалсын анда кѣгет битмей,
Сыйым къалсын менден кетмей», —
Деб, хан джашы буйрукъ берди,
Омакъ алтын таякъ келди.
Миллет кѣре элтиб чанчды,
«Табдым», — деди кѣлюн басды.
Излей кетди ол бир джаш да,
Таякъ этди чий агъачдан.
Чанчды аны юй башына,
Ол таякъны тюз къатына.
Мылы этиб топуракъны
Къошун бла таб орнатды.

Алтын таякъ джылтырайды,
Кертме чыбыкъ къалтырайды.
Къарт юретиб, джаш да этиб,
Барады ишлери битиб.
Ушашларын излеб чыкъды,
Хазыр этди юч чыбыкъны.
Бир чыбыгъы чыгъанакълы,
Экинчиси чапыракълы,
Чакъгъаны да кърумач кибик,
Джашил, чыммакъ, омакъ кийиб.
Ючюнчюсю — кертме битиб,
Кертмелери сары бишиб.
Былагъа тенг терекчикни
Хазыр этиб къазыб элтди.
Бир къарышдан башын кесди,
Ортасын да джармай тешди.
Тюбюн джонуб чыбыкъланы
Теп-тенг этди ма аланы.
Тамырланы кенг кършунда
Салды элтиб юй башына.
Келген сайын заман джууукъ,
Ауушады кертме чыбыкъ.
Ханны джашы джукълайды тынч,
Бош джукъудан чыгъармы джукъ?
Таякълагъа эл кърарайды,
Заман джашха бек джарайды.
Бир кюн таякъ чыгъанакълы
Болуб къалды чапыракълы.
Андан сора чагъыб омакъ,
Гоккаладан толуб къалад.
Болджал джетер кюннге тамам
Алтын таякъ турду джалан,
Халкъ да кере къруу чыбыкъны
Кертмелери бишиб чыкъды.

Сейирсиниб миллет сорду:
«Бу сейир иш къалай болду?»
Чыгъыб миниб къарадыла,
Керти затха санадыла.
Ханнга делле: «Бу тюз ишди,
Таякъда да кертме бишди.
Табигъатны мизамында
Болмагъанды бир заманда,
Ёсерге, чагъаргъа джараб,
Кёгет бериб алтын таякъ.
Хар затны джоругъу барды,
Джорукъсузну джолу тарды», —
Деген ханнга джууаб болду,
Хан къайгъы этелмей къойду.

ДУНИЯ ДАУЛЕТ

Джашха, къызгъа той этдиле,
Тартсыз, созсуз тынч кетдиле.
Салмады джаш элине джол,
Эл сёзюнден джанлады ол.
Киши элинде къурду джашау,
Болмаса да ичиу, ашау.
Джашау джолун ол джашырды,
Бийчесине да баш урду.
Юй алыргъа керек ачха,
Хурджун къуру, къуру бочха.
Бийче бериб кийимлерин;
«Сатсанг болур ачха», — деди.
Уялса да алыб кетиб,
Кийимлени сатды элтиб.
Болады джашауда алай,
Хар не да болумгъа къарай.

Къуру юйге джыйылдыла,
Татыу бузмай сыйындыла.
Джаш чегетден отун ташыб,
Келтириб табалгъан ашын,
Джашадыла, бир бёлек кюн,
Сыйлаб, аяб бир-бирлерин.
Къыйналдыкъ да демедиле,
Ышандыла келир кюннге.
Къыз береде ма джюзюгюн,
«Къаласа, — деб, — сен юзюлюб,
Сатсанг, — деди, — алыб барыб,
Тынч ишлерсе улоу алыб».
Бу иш ауур тийди джашха,
Уялды, тирелди ташха.
Намысына бек къатылды,
Алалмады эм тартынды.
Бийче айтды, ангылатды,
Уялмазча сёзле табды.
«Джюзюкле табылыр, — деди, —
Джашау да танылыр, — деди, —
Сау эм эсен биз болайыкъ,
Ишни табына къарайыкъ».
Элтиб джюзюкню сатханды,
Ёгюз, арба да табханды.
Джыйды ташыб отунну кёб
Разы болду ишине бек.
Бир кюн отунну джюкледи,
Бегитди тартыб джиблени:
«Базаргъа отун элтейим», —
Деб бийчеге ангылатды,
Бийчеси да, «Хо — деб айтды, —
Бар, сына, — деди, — насыбны»
Кеси да ишге ашыкъды.

Топракъ хазыр этгенди,
Ауур ишге эс кетгенди.
Сюртеди къабыргъаланы
Арыб, талыб хар бир саны.
Арба базаргъа киргенди,
Сатлыкъ аджирни кёргенди.
Кёзю къараб къалды аны,
Ачхасы джокъ, къуру джаны.
Джалынды ол, мыллык атды,
Барын бериб алды атны.
Кетди арба, отун, ёгюз,
Аджир омакъ эмда семиз.
Къууанч эте келгенине,
Бу сатыугъа киргенине,
Келе эди атха миниб,
Къууаныб, ышарыб, кюлюб.
Биреу чыкды тюз аллына:
«Сат аджирни», — деб, джалына.
Тюшюрдю алдаб атындан,
Акъырын джанлаб къатындан,
«Ала тур», — деб бухар бёркню,
Чаба, джорта джанлаб кетди.
Джашны энди джаяу къойду,
Кёз къарамдан терк тас болду.
Болду тамам кёрген тюшча,
Тели адам этген ишча.
Кийди бёркню ол башына,
«Салды, — деди, — тюз къашыма».
Кетди элге амал болмай,
Бушуу эте, иши онгмай.
Быланы былай болгъанын,
Къуру бёрк бла къалгъанын,
Элинден джашла кёрдюле,
Узаймай бирге келдиле.

Джолунда тау суу бар эди,
Кёпюрю мийик, тар эди,
Кёпюрден къараб тургъанлай,
Тюшдю бёркю, джел ургъанлай.
«Бошады джазыкъ ма къабыб», —
Деб, джашла келдиле чабыб.
«Бу не болур?» — деб сордула,
Ангылаб мыдах болдула.
Айтдыла: «Бийче не дер? — деб,
Бек тереннге кетер», — деб.
«Тюшюргенме мен бёркюмю,
Заран болду, ол кертиди,
Алай а бёрк меникиди,
Болалмаз ол бийченики.
Ол анга джукъ айталмайды,
Намысын, сыйын аталмайды,
Амал джокъду аман болса,
Чыдарса сен джаранг болса».
«Огъай, — делле, — алай болмаз,
Джукъ айтмайын ол къоялмаз,
Телисе дер, сылхырса дер,
Не къысдар, не кеси кетер».
«Алай этсе ма ол къатын,
Айтмазма мен аны атын,
Кюнюмю кесим кёрюрме,
Юйюмю сизге берирме».
«Хайыр, кёрдюк биз», — дедиле.
Эришдиле, сёз бердиле,
«Бу болумгъа ол бой салса,
Ачыуланмай да къоялса,
Биз тёлербиз, тас затынгы,
Ёгюз, арба эм атынгы».
Эришиб келдиле юйге,
Боллукъну билирге сюе.

Терезеге басындыла,
Келгенлерин джашырдыла.
Шыкъыртсыз тыйыб кеслерин,
Юйге ийдиле эслерин.
Бийче къобду ма орнундан,
Кючден келе ол къолундан.
Тартды энди чурукъларын,
Ол ишин да унутмайын.
«Нек сормайса сен джолуму?» —
Деди айтыргъа иш болумун.
«Сау-эсен келгенсе кесинг,
Андады ма мени эсим.
Саулукъ болса тири джаннга,
Мадар барды, бил, къалгъаннга».
«Мен айтайым сен тынгыла,
Керек тюлдю бу накъырда.
Ишге акъылны бёлейик,
Оноу излеб кёрейик».
«Тюз айтаса сен аны да,
Керек ишди ол бары да,
Ашаб, ичиб да бошасанг,
Солуб тынчлыкълы да болсанг».
«Огъай, иги бир тынгыла,
Эсинги ийиб тюз ангыла,
Айтмасам мен хапарымы
Джюрек тынчлыкъда къалалырмы?»
«Алай эсе, айт, — дегенди,
Юй тынчлыгъын излегенди.
«Базаргъа ол отун арба
Джетди, къыйналмайын бир да.
Къарайма мен бек рахат,
Джолугъады бир сатлыкъ ат.
Ол бек иги аджир эди,
Аллыкъла кёб, хазыр эди.

Анга мени кѣзюм къараб,
Турдум джалыныб эм мараб.
Бердим да отун арбаны,
Алыб миндим мен ма аны».
«Къалай таб ишни этгенсе,
Муратына тюз джетгенсе,
Ол болады санга къанат,
Амалсыз бек керекди ат».
«Айхай, ол алай болса уа,
Аджир къолунгда къалса уа.
Тюбеди биреу джолумда,
Бир бухар бѣркю къолунда.
Бѣркню да джаратыб къалдым,
Атны бериб аны алдым».
«Бѣркю аманны— бети аман,
Ашхы болгъанд бу да тамам.
Чырай тюрсюн береди ол,
Энтда къалмаз къурулай къол».
«Айхай, алай да болса уа,
Бѣркюнг башынгда къалса уа,
Джолда келе, кѣрдю сау эл,
Къобуб урду бир къаты джел,
Кѣпюрден суугъа къарадым,
Бѣркню иерге джарадым».
«Кесинг къалыб, бѣркюнг тюшдю,
Бу насыб иш болду кючлю,
Кетиб къалсанг, не этер эм?
Бошха ёлюб мен кетер эм»,—
Деб, къучакълаб къыз джылады,
Аны башын джаш сылады.
Сейирсине болгъан ишге,
Амалсыз ёчге да тюше,
Кирдиле да ма кѣрдюле,
Алгъышларын да бердиле.

Унамады ёч алыргъа,
Тенглерине борч салыргъа,
Юйюн сатыб этди ачха,
Ата джуртха кёчдю къачха.
Юй кёчгюнчю ма ол джашла,
Татлы тенгле болуб джашха,
Ашырдыла, ол тенглерин,
Таныдыла эм эллерин,
Келиб тюшдю Ата джуртха,
Башладыла энтда джырта,
Басындыла кетмей кери:
«Бер — деб, — бизге энтда бери».
Эскича болалмай энди,
Акъыллы болгъанды «тели».
«Сыйлайым мен сизни», — деди,
Кюн белгилеб, сёзюн берди.
Джетерча мал да сойдурду,
Джыйды, ашатды эм тойдурду.
Махтайла этилген ашны,
Ким атасын, ким да джашны,
Лахор эте, джырла джырлай,
Тура элле кюле, ойнай.
Ушакъларын да эшитген
Джаш киреди ма эшикден.
Тюлкюлениб ышардыла
«Бу джарар», — деб ышандыла.
Кюлмегенин кёрюб джашны,
Шум болдула, къоюб ашны.
«Къарачыгъыз, — деди, — бери,
Дунияда кёбдю тели,
Атам берген темир эди,
Чычхан джыртыб, кемиргенди»,
Деб, темирни салады,
Сюелиб къараб къалады,

Алдыла да бир-биринден,
Тартынмайын тот кириңден,
Хар джерине къарадыла.
Кемиргеннге санадыла.
Бири да огъай демейин,
Бир-бирине ал бермейин,
Бютеу къабыл алдыла,
Бегитиб къол салдыла.
Айтханларына тынгылайды,
Нек болгъанын ангылайды.
Ишни кёре, артына къарай,
Айтады джаш энди былай:
«Тенглерим, сау болугъуз,
Сатылыуну къоюгъуз,
Мен сизни ариу таныдым,
Сыйлагъаным — айыбым.
Ач кюнюмде чий ёпкени
Керти болмад ит элтгени,
Тойгъаныкъда уа — темирни
Чычхан джыртды эм кемирди.
Гылчы тенгле кетигиз кенг,
Болмадыгъыз сиз манга тенг,
Айтыр сёзюм ма буду сизге:
«Заман ашыра келмегиз энд бизге», —
Деб, келмезча этиб ийди,
Келгенле да ишни билди.
Джаш да джангы акъыл табды,
Атасыны юйюн сатды.
Кёчюб кетди ол бир элге
Табды анда керти тенгле.
Бирге ишлеб, бирге джашаб,
Бир гырджынны туураб ашаб,
Ёмюрлери кетди алай,
Бир-бирлерин сюе, сыйлай.

Бирер толу юй болдула,
Муратлары да толдула.

* * *

Сыйласанг сен — сыйланырса,
Къыйнасанг а — къыйналырса.
Ма мындады тюз магъана,
Джашауунга олд багъана.

КЮМЮШ СОМ

Джарлылыкъ — бек кыйын зат,
Джарлы деген осал ат,
Аллах джарлы этсе уа
Къайда, кёрчю, амал таб.

Болгъанды джарлы адам,
Инджиле эд ол тамам,
Аш джокъ, суу джокъ,
кийим джокъ,
Не этсин ол болурча токъ?

Джашай эд дыгаласда,
Инджилиб суугъа, ашха,
Болушургъа киши джокъ,
Табмады амал башха.

Кёб сагъышла эте эд,
Таб джыларгъа джете эд,
Тилеб кишиге бармай,
Кюню алай ёте эд.

Тюзелелмей ол джолгъа,
Капек тюшмей эд къолгъа,
Тыкъсый, джылай, термиле,
Джашау айланмай онгнга.

Табмай джашау ачхычын,
Кёрмей байлыкъ басхычын,
Джашады бёлек заман,
Къарны тоймайын хамаң.

Ким билмейд жарлы кюнюн,
Джетмесе къарыу, билим,
Кийимле бары джыртыкъ,
Сорма да кёой тюрсюнюн.

Бир кюн джатыб джукълайды,
Джукъу кёоймайд, джокълайды,
Джукълай туруб тюшюнде,
Кёлю джарыкъ джашнайды.

Тюшюнде кёрдю ол тюш,
Бир алапат иги иш:
Бай болуб, патчах болуб,
Байлыкъ кёб — алтын, кюмюш.

Ол таханагъа олтуруб,
Айтханын эл толтуруб,
Къууанч болуб тегерек,
Хар мураты да болуб.

Халкъ айтханын этеди,
Эм кёлюне джетеди,
Къууанады, ёледи,
Башчылыкъны этеди.

Тюшюнде къууанады,
Оноуу тюз барады,
Хар ким муну махтайды,
Былай айтыб салады:

Сейирсинеди тамам,
Къалай табхан энг, анам,
Къара джерни юсюнде
Патчах болгъанды баланг.

Анам джерде табханды,
Балам деб да айтханды,
Нек табмады ол айда,
Деб тюшюнде «шашханды».

Ариу кийген кийими,
Халкъ сыйлагъан суююмю,
Джумушчула чабышыб,
Халкъдан артыкъ билими.

Къараса уа уяныб,
Бир бош джерде таяныб,
Кёрюннгенден джукъ да джокъ,
Ахсынады къыйналыб.

Киерге джокъ кийими,
Джокъ тюшдеги суююмю,
Аякълары кир болуб,
Кёрюнеди шимири.

Джатды кёрюрге тюшню,
Кёлтюрмей ауур джюкню,
Ёлюб къалсам иги эд,
Кёрмегенлей бу ишни.

Суюмейин уянганын,
Билди къалай болгъанын,
Алай а тюш энди джокъ,
Иши алайд джалгъанны.

«Ай медет, деб, ай медет,
Тюш кёршнюб нек кетед?
Буйругъу болса Аллахны,
Тюшдеча бай да этед»

Сагъыш этиб тохтады,
Елюрге уа къоркъады,
Сагъыш эте келди да,
Тюшюн энтда джокълады.

Умут этиб тюшюнден,
Былай деди ичинден:
«Тюш болса да игиди» —
Бюгюнгю мени ишимден», —

Деб ол кёзлерин ачды,
Кёлюн, джюрегин басды,
Туруб, табханын кийиб,
Энди эшикге къачды.

«Тюшде, болур ышанла,
Бир себеб болса джаннга,
Тюшде уа тойдурдула,
Ариу бишген хычынла».

Тёгерекге къарайым,
Бираз джюрюб алайым,
Сагъыш этиб турмайын,
Бир джугъума джарайым, —

Деб, тебреди джюрюб ол,
Арт, ал демей, не онг, сол.
Аллы айланган джанына,
Излемеди ариу джол.

Кетиб бара тургъанлай,
Кёзюн арлакъ бургъанлай,
Джерде бир зат эследи,
Аны таба тебреди.

Къарамайын артына,
Барады ол аллына,
Къараса, бир кюмюш сом,
Джетсе барыб къатына.

Ийнанмайын кесине,
Ышанмайын кёзюне,
Тюшюм болур бу да деб,
Алай келди эсине.

Тохтаб, къараб кёб турду,
Кёзлерин къаты ууду,
Огъай тюшюм болмаз деб,
Къолуна алды муну.

Айландырды тегерек,
Къараб турду кёбюрек,
Олтурду да ол джерге,
Болду былай дерге:

— Аллах берди кюмюш сом,
Огъур болду манга джол,
Джюрюмейин олтурсам,
Къуру къаллыкъ эди къол.

Шукур болсун Аллаха,
Къоймагъан мени палахха,
Ариу тюшню кёргюздю,
Кюмюш сом берди артда,

Ай, кюмюш сом, кюмюш сом,
Сени берди манга джол,
Къалайда айлансанг да,
Бу джол манга хайыр бол.

Сен кирмеген джокъду джер,
Сен бармагъан джокъду эл,
Къолдан-къолгъа тюшесе,
Не этейим санга мен?

Бир хурджунда турмайса,
Кесингча мюлк болмайса,
Кёчюб, къонуб, айланыб,
Бир джерде тынч турмайса.

Ариуса, сен джылтыраб,
Кёзюм къыймайд, алдырад,
Кимге ушайса, билмейме,
Къолум тутмайд къалтыраб.

Тюшсе таблыкъ марайса,
Кёбню кюзюне къарайса,
Кёче-кёче айланыб,
Бир къауумгъа джарайса.

Къарайла кёбле санга,
Керексе тири джаннга,
Къарайса тегерекге,
Нек тюшдюнг энди манга?

Менде да тюлсе турлукъ,
Джоюлуб, артны буруб,
Танымайма сени деб,
Кетериксе къутулуб.

Киши кёзюн къаратыб,
Кимни затын къоратыб,
Къайдан келдинг сен манга,
Энди мени джаратыб.

Неми джаратдынг мени,
Мен да сенича тели,
Бир кюн айырыллыкъбыз,
Кетербиз узакъ, кери.

Саякъ джанча джюрюйсе,
Аллайланы бирисе,
Калак итча айланыб,
Бир къауумгъа игисе.

Сеничалары барла
Аталла сени къаргъа,
Сеничалары джокъла,
Джюрюйдюле джууукъ джаргъа.

Меничала болалла
Джаргъа джууукъ баргъанла,
Кими джардан кетеди,
Кими сени табалла.

Сен а манга багъаса,
Алтын окъа джагъаса,
Адетинги эсге алсам,
Джерге атылыб къалырса, —

Деб, джерге атды ол сомну,
Кете тебреди джолну.
Алай а мен амалсызма,
Деди да, алды къолу.

Кюмюш сому хурджунда
Джюрюб барад джолунда,
Бошха кетиб бармайды,
Сагъыш этед болумгъа.

— Этсем, деди бир амал,
Иш берлик табсам адам,
Сомла энтда келир элле,
Болса саулукъ эм салам, —

Деб, келгенди кёлюне,
Кёлю ишге бериле,
Кеси джолгъа тюзетди,
Ушамады телиге.

Сомну берди аш-суугъа,
Излемей бек тояргъа,
Борбай этди, эс джыйды,
Тебреб адам болургъа.

— Джалыныб кюмюш сомгъа,
Салыб кесими джолгъа,
Нек болама мен учуз?
Тюшюрмей аны къолгъа, —

Деб, кимге отун джарды,
Кимге барыб суу алды,
Эринмейин кюрешди,
Джумушларын баджарды.

Джюрюй эд иш бишире,
Халкъ ийнанды ишине,
Кесин бошлаб иймеди,
Кюнюн эсге тюшюре.

Ким сом берди, ким тюмен,
Ким махтады ишинден,
Джюреги тынчлыкъ табыб,
Кем болмады кишиден.

— Ёлмеген къул иш этер,
Алтын бла суу ичер,
Дегенди халкъ акъылы,
Муратына да джетер.

Калак сомгъа джалынмай,
Аны ючюн баш урмай,
Эринмей къыйын салса,
Келирле сомла сыйынмай, —

Деди да, эс да джыйды,
Терс ишден кесин тыйды,
Халкъгъа келише билди,
Ишге акъылын ийди.

Ариу этди халисин,
Айтды сёзню игисин,
Джаулашмай эм тартышмай,
Биширди этер ишин.

Джарашды барыб ишге,
Табылды аш да тишге,
Аяб, сыйлаб хар кимни,
Сёлешмей базыб кючге.

Энди келдиле сомла,
Иш бурулду онгуна,
Керек затын алырча,
Тюшдю сомла кёолуна.

Ачха болду, келди мал,
Анга кьошуб айлыкъ джал,
Хар неси орнун табды:
Келмесе джангыз аджал.

Болмады кёлю уллу,
Болмаса да кёол кёуру,
Етген кюнле эсинде,
Ёсдю миллетге туру.

Дин джолуна да келди,
Аллах да ашын берди,
Юйленди эм юй болду,
Джангыдан тынчлыкъ кёрдю.

Джаугъан кёлге джауады,
Джарлыгъа тау ауады,
Эзилиб къалмай кюрешген,
Заманны сютюн сауады.

Тёзген, дейле, тёш ашар,
Тёзген хорлар эм джашар,
Сабыр туюю сары алтын,
Ауур аякъ таб басар.

Оюмсуз иш болмасын,
Джюрек кирден толмасын,
Буйругъунга бой салыб,
Джорукъ, джол бузулмасын.

Башны эсиртед байлыкъ,
Онгдурмаз акъыл сайлыкъ,
Кючге базыб терс кетсенг,
Етдюрмез сени къайыкъ.

Джарлылыкъ онгсуз этер,
Тартмасанг теблеб кетер,
Арымай, талмай кюрешген
Муратына да джетер.

ХАР КИМ АСЫЛЫНА

Кёрген кёргенин этер,
Кёрген арбасын джегер.
Ол джолда инсан кетер,
Джашаб ёмюрден ётер.
Ата кёрген окъ джонар,
Ана кёргек тон бичер,
Уяда нени кёрсе,
Учханда аны этер.
Дегендиле халкъымда,
Акъыл бере балагъа.
Оюм эт ангыласанг,
Акъыл кёзден къарасанг,
Миллетими байлыгъы,
Адети эм къылыгъы,
Эриб сингенди тилге,
Белгилиди хар кимге.
Ат джюрюю, — дегенди, —
Къыйын кюнде къутхарыр,
Тил джюрюю, — дегенди, —
Аджалдан башны алыр»,
Джашауда эртде-эртде,
Хадкъда эмда миллетде,
Бир патчах джашгъанды,
Кесине разы болгъанды.
Джетишгенди байлыкъ, аш,

Болуб тургъанд элге баш.
Кюнлени бир кюнюнде,
Хапарланы биринде,
Эшитгенди бир затны,
Къайгъы болгъанды къаты.
Эшитгени не эди,
Кёлюне бу келеди:
«Джарлыгъа эм факъыргъа,
Джашагъаннга такъырда,
Аджашханнга, къоркъгъаннга,
Табсыз халда болгъаннга,
Болушады файгъамбар,
Болса амалсыз эм тар.
Аты Хызыр — Илияс
Болса да ол къарт не джаш»,
Деб эшитиб къалады,
Аны акъылгъа салады.
Джукъламайды кече, кюн,
Бергенд акъылын бютюн,
Кетгенди акъыл, эси,
Дейди кесине кеси:
«Мен патчахма къралда,
Бай, джарлы да къолумда,
Бу ишни кёре ала,
Мен а кёрелмей къала.
Нек артыкъды ол менден?
Нек къалама кёрмей мен?
«Излейим, — деди, — амал,
Болмайым кем эм аман».
Кёб кюнлени изледи,
Кёб хыйланы тизеди.
Уазирлени чакъырад,
Алагъа да сагъынад
Бегитиб акъыл бералгъан,

Файгъамбарны кёралгъан
Табылмайды ичинде,
Таб кёралгъан тюшюнде
Къыйын халгъа тюшерге,
Къыйынлыкъда бишерге,
Патчахлыкъны къояргъа,
Башда сыйны джояргъа
Излемейди, тартмайды,
Этейим деб айтмайды.
Ол да джукъ бералырмы?
Керемет кёралырмы?
Ашамайды, ичмейди,
Тюрлю оюмла бичеди.
Бир кюн келди акъылгъа,
Джаратды таб такъылгъа:
«Шох болайым, — дегенди, —
Башха амал джокъ энди,
Факъыргъа эм джарлыгъа,
Мен алагъа джалына,
Болушайым, берейим,
Этелсем бир кёрейим» —
Деб кёлюне келгенди,
Джюрек тынчлыкъ кёргенди.
Хапар джайды халкъына,
Быллай мурат айтыла:
«Кёргюзсе файгъамбарны,
Тели, акъыллы эм джарлы,
Не тилесе ол менден
Алыр башлаб ол кюнден», —
Деб билдирди миллетге,
Ышаныб халкъгъа эм кёбге.
Талай заман ётеди,
Кёбле сагъыш этеди,
Быллай ишге базынган,

Табылмайды чырт адам.
Бир джарлы адам бар эди,
Джашауу осал, тар эди,
Хайыр чыкъмай ишинден,
Джашаялмай инджилген.
Сабийлери кёб эди,
Къолунда джукъ джокъ эди,
Джетмей ашы, кийими
Ете эд къыйын кюню.
Джашаудан джаны безиб,
Ишде санланы эзиб,
Джетдиралмай джугъуна,
Ачыулана, джулкъуна,
Джашау эзе, туююле,
Джылай, ичден куююне,
Джаны джашаудан тойгъан,
Джаналмай, кёмюр болгъан.
Сагъыш этди хапаргъа,
Урду кесин ол алгъа.
Оюму алай болду,
Джюреги ачыудан толду:
«Не болса да, барайым,
Патчахдан хайыр алайым.
Юйдегими тойдуруб,
Кесим къурман болайым.
Этерме деб алдайым,
Болджалгъа джылны салайым,
Бергенин хайырланайым,
Етюрюкчю болайым.
Патчах оноун этер,
Аны бла иш битер» —
Деб акъылын бегитди,
Билдирирге терк кетди.

Сёз берди ол патчахха,
Алды байлыкъ эм ачха,
«Бир джылдан этерме» деб,
Алды джашаугъа себеб.
Джаздыла, бегиди къагъыт,
Бегитдиле къол салыб.
Джылны ичинде джарлы,
Тюгел керегин алды.
Кюню чыкъды джарлыны,
Байлыкъ келди, джарыды.
Табды кийимин, ашын,
Елюмге салды башын.
Къарын тойду, джюрек ач,
Сагъышда турады баш.
Этеди иймей намазын,
Биледи ёлмей къалмазын.
Тилек этед хар тюрю,
Алай ётеди кюню.
Сабийлери тойдула,
Джылагъанны къойдула,
Ойнаб, омакъ кийиниб,
Джарыдыла тирилиб.
Ётюб барады заман,
Джарлы мыдахды тамам,
Кёлю, джюреги аман,
Табалмайды ол амал.
Заман барад сакъламай,
Патчах турад джокъламай,
Табханлыкъгъа керегин,
Тохдатмайды тилегин.
Салса да башын намазгъа,
Тынчлыкъ джокъду не аз да.
Алдагъанын биледи,
Аллахха башын иеди.

Заман джууукълашады,
Къайгъы ёсюн басады,
Сагъыш этед тохтамай,
Башха амалы болмай.
Юйдегиси ойнайды,
Патчах энди джокълайды.
Айтады къатынына,
Джюрекге къайгъы къатыла.
Билдирди ахыр сёсюн;
Джетди, — дегенди, — ёлюм.
Ойнасынла сабийле,
Джукъ келтирме кёлюнге,
Билиб бардым ёлюмге,
Буюргъанны кёрюрге.
Сау джашагъыз сиз, — деди,
Унутмагъыз эм мени.
Этдим къолдан келгенни,
Кёрдюм Аллах бергенни.
Айтырса артда болумну,
Ангылатыб джолуму.
Энди келлик байлыкъ джокъ,
Джашар кирик болуб токъ.
Ишлесинле джыйыб эс,
Ангылатыб этди кенгеш.
Бас, инджитме джюреки,
Къолгъа алсынла кюрекни,
Ишлесинле эринмей,
Мени ючюн бёлюнмей.
Суу джылытыб бер манга,
Джол берсин Аллах джанга,
Джууунуб, тазаланыб,
Джолума таякъ алыб,
Чыгъайым ахыр джолгъа,
Айлансын деб иш онга,

Айтырым олду санга,
Тилек этерсиз манга».
Танг джарыкъда кюн джарыб,
Джарлы абдезин да алыб,
Этди эртден намазын,
Кечикдирмей заманын.
Алды кьолгъа таягъын,
Салды джолгъа аягъын.
Азыкъ алды кьолуна,
Тилек тилей джолуна.
Кетди чыгъыб, атланыб,
Аллах бла сакъланыб.
Патчахдан кючлю кьоркъуб,
Джолуна дууала окъуб,
Бел байлады буйрукъгъа,
Суучукъ уртлаб суулукъдан.
Энтда намаз къылыргъа,
Джетиб келди бир суугъа.
Олтурду абдез алыргъа,
Буйрукъгъа таза барыргъа.
Бир адам акъ сакъаллы,
Къатына келиб къалды.
Бирге намаз этдиле,
Джолгъа чыгъыб кетдиле.
Салам бериб, кьол алыб,
Кеслерин джолгъа салыб,
Сорушдула джолларын,
Танышыб болумларын.
Къарт дегенди: «Барама
Туура патчах къалагъа,
Амалсызма тюберге,
Джумушну битдирирге.
Джарлы айтды хапарын,
Мадар табмай баргъанын:

«Барама, — деди — патчахха.
Я, Аллахым, Сен сакъла!
Ышанганым Аллахды,
Төречим а патчахды.
Джетиб келиб кирдиле,
Патчах чакъыргъанд юйге.
Адебли салам бердиле,
Патчахха кёрюндюле.
Патчах сорду джарлыдан:
«Ишинги, — деб, — аллындан».
Джарлы башлады сёзню,
Джерге къаратыб кёзню,
Къаралмай тюз бетге,
Уяла, намыс эте:
«Ой, патчахым, сен тюз бил,
Къайда манга аллай кюн?
Алдагъанма мен сизни,
Айтсам сёзюмю тюзюн.
Амалсыз эд джашауум,
Джокъ эд ичиу, ашауум,
Ишим ма ол болумда,
Башым сени кёолунгда», —
Деди да, айтды хапар,
Патчах энди не табар?
Башха мадар табмады,
Уазирлени сакълады.
Уазирлери келдиле,
Бар болумну кёрдиле.
Патчах айтды алагъа:
«Оноу этигиз мынга,
Алдагъанды бу мени,
Болгъанма мынга тели.
Бир джылгъа ишни созду,
Кеси джорукъну бузду.

Алдады мени бу адам,
Не ючюн этди, нек, къайдам,
Джукъду мени анга файдам.
Соргъанымда мен мындан,
Тойгъанма, деди джанымдан», —
Деб бергенди иш этиб,
Уазирлеге эсгертиб.
Биринчи уазир сёз алады,
Былай айтыб салады:
«Тартынмай не уялмай,
Джорукъда кесин тыялмай,
Алдагъанды натчахны,
Чексин энди азабны.
Азаб чексин, сынасын,
Емюрюне джыласын.
Кечмейик терс этгенин,
Къуссун алыб элтгенин.
Башын салсын томураугъа,
Балта тийсин омураугъа», —
Деди сёзюн аякълаб,
Олтурду бир джаякълаб.
Хар ким асылгъа тартар,
Ол джорукъда ол къатар» —
Деб акъсакъл чертеди,
Сёз башхагъа кетеди.
Экинчи уазир алады,
Башха джолгъа барады:
Башын кесдинг да атдынг,
Андан не хайыр табдынг?
Елдю ол, термилмеди,
Анга кёл да кенгмеди.
Кечим джокъду мынга,
Азаб керекди анга.

Етмек печге салайыкъ,
Кюйдюрейик, къарайыкъ,
Кюер ол эм тунчугъур,
Ёлелмейин къычырыр.
Термилир эм тыпырдар,
Дыгаласда къымылдар.
Биширсе сериуюн от,
Былай ёлсе болур чот» —
Деди, уазир джанлады,
Олтуруб тынгылады.
«Хар ким асылгъа тартар,
Ол джорукъда ол къатар» —
Деб акъсакъал сёз салды,
Сёзню ючюнчю алды.
Джылы муну джаш эди,
Акъылы уа баш эди.
Айтмай болмады иши,
Сёлешди джетиб кючю:
«Таб айтасыз экинг да,
Азаб керекди мынга.
Этгенди осал ишни,
Ёслемей джорукъ, кючню.
Алай а иш ташады,
Мени айтырым башхады:
Къарайыкъ этиб сагъыш,
Къайдады иште табыш? —
Биринг баш тюшюресе,
Биринг эт биширесе,
Экисин да кёрюрле,
Элтирле ала ёлюмге.
Адам ёлюр эм къорар,
Ол а небизге джарар?
Къорагъанды кетген мюлк,
Ол орнуна келлик тюлд,

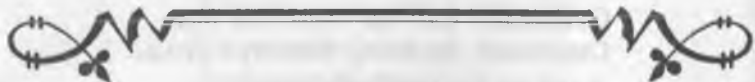
Ашалгъанды, битгенди,
Къайытмаздан кетгенди.
Нек этгенди бу затны,
Кёре табсыз азабны.
Къыйынлыгын джашауну,
Излетгенди ашауну.
Ашагъанла кимлелле?
Бары бизникилелле.
Елмей, ёсселе ала,
Болурла бизге адамла.
Адамсыз кърал, ол неди,
Худжу кългъан бош джерди,
Адам джерге иеди,
Ишлеб хайыр береди.
Ол хайыр кьошулады,
Кърал къарыу алады.
Къарасам бу болумдан,
Патчахны келиб къолундан,
Къоялса барын кечиб,
Джарлыны азат этиб.
Патчах байлыкъ бергенди,
Джарлылыкъ келмегенди,
Патчах ийген байлыгъын,
Тышына бермегенди.
Этсегиз мен айтханны,
Кечиб ийсек адамны.
Тюшюнюр эд, билир эд,
Эндиге таб джюрюр эд.
Патчахны игилигин,
Адамлыгъын, суюмюн,
Билир эди халкъда кёб,
Иги болур эди бек.
Сёзюн айтыб джаллады,
Патчах а хош болмады.

Хар ким асылгъа тартар,
Ол джорукъда ол къатар» —
Деди энтда къарт туруб,
Эслерин бери буруб.
Патчах эслеб болумну,
Акъсакъалдан ол сорду:
«Сёзюнг неди бу сени,
Сейирсиндирди мени.
Аманды, игиди демей,
Бирине багъа бермей,
«Хар ким асылгъа тартар,
Ол джорукъда ол къатар» —
Деб бараса хар неге,
Керекмиди ол бизге?
«Да, багъалы патчахым!
Магъанасын айтайым:
Биринчини атасы,
Джокъ эд аны хатасы,
Иши къасаб болгъанды,
Этлени кёб ургъанды.
Томураугъа салдырды,
Балтагъа баш алдырды.
Экинчини атасы,
Ишин табха санады:
Етмек сатыб тургъанды,
Керти ётмекчи болгъанды,
Сериуюн оту джаныб.
Атасы ючюнчюню
Болгъанды төречи,
Башына азат этди,
Джарлы къутулуб кетди.
Келир кетген берекет,
Сюйгенингча сен да эт.
Сюйсенг, томурауда кес,

Суюсенг, сал да тишлик эт,
Суюсенг, джибер бошлукъга,
Азат эт да шохлукъда.
Файгъамбар сен излеген,
Келгенме былайгъа мен» —
Деди да, терк тас болду,
Кёргюздю да тюз джолну.
Джарлыгъа кёз салдыла,
Джангыдан кёолгъа алдыла.
«Нек айтмадинг буду деб,
Нек кыйнадың бизни кёб» —
Деб айтдыла ёбгелей,
Кечерин кёб кере тилей.
«Айтсам, — деди, — мен алай,
Боллукъ тюл эди былай,
Айтыргъа джокъ эд эркинлик, —
Деб къутулгъанды джарлы,
Кечилиб бар алгъаны.
Патчах да андан сора
Диннге разы бола,
Оюм этиб хар затдан,
Кечерин тилеб Аллахдан,
Ашхылыкъла этгенди,
Муратына джетгенди.

* * *

Ма быллай кереметле,
Кёредиле бек кёбле,
Ким оюм этеди,
Ким эслемей кетеди.
Хар неден да акъыл ал,
Елчеле, базманнга сал.

ЮЧ АКЪЫЛ СЁЗ

Бир джарлы джаш юйлениб,
Джашайым деб кёллениб,

Къолгъа алды хар ишин,
Аямай къарыуун, кючюн.

Джарлы болсанг къыйынды,
Киши билмейд сыйынгы.

Бири джетмей бирине,
Джиби джетмей белине.

Урулукъгъа бармады,
Къылыгъы алай болмады.

Болду ол хыянатсыз,
Болмады эм уятсыз.

Амал болса бер демей,
Къолдан келсе тилемей,

Боламыд джукъсуз джашау,
Къайда анга кийиу, ашау?

Кече, кюн да ишлейди,
Къолгъа байлыкъ тюшмейди.

Юй бийче иги адам,
Чыкъмайды айтханындан.

Не айтса да этеди,
Эм кёлюне джетеди.

Игиди билген бир-бирин,
Къууанчда иеди кюнюн.

Не келсин аллай насыбдан,
Кемликде кюнюн ашыртхан.

Джокъду терслик былада,
Байлыкъ келмейд къурала.

Сагъыш этди джаш бек кёб
Табмай мадар, не себеб.

Болмагъанында мадар,
Джалчылыкъ деди джарар.

Айтды келиб туурасын,
Табхан акъыл муратын.

Къатын бу джол «хо» демед,
Анга болуму келмед.

Къарны бар эд къатынны,
Ол ишге бек къатылды.

«Энди къалай этерме,
Сенсиз къайры кетерме?

Джокъду мени нёгерим,
Соргъанлагъа не дейим? —

Деб, къатыны джылады,
Эри уа тынгылады.

Сора айтханды эри,
Эзиле джюрек, кёлю:

«Не этейик энди биз,
Мадарсызбыз туура, тюз.

Барыб насыб сынайым,
Табханымы джыяым.

Табсам тыйыншы джерни,
Джокъларма келиб элни.

Унутмазма мен сени,
Амалым болса мени.

Айтма мени кишиге,
Ишлейди де ишинде.

Джууукъ джерде къалмазма,
Сыйсызлыкъны алмазма.

Санга мен ышанама,
Ол себебден барама.

Сени къойгъаным джангыз
Айыб ишди бек табсыз.

Кеч сен мени бу джолу,
Айыблыма мен толукъ» —

Деб джалынды къатынга,
Барыб туура къатына.

Къатын мадарсыз болду,
Башха джокъ эди джолу.

«Алай болса да, бар, — деди,
Мени эсинге ал» — деди.

Энди эри кетгенди,
Айтханыча этгенди.

Узакъдагъы бир байгъа,
Джарашханды къой джалгъа.

Онбеш джылгъа келишди,
Бегитди, сёз беришди.

Къатын къалды юйюнде,
Сагъыш эте, кюйюне.

Хоншулары къаралла,
Болушдула, джаралла.

Эри кютед къойланы,
Бай разы болады.

Азгъа, кёбге джалларгъа
Адам джокъду къараргъа.

Онбеш джылны къой кютдю,
Болджал джетди, иш битди.

Юйден джокъду хапары,
Келед тамам къачары.

Бай ашыкъмай кёрюрге,
Джылын санаб берирге.

Чакъыртыб джалчыланы,
Былай сайлау салады:

«Келишимим орнундад,
Айтылгъанча болумдад.

Алай айтырым сизге,
Айтханны санаб тюзге,

Сюйсенг, акъыл айтайым,
Сюйсенг, малла атайым.

Сюйсенг, джалны алырса,
Не акъылны танырса» —

Деб, айтханды юч джашха,
Чакъырыб бирем-башха.

Кёбге сагъыш этмейин,
Ары-бери демейин,

Эки джалчы кирдиле,
Малымы бер, дедиле.

Малларын берди санаб,
Ашырды джолгъа къараб.

Ючюнчюге кирди джаш,
Сагъыш эте, акъыл-баш.

«Эки джалчы алды мал,
Акъыл излемейин джал.

Сен а къайсын сайладынг,
Белни къайры байладынг?» —

Деб, соргъанды бай мынга,
«Табын эт», — деди джанга.

Джаш сагъышха кетеди,
Энтда сагъыш этеди.

Сайлау кыйын болгъанды,
Актылны сайлагъанды.

«Мал багъасы актылны,
Алсам болурма актыллы,

Джарамайын кълмаз, деб,
Актылсыз иш болмаз, деб.

«Айтыгъыз актыл сёзле,
Кёрейим джалгъа тёзе» —

Деб, айтханды оюмун,
Сезе джашау болумун.

«Айтайым, сора тынгыла,
Унутма эм ангыла:

«Сёлешгенле оюмсуз,
Ёлюр аджалсыз, джолсуз»

Терен сагъыш этмейин,
Айтма сёзню чекмейин.

Ангыладынгмы актылны?» —
Дегенди къарт сабырлы.

Джаш тынгылаб турду да,
Эсин бери бурду да:

«Ангыладым эм билдим,
Керти сёзге тюшюндюм», —

Деди, байгъа айланыб,
Джюрек сёзге байланыб,

Алай эсе тынгыла,
Эндиги сёзге къара:

«Джолоучу кеч джюрюсе,
Инджилмей къалмаз ишде».

Кеч болса чыкъма джолгъа,
Къара ишге, болумгъа.

Ангыладынгмы муну?
Билиб ал, иймей, толу».

Джаш къарады да къартха,
Салмай айтырын артха:

Ангыладым, тюшюндюм,
Керти сёздю, деб билдим», —

Деди да тынгылады,
Къартха сёзю джарады.

«Тынгыла энди биринги,
Тюзетир сени ишинги.

«Сабыр тюбю сары алтын,
Толу тюшюн, этме атын»

Бу акъылны билдингми,
Джаратдынгмы, скойдюнгмю? —

Деб ол соргъанды.
Джаш разы болгъанды.

Ол кетгенди бош чыгыб,
Джюрек кюе, тыгъылыб.

Энтда сагъыш кетмейди.
Джюрекни хош этмейди.

«Сёзлеге хар ким билген,
Телиме малны берген.

Къуру юйге барама,
Тешлик эте турама, —

Деб, болады къайгъылы,
Бош джалчылыкъ — байлыгъы.

Билдиле нёгерлери,
Джаратмалла этгенин:

«Телисе сен», дедиле,
Хиликге этиб кюдюле.

«Юйюнге не элтириксе?
Джалынга не дериксе?, —

Деб, сыйын тюшюрдюле,
Джюрегин биширдиле.

Къарамай джаш болумгъа,
Кетиб къалды джолуна.

Джолда келе турубду,
Бир мыртазакъ джолукъду.

Джолну сакълаб тура эди,
Келгенни ханнга бура эди.

«Джюр, — дегенди, — сен ханнга,
Бармай болмайды анга», —

Деб къоймайын элтдиле,
Ханнга тутмакъ этдиле.

Барса, анда кёб адам,
Бергенди барыб салам.

«Нек келдинг?» — деб сорады,
Иш а была болады:

Бу кюнледе бу ханнга,
Ачыу тийгенди джаннга.

Урланнганды хазнасы,
Къорагъанды ачхасы.

Не этерге билмейди,
Джолда киши иймейди.

Мыртазакъла салгъанды,
Джолну джабыб къойгъанды.

Чакъырады келгенни,
Сорады не билгенин.

Джаратмаса айтханын,
Береди азаб табханын.

Къалса джууаб бералмай,
Къоймайды башын алмай.

Чакъырады хан джашны,
Къоркъунчха сала башын.

Эки къыз олтурады,
Хан да анда турады.

Джаш былагъа къарады,
Хан да джашдан сорады:

«Къара да айт, къызланы,
Къайсы ариуду быланы?»

Ашыкъмай этиб оюм,
Ачады сёзню джолун:

«Ариудула, игиди,
Керти ариу а бириди.

Алай некди деб сорсанг,
Джюрек кёзден къарасанг,

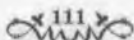
Алырса бирин сайлаб,
Къалыр ол санга джараб.

Джюрек суюген суююмлю,
Аяб кийген кийимли»

Дегенинде, хан къараб,
Турду сымарлаб, мараб.

«Тюз айтады бу, — деди, —
Мени эсимде ол эди.

Акъыллыса сен менден,
Сорлугъум барды сенден:

«Келе тураса къайдан,
Не адамса, сен къайдам?», —

Деб, соргъанды джашдан хан,
Хан аурутду джашха джан.

«Мен джарлыма, джалчыма,
Джалда ишлеген малчыма.

Онбеш джылны ишлеген,
Хакъын ала билмеген.

Элге болгъан селеке,
Адам сыфатлы, кёлекке. —

Дегенинде, хан сорду:
«Сора ол къалай болду?»

«Онбеш джылны ишледим,
Кишиге ал бермедим.

Джетгенинде болджалым,
Къолгъа сайлауну алдым:

«Сюйсенг, акъыл ал деди,
Сюйсенг, малда къал деди»

Сайладым да акъылны,
Къоюб кетдим мен малны.

Хар ким айтад билгенин,
Тели делле тенглерим.

Къарыусузлукъ тюртген эд,
Мени джалгъа элтген эд.

Хакъ алыргъа джетгенде,
Баш терсине кетгенди».

«Берлиги уа не эди?, —
Деб соргъанды хан энди.

Айтханында къой санын,
Хан бергенди ол малын.

Малланы джаш алгъанды,
Сюрюб джолгъа салгъанды.

Ол кёзюуге нёгерле
Маллары бла келгенле.

Кёрюб джашны малларын,
Санадыла санларын.

Ишине сейирсиниб,
Аллахны ишин билиб,

Сюрдюле кеч болгъунчу,
Тохталла солугъунчу.

Сюрейик кече делле,
Арыгъанлары билине.

Джаш тохтайыкъ дегенди,
Къалырын билдиргенди.

Нёгерлери унамай,
Сюргендиле тохтамай.

Джаш алайда къалгъанды,
Джукъламай сакълагъанды.

Нёгерле сюрдюле малны,
Джолда чабханды джаллы.

Болмады ишлери таб,
Къолдан келмеди сакълаб.

Джаш акъырын ышыра,
Кюндюз сюре, къычыра,

Келтиргенди къойланы,
Толу хайыр малларын.

Келди юйге эл джатыб,
Арыб, сууукъдан къатыб.

Джол битгеннге санайды,
Терезеден къарайды:

Къатыныны къатында,
Бир джаш джатад артында.

Джюрекге кирди къайгъы,
«Кимди? — деди мындагъы.

Шкокну алды къолгъа,
Тюшюб джюрек терс джолгъа.

Бу бошха келмегенди,
Елтюрейим дегенди.

Байны айтханы эсинде:
«Сабыр» — деди кесине.

Эрлай къакъды эшикни,
Къатын дженгил эшитди.

«Кимсе?» — деди да сорду,
Къакъгъан белгили болду.

«Атанг келди» — деб айтды,
Къатын джашны уятды.

Джаш да турду тѣшекден,
Ата кирди эшикден.

Сабырлыкъ тыйыб атасын,
Къучакълады ол джашын.

Къарадыла маллагъа,
Къууанч кириб арагъа.

* * *

Акъыл джыймай иш болмаз,
Иш болса да, ол онгмаз.

Акъыл сѣзле ма алай,
Ангы сѣзимге къарай,

Джарайды керек кюннге,
Эсде турса хар кимде.

Ишлемеген арымаз,
Ангы болмай джарымаз.

ХАННЫ ЮЧ ДЖАШЫ

Бир уллу хан болгъанд, дейле эртделеде,
Юч джарагъан джашы болгъанд халкъы кёре.

Джашай барыб, ханны къартлыкъ
хорлагъанды,
Андан ары джашау мурат къалмагъанды.

Чырай кетиб, санла азыб, болмады таб,
Къачан келир аджал, деди болджал сакълаб.

Бир кюн санла аурукъсунуб джатхан эди,
Джашларына осиятын айтхан эди.

Уллу джашын чакъыргъанды сёлеширге,
Къалгъан джашау кесегинден кенгеширге.

«Олтур», — деди, джарашдырды тюз къатына,
Кёлюндегин айтды къоймай чырт артына.

«Тамадаса, кюрешгенсе джан аямай,
Боламыды джашау этиу сан къыйнамай.

Къыйынынгы тугел бериу манга къыйын,
Балам эсенг, сёзлериме бюгюл, сыйын.

Бачхабызны аягъында мен басдырыб,
Кёб алтынны къойгъанма джашырыб.

Мен ташайсам сен алырса алтынланы,
Керегинге жаратырса ма аланы, —

Деген эди уллусуна ауругъан ата,
Джашы чыкъды джылай-джылай,
бушуугъа бата.

Энди ийиб ортанчысын чакъыртханды,
Бу джашха да ол сёзлени къарт айтханды.

Сен этгенсе, толтургъанса айтханымы,
Умутмайма джумушлагъа чабханынгы.

Уллу къарнаш этди санга тамадалыкъ,
Мен да къошуб, санга ауур джюкню салдыкъ.

Джумушларынг, къыйынынг да кёбдю сени,
Тынгыла сен сёзлериме бюгюн мени.

Кёбге бармаз деб ангыла джашау кюнюм,
Барыгъызгъа бирге къалсын мекям, юйюм.

Къошун бла алтынланы джашыргъанма,
Алырса сен, бачхабызны къыйырында
басдыргъанма.

Эшитгенлей джашы кёлю ёрге урду,
Джыламукъдан эки кёзю бирден толду.

Алтынланы эшитсе да эс иймеди,
Къаллай оноу этеригин ол билмеди.

Чакъыртады ючюнчюсюн эм гитчесин,
Келди ол да атасына ийиб эсин.

«Джашым, — деди, — гитчесе сен,
къарыусузса,
Барысындан юлюшсюзсе, татымсызса.

Джунчутханды уллуланы джумушлары,
Сени юсюнгде аман тюлдю турмушлары.

Кёб турмайын кетерикме, болгъанма къарт,
Сеннге айтыр сёзлерим а акъылда бард.

Кичилик адетинги толтурурса,
Мен кетсем да гитче болуб сен турурса.

Бачхабызны аягъында къошун алтын
Гитчелик хатеринге санга къалсын», —

Деб айтханды гитчесине,
Бир къошунну ал-ал, деди ючюсюне.

Аталары кёб джашамай ёлгенинде,
Алтынла да тамаданы тюшдю эсине.

Чабыб келди аягъына ол бачханы,
Къазылыб, къошун джокъ, болмад
джукъ табханы.

Къайтхан эд мыдах болуб къарнашлагъа,
Гурушхасын айтхан эди ол джашлагъа.

«Къайсынг алдынг урлаб, къазыб
алтынымы?
Джангыз манга берген эди атам аны».

Къарнашлары айтхандыла тамадагъа,
Айыблы уа табылмады ма алада.

Ал дегени керти болду барысына,
Алгъан адам табылмады арасында.

Бир-бирин терслейдиле, сен — ол, дейле,
Къошунну уа ким алгъанын билмейдиле.

Алгъан болур деб, айталмай чырт биреуге,
Барайыкъ деб, келишдиле энд төреге.

Джолгъа чыгъыб, тебретиле ала джюрюб,
Тюе ызла къойдула джолда кёрюб.

Башладыла ала ызны ызлаб, сынаб,
Къалайында неси барын ойлаб, къараб.

«Бу джол бла ауур джюклю тюе баргъанд,
Бал, джау джюкню элтирге уа ол
джараргъанд», —

Деб, тамадалары салгъан эди,
Андан сёзню ортанчысы алгъан эди.

«Сёзюнг сени тюз болур, керти болур,
Тюесини сол кёзю да болур сокъур»

Гитче къарнаш алды сёзню сагъыш этиб,
Джол къората барадыла заман кетиб.

«Тюени башын тартхан бууаз къатын,
Элтген экен ол тюени бек акъыртын».

Хар къайсысы бошагъынчы тамам этиб,
Атлы джетди артларындан ат терлетиб.

Джолда кёрюб, салам бериб бу джашланы,
Сагъышларын чачды ол аланы:

«Кёрдюгюзмю бара тургъан джолда тюе,
Излейме мен ол тюени бише, кюе».

«Ол тюени ауур джюгю болурму эди,
Балдан, джаудан джюклениб толуму эди».

Деб, сорады тамадасы къарнашланы,
«Керти айтдынг, тюз алайды», — деб
хошлады.

«Сол кёзю да сокъур болур тюегизни», —
Деб ортанчы къошуб ийди энтда сёзню.

«Хо, алайды», — деген эди атлы джолдаш,
Сёз кёзюуню алды энди кичи къарнаш.

«Тюегизни алыб баргъан бууаз къатын,
Билелмейме, сизге айтыргъа аны атын»,

«Тюз айтасыз, къайры кетди энди тюе?
Аны айтсанг, заман иймей, ойнай — кюле», —

Деб, изледи айтырларын атлы джолдаш,
«Кёрмегенбиз биз тюенги», — деди бир джаш.

«Тас тюеми хар сыфатын айтыб бериб,
Кёрмей къою болмаймыды тюз ётюрюк?»

Ачыуланды, ийнанмады атлы киши,
Тёре таба чабыу болду муну иши.

Барадыла төртюсю да төре таба,
Тюе иеси тизиб айтды ачыу сала.

Тёре мынга уллу сейир болгъан эди,
«Кёргенмисиз тюени», — деб соргъан эди.

Бир-бирине къарадыла энди джашла,
«Кёрмегенбиз», — дегендиле айтмай башха.

«Къайдан билдинг ол тюени ауур джюгюн»,
— Деб соргъанды, — балын, джауун,
муну джигин?»

«Къыйын тюлдю ангы болса аны билген,
Толуб эди джолну джаны бал чибинден.

Ала энди бал ийисге келген элле,
Джау ийисин къумурсхала билген элле.

Сол джаныбыз къумурсхадан толгъан эди,
Онг джаныбыз бал четенча болгъан эди.

Балны, джауну джыя элле артмакълагъа,
Джыйыб алыб, артларына асыраргъа.

Чачылады, тегюледи байлыкъ кёбден,
Хансха тиед, джагъылады узун ёсген», —

Деб төреге ангылатды уллу къарнаш,
Ортанчыгъа соргъан эди төре джолдаш:

«Къайдан джетди ма сени уа обурлугъунг,
Къалай билдинг сол кёзюню сокъурлугъун?»

«Онг джанында хансла бары отлансала,
Сол джанында тийилмейин тынч къалсала,

Сол кёз сокъур эди демей не дерикме,
Кимден соруб, къайры барыб излерикиме?» —

Деб ортанчы чорт кесгенди төре сёзюн,
Төре энди чынг гитчеге ийди кёзюн:

«Къалай билдинг кёрмегенлей тиширыуну,
Айтчы бизге», — деб гитчени энди бууду.

«Джюклю тые бек акъыртын атлай эди,
Ол олтурса, тюеси да отлай эди.

Къобар ючюн излей эди болушлукъну,
Къолланы да къоша эди къоюб бутну», —

Алай айтыб, гитче къарнаш берди джууаб,
Тёре не айтыргъа билмей къалды къараб.

Джукъ табмады, энди джабды тёре ишни,
Тас тюесин излейим деб, кетди киши.

Юч къарнаш а олтуралла, сакълайдыла,
Кеслерини ишлерин да башлайдыла.

«Тёре, — деди тамада джаш, бир къарасанг,
Бизни келген ишибизге бир джарасанг.

Къарнашлабыз биз ючюбюз, мен тамада,
Амал джокъду чыдаргъа, тюшсе джара.

Билгенимча мен айтайым иш болумун,
Этерсе сен төреликни, оноуунгу.

Иги атагъа къартлыкъ келди, къарыу кетди,
Сора атам чакъырды да оноу этди.

«Кёб ишлеге болушханса, къарагъанса,
Юйню ишине кюч аямай джарагъанса.

Хазыр этиб асырадым санга саугъа», —
Деб осият этген эди атам манга.

Ауруй туруб, къарт атабыз бир кюн ёлдю,
Бир заманда атам айтхан эсге тюшдю.

Чабыб барыб къарасам а, урланыбды,
Ол ишге уа бизден башха ким барлыкъды?

Бу ишге да бир къарагъыз мадар болса,
Бек табсызла боллукъбуз биз былай къалса».

Тёре айтды сагъыш этиб ма былагъа:
«Сизни ишигиз къалыргъа керек тамблагъа».

Ол ючюсюн ийди тёре къонакъ юйге,
Джангы ишни джигин табмай, ичден кюе.

Аш-суу керек къонакълагъа къарар ючюн,
Къонакъланы джанларына джарар ючюн,

Айтыб ийиб ун келтиртди тирменчиге,
Мал келтиртди къойчусуна ол элчиге.

Ашарыкъны биширдиле, салдыла аш,
Келиб, ариу олтурдула ол юч къарнаш.

Тёре келди тынгыларгъа сёзлерине,
Джашырыныб, кёрюнмейин кёзлерине.

Тамада джаш ариу гырджын алды табыб,
«Адам этни татыуу бард», — деди къабыб.

Ортанчысы этден къабыб ауузланды,
«Ит эт татыуу этеди», — деб ол да салды.

Ашай-ашай, келдиле да, гитчелери,
«Бу төребиз гыбышыды, билдим», — деди.

Эшитди да, ангылады барын төре,
Сейирсиниб кетиб кьалды, эсин бөле.

Тирменчиден сорду барыб, унну халын,
«Джашырмай айт, — деди —
кьоймай барын».

«Келтиргеним ариу унду эмда таза,
Джангы сортлу будай эди бузмай аз да.

Юч будай баш табхан эдим ёсюб тургъан,
Къабырлада бишиб, будай этиб тургъан.

Бюртюгюне кёзюм къараб себген эдим,
Аны артын будай урлукъ этген эдим», —

Деб, тирменчи суратлады унну ариу,
«Керти болду», — деди төре, болмай къарыу.

Чакъыртды да, мычымайын келди кьойчу
Ол да тюгел айтыб берди халын кьойну.

«Гитчеликден ёксюз болуб кьозу кюнде,
Гаджи сютню эмген эди, — деди, — юйде».

Бу да керти болгъанына кёзю джетди,
«Тюз билгенди», — деди да, ол оюм этди.

Энди төре чабыб барды анасына,
Неди амал чыдамазгъа джарасына.

«Анам, — деди, — келдим санга,
бард сорлугъум.
Джашырмай айт, тилекчиме, бар болумун.

Ким болгъанды, тилейме айт, мени атам,
Къатышханмыд дуниямда башха адам?»

«Огъай, джашым, джангылма
аллай джокъду,
Джакъмагъанбыз джашауунгда аллай отну.

Атанг — ата, ол сёз тюздю, тюз айтылды,
Джангыз неках кеч этилди, ой аккыллы» —

Деб анасы бегитгенди энтда бирин,
Табалмады сёзлеринде терсин, кирин.

Келиб джатды тынчайыргъа ол орунга,
Сагъыш эте, амал табмай бу болумгъа.

Джатханлыкъгъа, турду джукълаялмай,
Къайгъы этгени билине эд чыртда сормай,

Джумушчу къыз кёрюб муну къыйын халын,
Келиб сорду: «Ауруймуд, — деб —
сени санынг?»

«Огъай, къызым, джокъду мени бир хатам,
Бош ишлеге сагъыш этиб турад атанг».

Къыз къоймады айтдырмайын сагъышларын,
«Болушлукъ боллукъ эсе, бир къарайыкъ», —

Деб, төре ишин айтды къарнашланы,
Терс адамы табалмайын да тургъанын.

«Тынч джукъла да, эртденбла къурал да кет,
Мен къарайым ма ол ишге, эркинлик эт», —

Деб, тиледи кёлю бла төре къартдан,
Къарт эркинлик берген эди анга артдан.

Эртденбла эртде кетиб тебregenди,
Джашла чыгыб: «Бизге оноу эт», —
дегенди.

«Чактырылдым башха джерде кыйын ишге,
Кызы кыарайды мында ишге маджилисте», —

Деб, секириб төре минген эди атха,
Не айтыргыа билмедиле энди кыартха.

Кызы чактырды маджилисте кыарнашланы,
Ишлерине да тынгылады ол джашланы.

«Хайыр, — деди, — кыйын тюлдю ишигиз да,
Тынгылагызы, кыйын ишге ючюгюз да, —

Деб, хапарны кызы башлады теренинден,
Айтыр деди адиллигин хар ким билген.

«Бир элде ханлык этиб биреу турганд,
Ол ханны бир алапат кызы болганд.

Ол кыызгыа хар тюрлюсю тилеб барганд,
Көргенлени көзлери да бек кыараганд.

Бир кюн келди башха хандан келечиле,
Джыйылдыла оноучула, төречиле.

Хан да берди ма алагыа эркинлигин,
Хыйсаб этиб, не берлигин, не келлигин.

Кыызгыа сормай этилдиле көб оюмла,
Джук этиргыа кызы уялды бу болумда.

Кызы кеси уа сые эди джарлы джашны,
Аны унутуб, ашамай эд чыртда ашны.

Джаш да алай сые эди ма ол къызны,
Сёз тауусуб, хан а энди ишни бузду.

Ханнга былай деб айтыргъа джокъду
къарыуу,
Ханла бла тенг тюл эди джашау барыу.

Къыз уялды, джукъ айтмады халкъ кёбюнде,
Башха мурат кюйдюрсе да хакъ кёлюнде.

Келишдиле, сёз тауусду, битди иши,
Тойгъа, ашха джыйылдыла эркек, тиши.

Ол джанындан келдиле да къызны элтдиле,
Тойларын, оюнларын толу этдиле.

Энди къызгъа кириб барса ханны джашы,
Къыз мюйюшде джылай тура, тёгюб чачын.

Къарады да, бир кесекни туракълады,
Къыз джылагъан болумундан тохтамады.

«Бир минутха бир тохта», — деб
джаш тиледи,
Къыз да муну сёзлерине эс иеди.

«Барды санга, Аллах ючюн, бир тилегим,
Тюзюн бир айт, нек джылайса,
бир билейим» —

Дегенинде, къыз джууабха былай деди:
«Мени элде суюб тургъан джаш бар эди.

Ол адамгъа мени атам бермеди,
Неда манга: «Кимд суйгенинг? — демеди.

Мен келгенме санга болуб энди адам,
Джашауубуз болалырма дейме, къайдам.

Нёгерледе болургъа керек разылыкъ,
Олсуз болса, чыгъыб къалыр
табсыз къылыкъ.

Санга мени былай дерге джокъ айыбым,
Танышмагъан къыз келгенди —
ол хайырынгъ —

Дегенинде, джаш эриди, джазыкъсынды,
Зорлукъчума деб, джюреги тамам сынды:

«Джюр элтейим суюгенинге, джылама да,
Бир буюргъан манга болур дуняда» —

Деб, ашырды суюгенине ол къатынын,
Кёзю кыйыб къолдан ийди тюз алтынын.

Ашырды да, джаш юйюне кириб келди,
Къыз а барыб, ол бир джашха салам берди.

Джаш тешине, тынчайыргъа хазырлана,
Къыз да кирди, тамашагъа сен бир къара.

«Къайдан чыкъдың сен? — деди да
хапар сорду,
Къызны джууаб хапары да толу болду.

«Энди, — деди, — сеникиме, киши алмаз,
Бары разы боллукъдула, джау да болмаз»,

«Атанг, ананг не айтырла, неле дерле?
Башха джашха бергенбиз, деб сени эрге.

Огъай, энди сен аланы разы эт,
Мен да разы, муратынга сен толу джет»

Ашырайым, къууанч бла джаша анда,
Тынч, рахат джашау керек хар бир джанга», —

Деб, кийиниб, къызын ийди энди эрине,
Эрлай келди кёрюнмейин ол юйюне.

«Ол сакъларгъа кюрешген эд къызын сыйын,
Джолукъдула джолда келе осал джыйын.

Къызын сюйреб, ат аллына алгъандыла,
Алыб къачыб, иги кесек баргъандыла.

Къыз эс джыйыб, къарады да ишни кёрдю,
«Тамадагъыз къайдады?» — деб тиледи.

Къызын элтдиле тамадагъа, аны табды,
Аманлыкъчы тамадагъа былай айтды:

«Мени сатсанг, джыйынынга бир кюнлюк аш,
Барды сенде оюм этген бек иги баш.

Ол бир кюнлюк ашыгъызын сиз табарсыз,
Сый теблемей, мени джибер, былай сансыз» —

Деб, тиледи тамададан, айтыб халын,
Ариу сёз бла джумушата джанын.

Аманлыкъчы тамада да эзилген эд,
Буйрукъ этиб, къызын элтиб, ол ийген эд.

Къыз да барды эр юйюне сау-саламат,
Юй болду да, джашаб къалды бек аламат,

Энди, джашла, сизге соруу джангыз бирди:
Бу джашланы айырыгъыз:

«Къайсы игиди?», —

Деб, бошады ариу бла къыз хапарын,
Къарнашла уа сюзедиле муну барын.

Тамада джаш сайлаб айтды ханны джашын,
Ортанчы — джарлы джашны акъыллы башын.

Гитче къарнаш сайлагъанды уруланы,
Къызны бошха азат этген-къуджурланы.

Къыз къарады ишлерине къарнашланы,
Былай деди сёзлерине бу джашланы:

«Хар ким кеси ушатханын сайлагъанды,
Хар биригиз ма алагъа ушагъанды.

Гитче къарнаш уруланы джаратханды,
Алтын бла къошунну да къоратханды.

Уруларым къызны ийгенча эр юйюне,
Къошун келиб юлешинсин хар биринге» —

Деб, ачыкълаб ол айтханды ким алгъанын,
Урулукъгъа къол узатхан ким болгъанын.

Киши алмайды юлешиб бу алтынны,
Ахырында хоншу киши чакътырылды.

Къарт юлешди, хар бирине тенглеб берди,
Алгъыш этди — къарнашлада
шохлаукъ кёрдю.

Хар къайсысы бердиле да къартха юлюш,
Къарт да алагъа къарнаш болду, битди иш.

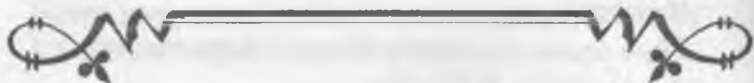
Къарт барды да, толтурду эм келечилик,
Тёре къыз да келин болду, бери келиб.

* * *

Игиликде джокъду хата билгенлеге,
Ариулукъ бард хар неде да излегеннге.

Уллу байлыкъ болур хар адамгъа шохлукъ,
Ким да кюрешсин анга этерге къуллукъ...

«ДЖАРЛЫ БАЙ»

Болгъанд, дейле эртделеде бир уллу хан,
Сабийсизлик къайгъы бла къыйналды джан.

Тилей эди хар кюн сайын ол Аллахдан:
Сабий бер меннге, ой, хар нени Джаратхан!»

Джылла ётселе да, къабыл болмай,
Хан тохтаусуз тилей эд, чырт тохтамай.

Заман келди, бир кюн тилек къабыл болду,
Улан сабий тууду анга, мурат толду.

Къууанчладан толду, болду разы,
Тёгерекге хапар ийиб, къагъыт джазды.

«Былай болду, мурат толду, тууду бир улан,
Къууанчлыма, разыма, огъурлуд джыл.

Джыйылыгъыз, келигиз, шох-джолдашла,
Къууанчыма къошулугъуз, къызла, джашла.

Джугъуму аямазма, бёленибме насыбха,
Ма аны ючюн, мен чакъырама сизни
къууанчха», —

Деб, джазады, адам ийиб, хар бирине,
Таза джюрек, разылыкъ, сый билдире.

Джыйылдыла узакъдан эм джууукъ
джерден,
Эшитгенни бары келди шахар-элден.

Алты кече, алты кюнню болду къууанч,
Той-оюну, ат чабдыруу, тюрю джубанч.

Алгъыш аякъ тохтамайын турду келиб,
Уллу Аллаха сый, махтау бериб.

Махтаулу Аллах берди ханнга асыл джанны,
Адиллиги ачыкъ болду халкъгъа ханны.

Чомартлыгъы белгилиди бютеу халкъгъа,
Тин тилегин къабыл этди уллу Аллах да, —

Деб, айталла ханнга да кёб махтау салыб,
Бал аякъланы, къартла, къолгъа алыб.

Къарт, джаш, сабий — бары ашаб тоядыла,
Уллу къууанчха бары разы боладыла.

Той бошалыб, чачылыргъа заман джетед,
Джууукъдагъы разылыкъ бериб, юйге кетед.

Узакъ джерден келген сыйлы къонакъланы,
Санатды да, санын алды ма аланы.

Санаучула джетдирдиле санын джюзге,
Джыйыб: «Саугъа этерикме, хар биригизге:

Минериксиз акътуякъгъа, тору къашха,
Алтын керек салынныкъды хар бир атха.

Этерикме разы болурча хар биригиз,
Бирча атлада ойнаб, кюлюб
сау-эсен кетерсиз, —

Деб, сёз берди, джибермеди кёнакъланы,
Джыйышдырыу керек болду тору атланы.

Хан чакъыртды ышаннгылы адамланы,
Экишерден джан-джанына ийди аланы.

«Джюз ат, — деди, — табылсынла
бирча къашха,
Тору акътуякъ, бири болмай чыртда башха.

Ат чабдырыб, джайылдыла сау къралгъа,
Кёнакълары олтурдула къараб халгъа.

Юч-тёрт кюнден къайытдыла келечиле,
Джангыз ат да табалмайын, хан ёчюне.

Мудах болду, уялды да хан сёзюне,
«Барысы да келдилеми?» — деб,
сорду тёзюне.

Джокъладыла келгенлени излеб, санаб,
Экеуленни табмадыла тизиб, къараб.

Ханнга къарай: «Эки адам джокъду», — делле,
Энди экиси да болурла келе».

Тынгылады, сакълайыкъ» — деб, ол экисин,
Къыйын сагъыш басды энди ханны эсин.

«Нек айтдым» — деб, ол сёзюне ёкюнеди,
Амалсыздан ышарады эм кюледи.

Былай бла сау ыйыкъны сакъладыла,
Къонакълагъа не айтыргъа табмадыла.

Тынгылагъыз, эс ийигиз, мен айтайым,
Келмей тургъан адамлагъа бир къайтайым.

Ол экиси келе элле джукъ да табмай,
Излегенле, не олтурмай, не джатмай.

Келе-келиб, киргендиле къамиш кёлге,
Кече анда къаладыла, кирмей элге.

Кече ортада уяталла ат аякъ тауушла,
Туруб къарасала, биры къашха атла.

Бары бирча торула эм акътуякъла,
Бир-бирине ушашла эм бек табла.

Сейирсиниб къууандыла, табдыкъ делле,
Тынчайгъанны къоюб, энди джол излелле.

«Атла бардыла, табылдыла, Аллах билсин,
Таба эсек, — дейле, излеб энди иесин.

Кече къараб, изледиле сокъмакъ джолну,
Эс ийселе, къамиш ичи джолдан толу.

Ууакъ джолла къошулдула, уллу болду,
Къош кёрюнуб къууандыла, мурат толду.

Эл къозгъалды деб билдиле, джууукъ келиб,
Къошха кириб олтурдула, салам бериб.

Суусаб ичиб, джашау-халны сорушдула,
Сёлешдиле, бир-бири бла танышдыла.

Ашаб-ичиб бошагъаглай, алгъыш этиб,
Джумушларын билдирдиле, ишге джетиб.

Джылкъы иеси чакътырылды, келди къошха,
Салам берди, къол тутушду, башдан-башха.

Хан саламын айтхандыла джарашдырыб,
«Не айтыр?» — деб, сакълайдыла,
къарай туруб.

«Хош келдигиз, уллу хандан къонакъларым,
Сагъыш этиб, эсге алайыкъ, ханны айтханын.

«Байлыкъны» — бир кюню — кёб, бир кюню аз,
Джылны кюню — бир кюню — къыш,
бир кюню-джаз,

Бар кюнюнде хан тилегин биз берейик,
Адеб бузмай, адамлыкъны биширейик.

Керек джерге джаратайыкъ, Аллах берсе,
Бары бошха къалыб кетер, адам ёлсе.

Уллу ханнга сиз барсагъыз беригиз салам,
Байлар ол да, мен инджилсем, болса джарам, —

Деб чакъыртды, джылкъычыла джыйылдыла,
Бир-бирлерин ашыкъдыра эм чакъыра.

Джылкъычыла ангылалла байны сёзюн,
Муруккусуз чабышдыла, салмай тёзюм.

Толтурдула, тырмашдыла, алыб буйрукъ,
Джюз акътуякъ, къашха атны тутду
къурукъ.

Энди атланы джылларына къарадыла,
«Бир джыллыкъла болсунла» — деб,
сайладыла.

Бай да кьошду эки адам — джылкъычыла,
Тебретиле джюз джылкъыны джолгъа
ышыра.

Юч кюнню сакълаб тюнгюлдюле хан
къонакъла,
Излерге деб хазыр болдула, атлыла.

Ма ол кюнню келиб къалды джюз къашхасы,
Болмай джангыз биринде да бир башхасы.

Акътуякъла, къашха атла эм торула,
Бир джылгъыла, ариу, семиз, онгула.

Мыдах ханны кёзю-башы джарыгъанды,
Къууаннганын элни бары таныгъанды.

Хан чакъыртыб сорду энди хапарларын,
Билди энди не болгъанын, иш халларын.

Сора кириб къонакълагъа айтды хапар,
Къууанч болду, мурат толду, ишге джарар.

«Хар къайсынгы миндирейим бирер атха,
Бирча атлада тизилерсиз ариу сафха.

Разы болуб атланьрсыз джолугъузгъа,
Алтын керек саугъа болур къолугъузгъа, —

Деб, къурады эм миндирди къашхалагъа,
«Юлгю болур» — деб ангылаб, башхалагъа.

Джашайдыла андан ары, къайгысызлай,
Бир-бирлерин хурмет эте, сые, сыйлай.

Талай джылны тынч джашалла,
мамыр болду,
Бир кюнню уа уллу ханнга хапар келди:

«Бай шохунг да тарыгдады дегендиле,
Байлыкъ къалмай къуругъанды» — деб,
келдиле.

Къалай болду, ангылайым, айтыгъыз, халкъ,
Ол къадар мюлк къалай кетди,
болуб талкъ?»

«Джангиз джашы эсиргенди, от салгъанды,
Юйю, бауу кюйгендиле, тас болгъанды.

Джылкъылары, ауруу кириб, къырылгъанды,
Башха малы сюрюлгенди, къуругъанды.

Юйдегиси гитче юйчюкге джыйылгъанды,
Хар неси да аны ичине сыйыннганды».

Хан кыйналды, кыйын ишге,
байгъа джетгеннге,
Чакъыртады, адам ийиб, юйюн билгеннге.

Шоху келди уллу хандан бек тартына,
Хан олтуртду керти шохун тюз къатына.

Чакъыртханды уазирлерин, келсинле деб,
Керек ишге акъыл табыб берсинле, деб.

Уазирлери да джыйылдыла оноугъа,
Мадар излеб бу кыйын болумгъа.

Хан кѣууанды кѣрюб кесини керти шохун,
Андан аямазлыгъын билдире джугъун.

Кѣб байлыгъы кѣуругъанды, тас болгъанды,
Юйдегиси да ачлыкъ сынагъанды.

Керек кюнде кѣыйналгъанды, болушханды,
Ма бюгюн а джарлылыкъгъа
джолукъгъанды.

Бердим сизге ма бу ишни эркинлигин,
— Кѣрдюк, — деди, — тюз оноуну
кертилигин.

Уазирлени бири айтды, алды да сѣз:
«Рысхы терс кетген экен, келгинчи тѣз.

Бергенликге кѣб рысхы, ол джарамаз,
Юйремез неда ёсmez, кѣолай болмаз.

Ыйыкъ сайын бериб турсакъ кереклисин,
Ол игирек тюзетир эд кюнлик ишин».

Энди бири: «Кѣуратайыкъ, — деди тауукъ, —
Хар кюн сайын бериб туруп гакгы табыб».

Бу оноуну джаратмады ичинден кѣонакъ,
Деди: «Бериб, ийиб кѣоймад, барын кѣураб».

Амалсызда кѣарыу болмад былай дерге,
Бегитдиле былай этиб бир кѣрюрге.

Ачха бериб кѣуратайыкъ тауукъланы,
Керек затын хан береди, хар кюн сайын.

Хар кюн сайын билиб тургъанд хан хапарын,
Ай кюнюне тюкю къыргъанд тауукъларын.

Джангы оноугъа джыйгъанд хан уазирлерин,
Айтыб берди джангы хапар билингенин.

Уазирлени бири айтды, этиб сагъыш:
«Бал четенле джарар элле, джетсе алгъыш».

Оноу этди: къурадыла бал четенле,
Сагъыш этиб: «Табдыкъ энди табын», делле.

Эки ай ётдю — четенледен джокъду хайыр,
Къарасала, баллары джокъ чайкъаб алыр.

Ашау бериб, багъыб турду бир талайны,
Чайкъалмады, багъылды да саулай джайны.

Хайыр бермей къойгъанында къоратдыла,
Четенлени болумларын ханнга айтдыла.

Уазирлени джыйды энтда бир кенгешге,
«Четенле да джарамадыла» — дедиле, — ишге.

Уазирлери сагъыш этиб ойландыла,
Тирмен къуараргъа разы болдула.

Ишлетдиле, барын къоюб, энд тирменни,
Тирмен ишлеб, бираз заман хайыр берди.

Хапар эшитиб халкъ келтирди ашлыкъны кёб,
Хазыр тирмен бард сора, уун тартайыкъ, деб.

Эки кюн да ишлемейин, сынды тирмен,
Къалды тартылмайын ашлыкъ бирден.

Тирмен дженгил ишленмейин, кёбге къалды,
Аны къоюб, халкъ ашлыгъын юйге алды.

Энди ханнга уялдыла билдирирге,
Тирмени да джарамады, сынды дерге.

Уялдыла, тартындыла, айтмадыла,
Болум джетиб, бираз кюнню джашадыла.

Тирмен ууч, ханны берген болушлугъу,
Джарлылыкъгъа бираз кюннге джетиб турду.

Бир кюн келед къонакъма деб, юйге биреу,
«Къарыусузбуз» деб, болду, кери силдеу.

«Къонакъ Аллах къонагъыды,
джокъду мадар,
Табылыр аш барыбызгъа, берсе къадар», —

Деб айтды да, юйге ийди ол къонакъны,
Табханын аллына салды аны.

Эртден бла ушакъ этдиле ала,
Бир-биринден хапарлы бола.

Къонакъ айтды келеме деб, джалчылыкъгъа, —
Ишлерге сабанчылыкъда, малчылыкъда.

Къонакъбай да тизиб айтды бар болумун:
«Бай да болдум, мал да кетди, кёр къолуму».

Сёзден сёзле чыгъа, тохтаусуз барад ушакъ,
Джолгъа чыгъа, сора былай айтды къонакъ:

«Сау болугъуз, сау къалыгъыз, Аллах берсин,
Тилегинге, муратынга амин десин.

Рысхы уа терс айланса, тынч келмейди,
Бергенин да джарашдырыб таб бермейди.

Берирге тебрегенлей, табар сылтау,
Бир бурулса, келиб къалыр, аугъанча тау».

Хурджунундан чыгъарды да, алды къолгъа,
«Джукъ да тюлдю», — деб, чечмени
атды полгъа.

«Алай а берлик болса, Аллах санга,
Ма олчукъдан амал табар ёлмез джаннга», —

Деб, ол джолгъа чыкъды, джукъ да излемей,
Къонакъбай да ашыргъанды,
джукъну сезмей.

Экинчи кюн, кюн къызаргъа биреу келди,
«Ой, ким барды юйде? — деди, таууш этди.

Юй иеси юйден чыгъыб, атлам этиб алгъа,
«Кел юйге» — деб, хурмет этди ма
ол адамгъа.

«Айыб этме, келгенме мен арыб, талыб,
Айланама суу джагъалаб, чабакъ салыб.

Къармагъымдан къоргъашынчыкъ
тюшюб къалыб,
Анга бир джукъ табалсам деб,
келдим сеннге салыб.

«Джарлыбыз биз, табармыса бизде аны,
Ол къой, юйде джокъду чириген халы.

Дегенинде, табарындан тюнгюлдю да ол,
Хоншула таба тутду джол.

Бир кесекден чечмечик тюшюб эсине,
Бети джарый, къонакъгъа къарай, суююне:

«Тохта» — деди да, къайтарды,
джаш да келди,
Чечмечикни излеб, табыб анга берди.

Чечмечикни алгъанында къууанды джаш,
Экибизге болур, — деди, — джарагъан аш.

Сеникиди эм биринчи тюшген чабакъ,
Андан сора кёб туталсам, толур табакъ».

Бек къууаныб, тири атлаб, кетди алыб,
Суу джагъада башлагъанды чабакъ салыб.

Бир кесекден алыб къачды ма бир ыргъай,
Чабакълада къайдан чыкъды кючлю
быллай?

Эблеб, тартыб, бек залимни алды джараб, хорлаб,
Бу чечме тебреди андан ары джараб.

Андан ары тюшген элле чабакъла кёб,
Юлешеди чабакъланы тенг болсун, деб.

Алай этиб, чабакъланы алыб келди,
Уллу ыргъайны энчи этиб юйге берди.

Юй бийчеси джарыргъа деб чабакъланы,
Биринчи деб, къолгъа алды ол ыргъайны.

Бычакъ бла узун джарыб, ичин алды,
Бир ауур зат айырылыб тюшюб къалды.

Бу неди деб, сейир болду мынга бийче,
Къаб-къарады, бир къаты зат къолгъа тийсе.

Юй иеси къолгъа алыб, бек сейирсинди,
«Темирди бу, не болса да турсун», — деди.

Тас болмазча асырадыла, ма ол затны,
Чабакъчы да артыкъларын элтиб сатды.

Бир кюн а келди элге бир кюмюшчю,
Алтын, кюмюш затла этиуге
берилгенд кючю.

Джарлы кюмюшчюге салыб келди,
Асыралгъан затны, алыб, анга берди.

«Бу зат мени ата-анамдан къалгъан эди,
Джатханына иги кесек болгъан эди.

Къараб, манга ангылат — деб, —
алыб келдим,
Бу эски зат не болгъанын билелмедим», —

Деб, берди да кюмюшчюге, ол къарады,
Не айтыр, — деб сакълады эм тынгылады.

Кюмюшчю да кёб сынады ол затны,
Сейирсинди, кёб къарады, сора былай айтды.

Кёлюме келген бла айтама кёзюнге къараб:
Келтирдингми сен бу затны мени сынаб?

Бу юйдегинге чексиз байлыкъ боллукъду,
Таб хайырлансанг, муратынг толлукъду.

Бек байланы къолларында джюрюгенди,
Къошагъы джокъ, таза алтын кёрюнеди.

Ариу кызны тюймесини бир кесеги,
Бек уллуду, хыйсаб этсенг, муну эсеби.

Кёрмегенди быллай таза алтын кёзюм,
Телилени талайыны къозгъар безин.

Кёргюзме сен менден башха бир адамгъа,
Миллет билсе, къоркъуу келир
сакъ джаннга.

Быллай затла адамны къаратыб кёзюм,
Кёмгендиле джер тюбюне сансыз кёбюм.

Таб заманда келтиргенсе, сакълыкъ керек,
Орну бла хайырлансанг, байлыкъ беред.

Бек къоркъута, ангылатыб берген эди,
«Эсенликде, огъур болсун» — деген эди.

Джарлы да сагъыш этди, алыб къолгъа,
«Мындан табы болмаз» — деди, джорукъ
джолгъа:

Кюмюшчюню ачыкълыгъы, халаллыгъы,
Эсин тартды, ачыкъ болду джарарыгъы.

«Мен, — дегенди, — джараталмам,
— быллай затны.
Алтын эсе, билген къолда, орнун табды.

Ал да муну хайырландыр, билесе сен,
Бир инсанга билдирмезме, сёз береме мен.

Экибизге хайыр болсун, ма бу затым,
Ийнанама, кёлюм бла ал деб, айтдым, —

Деб бергенди кюмючюге къайтарыб,
Кюмюшчю да алгъан эди, кёлю джарыб.

Рыхсы да юксюн басды ма ол кюнден,
Хайыр болуб, ёсюб барад, къолгъа илиннген.

Джунчуу кетиб, джарашханды тирмени да,
Анга къошуб ёсдюреди хар нени да.

Кюмюшчюден хар кюн сайын келиб ачха,
Ханны ийгени джоюлмайды суугъа-ашха.

Ма бу ишни кёргенинде, осал джашы,
Чабакъ салыб, башлагъанды ишлеб башы.

Ичгенин да къойгъан эди, акъыл кириб,
Ишсиз джашау къыйынды деб, алай билиб.

Келген бары къошулады мюлкге барыб,
Тёрт тюрю мал къуралгъанды,
джокълукъ къалыб.

Хар неси да бурун кибик къуралгъанды,
Алай бла джангыдан ол бай болгъанды.

Хан энтда да ийиб турад болушлугъун,
Айтыб ийди уллу ханга болушлусун.

Сау бол уллу ханым, байлыгъын ёссюн,
Джашаууму кёзю бла келиб кёрсюн.

Энди манга болушлугъун джибермесин,
Халкъ ичинде инджилгеннге тыймай берсин.

Рысхы да къайытханды, келиб байлыкъ,
Манга энди керек тюлдю артыкъ аклыкъ.

Аллах берди, джарлылыкъны сынадым мен,
Байлыкъ келди, къызгъанч болмай,
болайыкъ кенг.

Мынга дери билмей эдим ташаларын,
Адамлыкъды табыб берген ашны барын, —

Деб, ийгенди сыйлы ханнга исси салам,
Келди хан да этмегенлей арам-къарам.

Сыйлады ол, хан къонакыгъа сойгъанды мал,
«Къайдан келди бу игилик?» — деб,
соргъанды хан.

«Ачайыкъ, — деб, бу ташаны этмей кеч,
Оноу болду джыйылыргъа джангы кенгеш.

«Джыйылгъанла, — дегенди хан,
маджилишге,
Хайыр этген, аралашхан ма бу юйге.

Хапар ийди, келсинле деб, баям этди,
Келгенлени барысына тюгел джетди.

Келгендиле къалмай бири оноууна,
«Нек чакъырды ханыбыз? — деб, бу тоюна.

Хар къайсысы айтхандыла хапарларын,
Сыйлы къонакъ этиб, сыйлаб хан да барын.

Хар не иши ачыкъ болду «джарлы» байны,
Аямагъанд къонагъындан юйде барны.

Ол адамлыкъ келтиргенд, анга мюлкню,
Джалгъагъанды бирге бирни, тюкге тюкню.

Джарлы байгъа болушханд деб, чабакъчыны,
Уазир этди, къошуб алды эм джалчыны.

Болушханла табхандыла бары орун,
Шохлукъ иште кёреме деб, джашау, тоюм.

Хан айтханды ахырында ма алагъа:
«Къонакъ сыйлау адет болсун адамлагъа!»

* * *

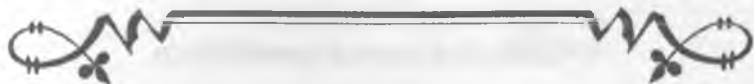
Андан бери къонакъ келсе, къарачайлы
Тыймай беред юйде болса джауу, балы.

Айтылады: «Къонакъ-Аллах къонагъыды»,
Аллах ийсе, сыйламазгъа боламыды?

Халкъыбызны бу бек сыйлы адетиди,
Миллетими намысыды эм бетиди.

Бу бек эртдледен келген ишди, адетди,
Аны ким да сакъларгъа керекди.

Керти къонакъ разыды бар затынга,
Кир келтирме, къарачайлы, иги атынга?

АНАНЫ КЕРТИ ДЖАШЫ

Уллуду ананы сыйы,
Кёбдю аны къыйыны,
Толу тёлеу къыйынды,
Эт анангы тынгылы.

Сёзден алыб къарайыкъ,
Этген ишин санайыкъ,
Аямай джанын, къанын,
Ачыб, айтыб салайыкъ.

Бары Аллахны буйругъу,
Ана болуб турлугъу,
Къаны, джаны тюзелиб,
Алай болгъанд къуллугъу.

Аяб, сакълаб ол хамаң,
Асырайды къарнында,
Кёлтюрюб талай заман,
Этгинчи тамам адам.

Джаратылса джарыкъгъа,
Кыйнамазгъа азчыкъ да,
Анга джанын салады,
Аямайын джукъ чыртда.

Джокъдан бюртюк этгенди,
Тазалагъанд, сюртгенди,

Эркелете, ойната,
Кёб къууанчха джетгенди.

Джууундуруб бёлейди,
Хар керегин кёреди,
Тебретеди бешикде,
Джашау саулукъ береди.

Кюрешиб юч-тёрт джылны,
Айтады бешик джырны,
Махтау сала умутда,
Сууутмайды тыбырны.

Кеси чайнаб къабдырыб,
Сёзню ариу айтдырыб,
Хар затны орнун табыб,
Кюрешеди айтдырыб.

Ёсюб сабий ма ол халда,
Тюше тебрейд джашау джолгъа,
Анасыны къойнунда ол,
Билмей къалад эсге алыргъа.

Ол ишлерин анасыны,
Ангыласынла балалары
Борч этмейин ахыратха,
Разы этсинле аналарын.

Айтылады бютеу халкъда,
Джорукъ джолну ангылата,
Джаш адамла билсинле деб,
Джюрюйдюле кёбле айта.

Атам айтхан бир хапарны,
Айтыргъа деб къолгъа алдым,

Сагъыш этиб ангылагъыз,
Айырыгъыз сууун, балын.

Бир къатынны джангыз джашы,
Эшитиб, ангылаб башы,
Бир кюню ол айтханладан
«Уллуду» — деб, ана къачы.

Ийнанады керти сёзге,
Эсин бёлмей джукъгъа ёзге,
Сыйлагъанды ол анасын,
Эринмейин, чыдаб, тёзе.

Не айтылса анга чабыб,
Этгенинден асыу табыб,
Ол джорукъда джашагъанды,
Тохтамайын арыб, талыб.

Биширеди айтхан ишин,
Аямайын чыртда кючюн,
Этгенине алгъыш алыб,
Кюрешгенди аны ючюн.

Тилей эди хар кюн сайын,
Хар заманда унутмайын,
«Разы бол, анам, сен» — деб,
Тохтамай эм кёурутмайын.

Разыма, джашым, санга,
Насыбса сен, джашым, манга,
Айтханамы толтураса,
Сау чыгъама кёууанч тангнга», —

Деб, разы бола эди,
Джашы да кёууана эди.

Экиси да къууанч халда,
Муратлары тола эди.

Ётдю заман былай бла,
Кетди ётюб талай джылла,
Заман джетиб, ишин этиб,
Аурудула энди санла.

Бир кюн ана ауруб джатад,
Джашны ишин да джаратад,
Разылыкъ бериб бошаб,
Ахырында былай айтад:

Разыма мен хар ненге,
Аллах болсун бизге төре,
Ёлсем элтиб джандетге сал,
Кыйын ишни айтды деме», —

Деди да, ол бошады.
«Къалай?» — деди, джаш башлады,
Иги эслеб къараса уа,
Кёзюн джумду, джашамады.

Къыйын болду, ана ёлдю,
Джаш джылады эм эзилди,
«Джандет къайдад?» — деди да, ол
Къыйналды эм төгюлдю.

Сагъышланды, акъыл этди,
«Ишим бошха кетди, —
Деб, иги кесек ойланды да,
Акъылы уа былай деди:

«Мен анамы ашырайым,
Кёлтюрейим, айланайым,

Ол джолда мен ёлюб кетсем,
Аллахха да тюз болайым, —

Деб, бир четен эшгенди,
Анасына тенг этгенди,
Аркъасына кёлтюргенди,
Джандетни излеб кетгенди.

Къайры барад, билмейди,
Джол къайдады демейди,
Узакъ джолгъа тюшгенди,
Джукъгъа эсин иймейди.

Арыб-талыб, эзиле,
Бир эл тюшдю кёзюне,
Суусаб болуб, къыйналыб,
Мадар излеб кесине,

Кючден джетди хырылдаб.
Суу тилейди, мурулдаб,
Сууну ичиб алды да,
Кетди санланы къыйнаб.

Энди джолгъа чыкъгъанды,
Биреуге джолукъгъанды,
Салам бере ол адам,
Сора хапар соргъанды:

Къонгурауу бойнунда,
Сибиртгиси къолунда,
Мангылайы тешилиб,
Джарала тобугъунда.

«Къайрыса, Аллах айтса,
Айтсагъыз а джараса,

Кёлтюргенинг не затды,
Къайры алыб бараса?»

Кёлтюргеним анамды,
Бойнума борч салгъанды,
Джандетге алыб барама,
Джол табалсам мен ары.

Аллах берсин санга джол,
Табарса, сен джигит бол,
Болумума къарасанг,
Салырса кесинг да къол.

Магылайым тешилиб,
Тобукъларым кесилиб,
Намаз этиб кюрешиб,
Къуллугъума эс ийиб,

Басмазгъа джаныуарны,
Къоратыргъа аланы,
Сибиртгини алгъанма,
Такъгъанма къонгурауну.

Дунияда сен барсанг,
Аманатымы алсанг,
Сорурмуса сен аны,
Мен аллынга къарасам», —

Деб салгъанды аманат,
Керти барлыкъгъа санаб,
«Хо» — деб, ол да айтханды,
Тёгерегине къараб.

Андан ары ётеди,
Атлы ызындан джетеди,

Салам бериб, тохтатыб,
Ол да хурмет этеди.

«Бу ауур джюгюнг неди,
Къайры элтесе? — дегенди.
«Анамы элтеме джандетге,
Элтеле эсем» — деди.

Элтелирсе джол билсенг,
Эринмейин джрюсенг,
Насыблыды сени ананг,
Сен аны джетдирелсенг.

Баргъан төрегиз болса,
Мени да бир сорурса,
Джаханимни къайсысын
Манга юлюшге буюрса.

«Нек айтаса сен алай?
Аманлыкъ этгенсе къалай,
Иги адамгъа ушайса,
Кеси къыйынынг бла джашайса.

«Этгенме хаталаны,
Урлагъанма малланы,
Аллах кеси кечмесе,
Неди джанны амалы?»

«Болсун» — деди да, джаш кетди,
Сёзюне сейир этди.
Ауур джюкню кёлтюрюб
Андан да ары элтди.

Джюрюдю, аз бармады,
Кючге аяу салмады,

Кечге джууукъ арыды,
Энди уа баралмады.

Джюкню къырдышха салды,
Кеси анга таянды,
Кёзлери да къысылды,
Эрлай джукълаб да къалды.

Джукълагъанлай тюш кёрдю,
Тура джандетге келди,
Анасы ары салыб,
Алыб джандетге берди.

Бар эди аманатларым,
Сорургъа болса мадарым,
Сормай былайдан кетсем,
Не айтырма тюбесем?

Бир къарт келди, айт — деди,
Къатына джууукъ келди,
Айтханларын билдиле,
Сора джууаб бердиле:

«Аллах тизиб тюелени,
Ийне кёзден ётдюреди,
Тохта да, сакъла — деди,
Джууаб манга бермеди», —

Деб айт, — деди ма алагъа,
Аллынга тюбеб соргъанлагъа,
Кертисин билиб алырса,
Тюз айтырса сакълагъаннга.

Уянды да, джаш къарады,
Тёгерекни бек сынады,

Къараса уа, четени джокъ,
Олтурду да ол джылады.

Джылай келиб, сагъыш этди,
Башы сагъышха кетди,
Елюгюмю джукъ ашаса,
Четеним а къайры кетди?

«Огъай, — деди, — джукъ алалмаз,
Четенни да ашаб къоймаз,
Мен бу ишни баджаргъанма,
Тюшюм мени джалгъан болмаз».

Баш къатышыб джарашханды,
Эсин джыйыб сорушханды,
Кючден-бутдан баш тюзелиб,
Энди юйге къайтханды.

Джолда тюбеб афендиге,
Хапар айтды эсин ие,
«Анамы элтиб салдым» — деди,
Тюз джандетни юйюне».

«Аманатынг болалмады,
Менде гюнах да къалмады,
Айтдым, сордум эм тиледим,
Джууабны уа алалмадым.

Аллах, — деди, бош тюл эди,
Тизиб эди тюелени,
«Ийне кёзден ётюгюз» — деб,
Буйрукъ бериб ие эди.

Сора молла муну эшитиб,
Етюрюк деб мурат этиб,

Алдады — деб, бу джаш мени,
Ачуланыб табсыз кетди.

«Ёмюрюнгде кёргенмисе,
Тюе кириб ийне кёзге,
Алдасанг да сен адамны,
Ийнанмазча айтма бизге.

Айтылгъаннга ол ийнанмай,
Кетиб къалды чырт къарамай,
Къудуретни чексизлигин
Акъылына чырт джыялмай.

Тура эди бу болумда,
Хазырланыб кетер джолгъа,
Атын уруб, чабыб келди,
Ол бири да иш сорургъа.

Салам берди: «Не болдунг? — деб,
«Аллах берди, — деди, себеб.
Элтиб салдым джандет юйге,
Аллахдан да тилек тилеб».

«Къалай болду аманатым,
Соралдынгмы, къоркъмай, айтыб,
Джунчудунгму сорургъа сен,
Кёрюб джандет аламатын.

Айтхан эдим аманатны,
Къарамады — иши къаты,
Заман болмай сёлеширге,
Алай бла ишни джабды.

Тизген эди тюелени,
Ерге сюеб бир ийнени,

«Ийне кёзден чыгъыгъыз» — деб,
Аллай буйрукъ берген эди.

«Уллу Аллахны керемети,
Уллуду кючю, къудурети,
Буйрукъ этсе, болсун десе,
Болуб къалад хар иннети.

Бир Аллахны къарыууна,
Буйругъуну толуууна,
Ийнанганды, бойсунганды,
Къудуретни болумуна.

Кеч да болду, былай эте,
Джаш да къалды мында кече,
Быягъы къарт келиб тюшде,
Тюзюн айтды, энди кесе:

«Кёрелдингми алааматны,
Ол молланы Аллах атды,
Джюреги бла ийнанмайды,
Этгенликге къуллукъ къаты.

Ол джаш барлыкъ джаханимге,
Молла барыр, отда кюе,
Молла барлыкъ джандетине,
Уру барыр Машхар кюнде.

Намаз этсе — борчун берди,
Ийнанмакълыкъ керек эди,
Нек берилгенд, акъыл, джюрек,
Ол билирге себеб эди», —

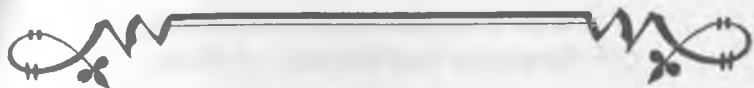
Деб айтырса, сен алагъа,
Къайгъы этме сен ананга,

Джандет берир Уллу Аллах,
Керти ийнанган инсанлагъа.

* * *

Ийнанмакълыкъ тюз джюрекден,
Умут этсек биз джандетден,
Къуллукъну да унутмайыкъ,
Хайыр джокъду хыйла эбден.

ХАННЫ КЪЫЗЫ

Бир хан болгъанд, дейле эртде,
Къызы болгъанд ханны эрке.
Акъыллы, ариу болуб,
Кеси да суюмлюкден толуб.

Къызы къарайд башха кёзден,
Махтаныуну суймегенден,
Атасына джукъ айталмай,
Кеси-кесин бек тездюргенд.

Хан сюеди джангыз къызын,
Басады деб ата ызын,
Къызы кесин эрке этиб,
Айталмайды анга тюзюн.

Бир кюн келди ханны эсине,
Къызын алды биргесине,
Чыкъды энди кёз ачаргъа,
Къыз къарасын деб, ишине.

Алгъанды ол сауут, саба,
Омакъланыб джолда бара,
Кёргюздю ол бир чыпчыкъны,
Къонуб тургъан багъанагъа.

«Майна, къызым, къара» — деди,
Ангыларгъа джара, — деди,

Мен атайым ол чыпчыкъны,
Берирсе сен багъа, — деди.

Ол чыпчыкъны хан атханды,
Окъ чыпчыкъны таб къакъгъанды,
Джарлы чыпчыкъ джансыз къалыб,
Джерге тюшюб ол джатханды.

Хан къызына къарагъанды,
Иши табды, джарагъанды,
«Къайдады, ма» — деб, къызына,
Не айтаса, — деб, соргъанды.

«Бары Аллахны эс бергени,
Сени анга юреннгенинг,
Юренмесенг, боллукъ тюл эд,
Олду мени да кёргеним», —

Деди къызы атасына,
Бюсюреусюз хатасына,
Сейирсинмей аны ишине,
Туз себгенча джарасына.

Энди бир къуш учуб барад,
Хан анга да кёжюн салат,
Энди уа не айтыр, деб,
Шкокну да къолгъа алад.

Атды энтда хан ол къушну,
Окъ тийди да, къуш къурушду,
Бара-барыб джерге тюшдю,
Энтда ханнга иш болушду.

Энтда ата къыздан сорду:
«Къызым, ишим къалай болду?»

«Атам, бары юрениуденд,
Деб, джууабны бериб кьойду.

Энтда ханны онгмады иши,
Бу джууабдан кьамаб тиши,
Къызы кёрюб, багъалатмай,
Къайдан кёрсюн башха киши.

Барадыла, кьолда шкогу,
Салыныбды ханны огъу,
Учуб чыкъды энди кьаргъа,
Окъ тийди да, тюшдю джолгъа.

Энтда сорду къызындан хан,
«Не айтыр?» — деб, бу ариу джан,
«Къалай болду чотум» — деди,
«Сагъыш этиб, бир сёз айтсанг».

Айтханма мен анга джууаб,
Юрениуден бары тууад,
Аллах санга берди таблыкъ,
Хар бир ишинг андан болад, —

Деди къызы джууаб сёзге,
Башха джукъ да айтмай ёзге.
Сансыз этди кёргенлерин,
Таб этмеди кёрген кёзге.

Ханнга бу иш тийди ауур,
Къызы бла этмей дауур,
Мыдах келди ол юйюне,
Кёзю, къашы да тюйюле.

Табсыз тийиб ханнга джууаб,
Хан ичинден мыдах болад,

Дерт джетдириу эсге тюшюб,
Энди ишни былай къурайд.

«Джыйылыгъыз бери», — деди,
Джыйылдыла шоху, тенги.
Джайылыгъыз элlege», — деб,
Табылсын бир тели», — деди.

Ишлемеген, иш билмеген,
Къолу ишге чырт тиймеген,
Къарыусуз эм онгсуз болгъан,
Иш ишлерге чырт суймеген.

Аллай бир джаш табыгъыз, — деб,
Буйрукъ берди: барыгъыз, — деб,
Къаты айтды адамлагъа,
Къызын анга беригиз, — деб.

Джайылдыла джортуб, чабыб,
Къыйын болду аллай табхан,
Хар бир юйге кириб, чыгъыб,
Изледиле ишсиз джатхан.

Бёлек-бёлек айырылыб,
Айланалла ма джайылыб,
Эл къоймайын сау къралда,
Къалмайыкъ деб биз джангылыб.

Кетедиле узакъ джерге,
Джетедиле энд бир элге,
Элни аргъы къыйырында,
Саламбаш юй кёрдюле.

Келедиле къарай анга,
Юй ичинде бир къарт амма,

Салам бериб киредиле,
Кеси тургъан джарлы джаннга.

Турад мыдах ол къарт къатын,
Айталмагъан кеси атын,
Киминг барды, деб соргъаннга,
Барды, дейди осал джашым.

«Къайдады», — деб, сорадыла,
Тегерекге къарадыла,
Адамладан къачыб букъгъан,
Бирни кёрюб къойдула.

Чакъыралла: «Былай кел» — деб,
Ары къачад, бери келмейд,
Кем джарлыгъа санадыла,
Ханнга, делле буду керек.

Адам кёрсе къачыб букъгъан,
Хапарсызды ишден, джукъдан,
Кийик болуб айланады,
Дуниягъа джюкге чыкъгъан.

«Ма сураты табылгъанны,
Табханлары джайылгъанлы», —
Деб айтдыла келиб ханнга,
Калай болур ишни халы.

«Элтигиз», — деб къызны анга, —
«Беригиз», — деб, тели джаннга,
Оноу этди, хан бегитди,
Тамблагъы атар тангнга.

Къызгъа энди къурал, делле
Ханны оноуу алайд, делле,

Тамблагъа кетесе деб,
Арба къураб келтирдиле.

Къызны затын джюкледиле,
Элтейик биз сени, делле.
Талай джерге барлыкъдыла,
Къуралдыла эм миндиле.

Болмады той эм оюн да,
Барысы да хан къолунда,
Толтурдула хан буйругъун,
Элтиб, мыдах да болдула.

Джюкню арбадан алдыла,
Салыргъа юй табмадыла,
Джоббу этиб джыйдыла да,
Юсюне джабыу джайдыла.

Ариу айтыб, къызны къоюб,
Ишлерине разы болуб,
Джолгъа тюшюб ызларына,
Келген элле эркин солуб.

Къыз къарады тегерекге,
Кирди юйге сагъыш эте,
Турады амма да олтуруб,
Кирди келин, эркелете.

Къучакълады къарт амманы,
Кёрюшдюле эки джарлы,
Ышаналмай иш болумгъа,
Къызгъа къараб ол джылады.

«Джылама, амма, танышайыкъ,
Сагъыш этиб, кёл басайыкъ.

Нек джылайса аны бир айт?
Джарсыуунга биз къарайыкъ.

«Джазыкъсындым сени, къызым,
Кимсе кесинг, къайдад ызынг?
Биз былайда джарлылабыз,
Ангылатсанг, манга тюзюн».

«Мен болама ханны къызы,
Аллах берди джашау ызын,
Хапарыгъыз джетиб бизге,
Келин болуб келдим сизге.

Не десенг да этерикме,
Кёлюнге да джетерикме,
Аллах берсин бизге насыб,
Аллахдан мен тилерикме».

«Джарар эдинг сен а бизге,
Не этейик кесибизге?
Сылхыр джашым къалай болур,
Алайыкъ биз эсибизге».

Адам кёрсе, къачады ол,
Салмайды ол джашаугъа джол,
Илешмесе не этербиз?
Ма ол ишге сен акъыл бёл».

«Къоркъма, амма, болур амал,
Джашау кюню салыр тамал,
Акъыл джетсе, иш этилсе,
Тюзелир джаш, болмаз аман».

Къыз чыкыгъынчы джаш келмейди,
Къыз а анга эс бёлмейди,

Кире, чыгъа къыз джорюйдю,
Башха амал этилмейди.

Эки кюнню айланды джаш,
Къыз кёрюнсе, тюеди къаш,
Кетмезлигин билгенинде,
Кеси юйде ашайды аш.

Хычын этиб салды юйге,
Кёрюр джерин къараб биле,
Кенгден къараб, сынаб кёре,
Джаш кёрюнсе, кирмей юйге.

Шатыр алыб къургъан эди,
Хабчюк анда тура эди,
Сауут-саба алыб келди,
Аласыз иш болмай эди.

Джашаулары алай эди,
Къыз шатырда тура эди,
Бир-бирде уа джаш да келиб,
Джашырыныб къарай эди.

Къыз кёрсе да, «кёрмей» аны,
Тюрленмейин чыртда халы,
Сан этмейин къоя эди,
Къарамайын чыртда ары.

Тебреди къыз бираз кюнден
Ана бла джашха бирге,
Аш келтириб, тебси салыб,
Ушхууурну бирге кёре.

Таныш болду, къыз да келди,
Тебсиге да салам берди,

Ючюсю да бирге ашаб,
Бу джорукъгъа джаш юренди.

Къыз тебреди ариу айта,
Бирге джюрюй, джолгъа тарта,
Къолда затын джолгъа атад,
Алса уа ол бек джаратад.

Суугъа джетсе, бет-къол джууад,
Джаш а анга къараб турад,
Ойнаб джашха суучукъ бюрксе,
Джаш къоркъады, кери къачад.

Ариу айтад къыз чакъырыб,
Сылаб, сыйпаб, кирин къырыб,
Къолларына суу джетдириб,
Ойнай, кюле ариу туруб.

Алай эте, суугъа юретди,
Суугъа джууукъ, таныш этди,
Энди къоркъмай суугъа киред,
Атлаб-атлаб, эслеб, эблеб.

Бетин, къолун джуууб аны,
Иги адамгъа ушаб халы,
Энди къыздан айырылмай,
Бирге болду джаны, къаны.

Тынч болгъанды къызны иши,
Хар неге да джетиб кючю,
Аммагъа да къарайдыла,
Айыб этмей энди киши.

Алай эте юретгенди,
Малны адам да этгенди,

Джете, оза хар кимни да,
Муратына да джетгенди.

Джашха энди акъыл кирди,
Джашау джолун туура билди,
Юйюне да сагъыш этиб,
Таза, ариу кийим кийди.

Ишледиле уллу юйле,
Чыкъгъандыла энди кюннге,
Юч джаш, юч къыз къуралдыла,
Ариу, таза ёседиле.

Ичги бла таныш тюлдю,
Тютюнню заранын билди,
Заманын ол бошха иймей,
Рысхыгъа эсин ийди.

Къарайдыла къонакълагъа,
Сыйлайдыла аш, суу сала,
Иги хапар джайылгъанды,
Махтадыла эсге ала.

Хан келгенди къонакъ болуб,
Атлыладан арбаз толуб,
Тюшюб, атла тагъылдыла,
Саламлашыб эм хош болуб.

Аш юйге келдиле кириб,
Хар неге да бек эс ийиб,
Олтурдула ала джарашыб,
Адеб, джорукъну билиб.

Къыз кёргенди атасын да,
Олтургъанды тюз къатына,

Къалайд саулукъ ашау, джашау? —
Деб соргъанды къыз артында.

«Къалай табханд быллай мадар,
Адам кёблюк артыкъ къыйнар,
Бу чомартлыкъ бек игиди,
Амма, байлыкъ къайдан чыгъар.

Табылады, барды байлыкъ,
Болса санда таза саулукъ,
Ёсдюреди берекетни,
Къатышмаса джюрек джаулукъ.

Джокъ эд бизни джугъубуз да,
Къарыусуз эд кёлубуз да,
Кюч салгъан эм тюзетирге,
Тюзелген эд джолубуз да.

Келишимли болдукъ да биз,
Ишибиз да болду таб, тюз,
Эм юретиб сылхыр джашны,
Тюзелгенди эм кёлюбиз.

Ма бу байлыкъ аны иши,
Барын этген ма ол киши,
Биз а анга шох болгъанбыз,
Бирикгенди байлыкъ кючю.

Сыйлады эм адеб этди,
Хапар да бийчеге джетди,
Ханны да келгенин билиб,
Танымтазгъа ол иш этиб.

Хата джокъду иги табды,
Барындан да аламатды,

Бюгюн мында болгъаныбыз:
Хар кимге бу джарабды.

Джокъдан чыкъгъан байлыкъ бу
Джарлы халкъгъа бу джайлыкъды,
Инджилмеген келмез бери,
Аллах берген зауукъду бу.

Барды бизде иш да, мал да,
Ишлей билсенг, хайыр ала,
Джарашдырыб орнун табсанг,
Табылкъ келир андан санга.

Аш да, суу да джокъ эди,
Тегерек бары токъ эди,
Ма ол бизге болушду да,
Халкъны бары шох эди.

Адам бошду, ма ол джарлы,
Шохлукъ эритеди къарны,
Ариу айтыб эм юретиб,
Адам этдик энди аны.

Зырафлыкъгъа джукъ иймейбиз,
Ашатыргъа сиебиз биз,
Юретгенбиз, юйренгенбиз,
Сууаблыкъны биз излейбиз.

Атам, кёрдюнг кёзюнг бла,
Келишдинг энд къызынг бла,
Юретиуню магъанасын
Ангыладынг тюзю бла.

Деди да, къыз къучакълады,
Атасы да ийнакълады,

Юрениуню кѣб хайырын,
Теренинден ангылады.

* * *

Биз а алай ангылайыкъ,
Акъыл этди деб айтайыкъ,
Усталыгъы мийик болуб,
Кючю джетди деб къарайыкъ.

Иги бийчени къолунда,
Болса юйюр джоругъунда,
Къаллай юй да юй боллукъду,
Салса барын тюз джолуна.

АКЪ ЭЧГИ

Эртде, эртде заманлада,
Бир тауну табанында,
Джашагъанды бир адам,
Айтылад хапар андан.

Юйдегисин сорсагъыз,
Билирге разы болсагъыз,
Юч джаш, юч къыз эдиле,
Ариу джашай эдиле.

Ата ауруб джатханды,
Осият этиб айтады:
Къызланы, — дегенди, —
Беригиз тилей келгеннге.

Ол осиятын айта,
Джан бергенди къарт ата.
Ата ёлюб кетеди,
Эки-юч джыл ётеди.

Келеди бир ингирде,
Бир къара къуш билдире,
Уллу къарнаш кёргенди,
Не керекди? — дегенди.

Ол эгечин тилегенди,
Берсенг манга, — дегенди.

Джаш а джууабын айтханды:
Унамай къайтханды.

Энтда да къуш къычырды,
Ортанчы къарнаш чыкъды,
Къушну сёзюн ангылаб,
«Огъай», — деди, терс къараб.

Къуш энтда да билдирди,
Гитче къарнаш кёрюндю,
Къуш мынга да тиледи,
Уллу эгечни бер, — деди.

«Берейм», — деб, сёз айтды,
Толтурду осиятны.
Осиятын къарт атаны,
Толтурмазгъа болмады.

Къара къушха эгечин
Элтиб бериб джиберди,
Къарнашла джау болдула,
Амал табмай къалдыла.

Джыл ётгенлей къартчыгъа,
«Ким барды?» — деб, къычырды.
Тамада чыкъды эшите,
Къартчыгъа къонуб эшикге,

Ортанчы къызны тилейди,
«Бийчеликге бер», — дейди.
Къарнашха ачыу болуб,
Кирди юйге урушуб.

Энтда таууш бергенди,
Ортанчы чыгъыб келгенди,

Тилегин эшитгенди:
«Кет былайдан», — дегенди.

Энтда да къычырады,
Гитче къарнаш чыгъады,
Билиб муну излемин,
Толтургъанды тилегин.

Уруш — туююш этдиле,
Талай сёзге джетдиле.
Атаны айтханына
Джукъ айталмай кетдиле.

Бираз заман ётеди,
Къаргъа учуб джетеди,
Гитче къызны тилейди,
Уллу къарнаш бермейди.

Къаргъа кетиб къалмайды,
Ортанчы унамайды.
Гитче къарнаш ышарды,
Къызны бериб ашырды.

Гитче къарнашларына
Бар айыбны салдыла,
Урушдула, туюдюле,
Юйден къыстаб ийдиле.

Кетеди энд гитче къарнаш,
Алалмайды джолуна аш,
Къайры барыргъа билмей,
Аллахдан джолну тилей.

Джаяу джолчукъ кёрюндю,
Эси анга бёлюндю,

Джолчукъ элтди ёзеннге,
Тюшген кибик гёзеннге.

Барады ёзенни ёрге,
Таула, ташла кёрюне,
Ёзенни сол джанында
Кёрюнелле адамла.

Джаш да суусаб болгъанды,
Суучукъ кёрюб къайтханды.
Ючеулен сёлешелле,
Даулашыб кюрешелле.

Барыб салам береди,
Суудан ичиб кёреди,
«Не болгъанды?» — деб, сорад,
Болумларына къараб.

«Ортада барды ма юч зат,
Сен оноу эт да, бир зат айт,
Юлешелмей ма аланы,
Дау созулуб барады.

Бёрк, намазлыкъ, чурукъла,
Джарайдыла хар джукъгъа:
Бёрк джашырад адамны,
Киши кёралмайд аны.

Кие эсенг чурукъну,
Джетесе къачхан джукъну,
Къачсанг киши джетелмез,
Санга хата этелмез.

Намазлыкъгъа минсенг а,
Къалайгъа элт десенг да,

Джетдиреди, салады,
Муратынг да толады.

Энди сен акъыллы адам,
Оноу эт, таб бир амал,
Тенг юлеш да бер бизге,
Разы болурбуз сизге», —

Деб, айтдыла да къараб,
Тохтадыла сымарлаб.
Джаш айтды сагъыш этиб,
Терен акъылгъа кетиб:

«Тюлме сизден акъыллы,
Ишигиз ауур, къатыды,
Сагъыш этиб кёрейик,
Кючлю акъыл бёлейик».

Тауну башына къараб,
Бир ташны кёрюб, мараб,
«Кёремисиз ол ташны?
Къыйнайыкъ биз башны.

Алайгъа чыгъыб барыгъыз,
Хазыр болуб къалыгъыз,
Мында мени кёргенлей,
Мен да къол кёлтюргенлей,

Чабышыгъыз, келигиз,
Ким озса да кёрюгюз,
Озгъан алыр затланы,
Ёпкелемез къалгъаны», —

Деб, джаш оноу этгенди,
Ала бла тебregenди.

«Мен арыдым, барыгъыз,
Разы болуб къалыгъыз», —

Деб, затлагъа къайтды,
«Таб болду иш» — деб айтды.
Ол ючюсю къууаныб,
«Таб болду», — деб ийнаныб,

Чыкъдыла тау башына,
Къарыу салыб, ашыгъа,
Джаш чурукъланы кийиб,
Намазлыкъгъа миниб,

Алагъа къол кѣлтюрюб,
Чабышха белги бериб,
Намазлыкъгъа буйрукъ берди,
Эгечине да джетди.

Джашны айтханын битдире,
Тюшгенд садны ичине.
Намазлыкъ тюшдю джерге,
Джууукъда юй кѣрюне.

Намазлыкъны ол джыйды,
Таб джерге да джашырды.
Чурукъла, бѣрк юсюнде,
Кириб барды ол юйге.

Эгечи кеси юйюнде,
Бѣркню алды ол кюле.
Кѣрюшдюле тансыкълаб,
Къучакълашыб, ийнакълаб.

Эгечи джашны джашырды,
Башха юйге ашырды.

Бираздан кюеу келди,
«Адам ийис бард», — деди.

Эгеч барды къатына,
Аш — суу салды аллына:
«Уллу къарнашым келсе,
Не деренг, саламын берсе?»

«Саламын да алмаз эдим,
Къонакъбай да болмаз эдим».
«Ортанчы келсе не этер энг?».
«Къыстаб, дженгил кет, дер эм».

«Келсе уа гитче къарнашым?»
«Аныкъыды хар затым.
Тансыкълар эм къучакълаб,
Кийиндириб, ийнакълаб».

«Алай эсе келгенди,
Сени ол да суюди» —
Деб, чакъырды къарнашны,
Тюбешдиле къууанышыб.

Къуш тюрсюнде айланган,
Кеси уа ариу адам.
Талай кюн къонакъ болду,
Кийинди эмда тойду.

Бир кюн келди кёлюне,
Ортанчы эгечни кёрюрге.
«Барайым анга», — дегенди,
Кюеу ат джерлегенди.

Сары аджир кючюнде,
Алтын керек юсюнде.

«Келирсе», — деб, ашырды,
Джол болсун», — деб, баш урду.

Бираздан атны ийди,
Чурукъланы да кийди.
Джолда джаяу барады,
Аллына эчги чыгъады.

Джаш эчгини кёреди,
Ол мындан юркеди.
Хаман ызындан сюрюб,
Барады аны юркютюб.

«Акъ эчги» муну кёрмейди,
Не болгъанын билмейди.
Келдиле чегет талагъа,
Бир мазаллы къалагъа.

Эчги юйюне джетди,
Сейирлик затны этди:
Эчги къабын къойгъанды,
Бир ариу къыз болгъанды.

Сейирсине анга да,
Джаш да кирди къалагъа.
Барса, юйде бир амма,
Къонакъ болду бу анга.

Джаш кёрюнмей турады,
Сейир ишге къарады:
Къыз чакъырды тебсини,
Анга сёлешмей кеси.

Ашы — суу юсюнде,
Кёргенча болду тюшюнде.

Сейирсиниб къарады,
Ашаргъа да джарады.

Ашадыла олтуруб,
Джаш да алагъа кьошулуб.
Бошадыла тебсини,
Келди джангыдан тебси.

«Бюгюн биз кёб ашадыкъ,
Сау тебсини бошадыкъ», —
Деди къызгъа къарт амма,
Санаб кёб ашагъаннга.

«Бюгюн бир зат инджитди,
Къыйнаб илгизлик этди», —
Деб тарыкъды къыз анагъа,
Джукъ айтмады ана анга.

Къонакъ кетди кёрюнмей,
Барад джолда бёлюнмей.
Билмейд джолу къайры барад,
Тёгерекге сынаб къарайд.

Джайды энди намазлыкъны,
Джолун табыб ол барлыкъды,
Келиб тюшдю намазлыкъ,
Джаш барлыкъ юйню табыб.

Джаш тёгерегине къарайды,
Бек уллу юйге ушайды.
Намазлыкъны чырмады,
Ариучукъ асырады.

Башда бёркю кёргюзмей,
Кирди юйге кёрюнмей.

Эгечин юйде кёреди,
Эм кесин билдиреди.

Къууаныб тюбешдиле,
Керек ишни этдиле:
«Кюеу келгинчи», — деди,
Башха юйге джиберди.

Билмейин хата болмасын,
Танымай уруб алмасын,
Деб джашырды къарнашын,
Салды аллына ашын.

Джетди къартчыгъа учуб,
Кирди юйге учунуб.
Къартчыгъа къабын тешгенди,
Юйге кириб кетгенди.

«Адам ийис», — дегенди,
Адам барын сезгенди.
«Кесинг кёкде айланыб,
Келгенсе ийисни алыб» —

Деб къатыны айтды да,
Келди тура къатына:
«Уллу къарнашым келсе,
Келиб юйюме кирсе.

Къалай къарар энг анга
Къалай болур эд санга?»
«Кет, деб къыстаб иер эм,
Кетмесе, ёлтюрюр эм».

«Ортанчы къарнаш келсе уа,
Келгенин сен кёрсенг а?»

«Керек тюлдю, келмесин,
Манга джукъ да бермесин».

«Гитче къарнаш келсе уа?
Деб, сорады энтда да.

«Аны уа уппа этер эм,
Хар неми да берир эм».

«Келгенди, кёрлюк эсенг,
Саугъа да берлик эсенг».
Чакъырды да, кёргюздю,
Танышдыла экиси.

Тансыкълаб къарнашлача,
Бурундан танышлача,
Тансыкъладыла бир — бирин,
Кёрюб, бир-бири сыйын.

Юч-тёрт кюнню турады,
Бек разы болады,
Санамайын биреуге
Хапар айтад кюеуге:

Акъ эчкини кёргенин,
Анга эсин бёлгенин,
Кюеу айтад къайыннга
Сагъыш кёбге джайыла:

«Биз юч къарнаш бирлешиб,
Ол къыз бла кюрешиб,
Анга джукъ да этелмей,
Къалгъанд къарыу джетелмей». —

Деб, аламат хапарын
Айтды, къоймайын барын.

Сора айтды кюеуюне,
Не келгенин кёлюне:

«Энди сизни да кёрдюм,
Иги болгъанды кёлюм,
Келеди энди кёрюрюм
Гитче эгечни тюрсюнюн», —

Дегенинде кюеу айтды:
«Джерлейим, — деди, — атны».
Кюеу джерлеб келтирди,
Бир ариу акъ аджирни.

Ат кереги кюмюшден,
Ал бермеген джюрюшден.
«Ашырлыкъ эм мен сени
Билесе, кесинг мени:

Эшикте къартчыгъама
Джолгъа учуб чыгъама.
Адам болуб джюрюрге,
Буюрулмагъанд бизге», —

Деб, ашырды къайынын,
Айтыб юсюнде халын.
Арлакъ чыгъыб джаш атны, —
Кесин ийди, бошатды.

Джайгъанды намазлыкъны,
Излеб джолгъа табылыкъны.
Эки кёзюн къысханды,
Намазлыкъ да учханды.

Къараса кёзюн ачыб,
Къырдышха къонду намазлыкъ,

Къыйырында чегетни,
Къарады, сейир этди:

Арлакъда юйню кёрюб,
Къалады анга келиб.
Намазлыкъны «тас» этди,
Кийди чурукъну, бёркню.

Киред уллу юйге,
Киши сезмезин биле.
Юйде эгечин кёрдю,
Бёркню алыб кёрюндю.

Бир-бирин тансыкълалла,
Къучакълашыб ийнакълалла.
Башха юйге ашырды,
«Къаргъадан» да джашырды.

Учуб джетеди къаргъа,
Къабын теше арбазда:
«Адам ийис барды», — деб,
«Къайсы келиб къалды?» — деб.

Кирди юйге ашыгъыб,
Къалалмады басылыб.
Сескекли болуб кирди,
Хар джерге эсин ийди.

Бийче айтды эрине:
«Хар джерде кесинг кёрюне,
Ийисни алыб, келтириб,
Тураса бизге джекириб.

Аны къой да, бир солу,
Къалгъаннга мадар болур» —

Деб келтирди ашарыкъ,
Тебсиге аш-суу салыб.

Ашаб тынчлыкълы болду,
Бийче кюеуден сорду:
«Къарнашларым келселе,
Келиб мени кёрселе,

Келиб санга джолукъсала,
Къаллай халда боллукъса?» —
Деб соргъанды эринден,
Андан хапар излеб билирге.

«Керек тюлдю келирге,
Сени мында кёрюрге,
Гитче къарнашны джангыз
Сыйларыкъма амалсыз.

Не десе да, этерикме,
Кёлюне да джетерикме,
Таб болурча кёргенинде,
Къарнашы да кирди юйге.

Джолукъдула кюеу, къайын,
Бир-биринден къоркъмайын.
Тёрт-беш кюнню къонакълады,
Андан сора джолгъа атланады.

Къара аджир джерленгенди,
Къайын атха терк мингенди,
Бу атны да ол иеди,
Намазлыкъгъа таб минеди.

«Акъ эчкиге элт» — дегенди,
Къалагъада терк келгенди.

Быягъынлай бёркню кийиб,
Олтургъанды юйге кириб.

Тебсиге да бирге олтурад,
Амма уа энд бек сакъ болад;
Гырджынланы санаб санын,
Сезиб къалад джокъ болгъанын.

Аны кёрюб айтад амма:
«Ким эсенг да, кёрюн манга,
Эркиши эсенг, болгъун кюеу,
Башха эсенг, болгъун тиреу.

Къачмайбыз биз бир инсандан,
Шохлукъ болса хар бир джандан,
Чыкъ да, кёрюн ким эсенг да,
Адам неда джин эсенг да», —

Деб эркинлик бергенди,
Джаш аммагъа кёрюнгенди.
Къыз да ананы сёзюн алды,
Джашха бийче болуб къалды.

Ие болду джаш къалагъа,
Бёлмеле уа кёб къалада.
Къыз ачхычла алыб келди,
Ачхычланы джашха берди.

«Эркинсе, энд къара» — деди,
Ишинги эт, джара деди.
Къалгъанлагъа бошса, — деди,
Бир юйню уа: «ачма» — деди.

Къызны сёзюне тынгылады,
Айтханын да ангылады.

Ачма деб а нек айтды? — деб,
Сагъыш этди анга уа бек.

Къайгъы этмей къоялмады,
Къыздан аны соралмады.
Ишсиз туруб, эрикгенди,
Юйлени ачаргъа иш этгенди.

Ача, къарай келгенди,
Ачмазына джетгенди,
Кёб сагъышла этгенди,
Кёрюрге эси кетгенди.

Ачханында, сейир болду,
Бу джол а болмад джолу:
Юйню ичинде бир аждагъан,
Сынджырлагъа бек байланган.

Андан мазаллы уа джокъ,
Кеси кючлю, санлары токъ.
Джалынды да суу бер деди,
Джаш а къоркъду, джукъ демеди.

Юсю — башы джыртыкъ, зыккыл,
Берлакъда уа уллу джыккыр.
«Иги къарнаш», — деб тиледи,
Ол джыккыргъа бир тий, — деди.

Джыккыргъа джаш тийиб къалды,
Аждагъанда кюч къозгъалды.
Юйню барын дюнгордетди,
Сынджырланы юзюб кетди.

Джашны эрлай урду, джыкъды,
Чабыб энди юйден чыкъды.

«Акъ эчки» эд аны тутхан,
Сынджыр бла байлаб тургъан.

Кючю барда тутхан эди,
Тутуб аны джыкыгъан эди.
Эрге чыкъды, кючю кетди,
Аждагъан энд ишин этди.

Аждагъан муратха джетди,
Къызы алыб, къачыб кетди.
Амма джаны излеб келди,
Джашны ёлгенин да кёрдю.

Къызда бар эд дарман — билеу,
Берген эди анга биреу,
Салса этине джылыуу кетмей,
Къоймай эди ол сау этмей.

Дарман этди амма анга,
Ол болушду джарлы джаннга.
Джаш билгенди не болгъанын,
Ангылады джангылгъанын.

Разы болду джан салгъаннга,
Бюсюреу этди къарт аммагъа.
Гырджын алды джол азыкыгъа,
Минди энди намазлыкыгъа.

Кийди энди чурукъланы,
Бёркню алды, унутмады.
«Намазлыкъны джайды джерге,
Акъ эчкиге элтчи дерге.

Къаты къысды эки кёзню,
Айтды энди керек сёзню.

Бир заманда ол къарады,
Бир кенг тюзде олтурады.

«Нек элтмеди бу керекге?» —
Деб, къарады тегерекге.
Къарай барса, джерде тешик,
«Бу болур, — деб, — табды эшик».

Намазлыкъны алды чырмаб,
Кирди ары кесин сакълаб.
Баргъан сайын кенгден — кеннге,
Тюшюб къалды ол бир элге.

Бир къаланы кёрюб къалад,
Ол къалагъа кириб барад.
Бу къалада табды джолну,
«Акъ эчкини» кёрюб къойду.

Ол кеси эд, иши таб болду,
Къыздан толу хапар сорду.
Къыз айтханды бар хапарын,
Билиб алды ишни барын:

«Джети джылны байлаб турдум,
Сен а барыб ийиб къойдунг» —
Дегенинде, джаш соргъанды:
«Ашсыз къалай сау тургъанды?»

Къыз айтады энди джашха:
Ол, — деди, — турад башха,
Джанын мен билirme,
Санга билдиirme».

Джаш турады кёрюнмейин,
Къыз турады болуб келин.

Келин энди аждагъаннга:
«Джанынг къайдад?» — дейди анга.

Кюлюмсюреб аждагъан:
«Сибиртгидед», — дейди, — джаным».
Къыз алды да сибиртгини
Джуууб, скортюб кийиндирди.

Чюйге тагъыб, омакъ этиб,
Мийик тагъыб, эркелетиб.
Аждагъан юйге келеди,
Сибиртгини кёреди.

«Бу неди», — деб, ол сорады,
Джууабха сейир болады:
«Сени джанынг сыйлы болсун,
Таза кийиб, мийик турсун».

«Ой, сени», — деб, — аждагъан:
«Бош айтханма, — ойнагъаным»
«Да, недеди сени джанынг?
Ол болду эсе ойнагъанынг?»

«Излей эсенг, сен ангыла,
Джаным мени — таш багъана.
Къачан да джаным анда болады», —
Деб, айтыб, кетиб да къалады.

Сибиртгини алыб чюйден,
Тешиндириб салды юйге.
Адамланы чакъырады:
Багъананы джуудурады.

Омакъ кийим кийдиреди,
«Тиймегиз», — деб билдиреди.

Аждагъан а келиб, кёрюб,
Этилгеннге эсин бёлюб:

«Неди бу, — деб, юйге киред,
Нек этгенсе былай?» — дегенд,
«Сыйын кёрдюк биз джанынгы,
Сакъласын деб санынгы», —

Деб бергенди къыз джууабны,
Болайыкъ деб биз сууаблы.
«Да, оюнду бу айтханым,
Узакъдады мени джаным.

Узакъ джерде барды къабан,
Аны бакъгъан барды адам,
Аны ичинде бир кюбюрчюк,
Тиялмайды анга бир джукъ,

Аны ичинде юч кёгюрчюн,
Юч гаккыны сакълар ючюн,
Гаккылада юч чибинчик,
Табылырмы аны биллик?

Мени джаным терендеди,
Ол былайгъа келелмейди,
Сен къыйналма аны излеб,
Терендеди, табмазча бек».

Джашха айтды къыз тахсасын,
Джаш да билди энд ташасын.
Энтда минди намазлыкъгъа,
Амал излеб амал джокъда.

Элтди джашны керек джерге,
Келиб къалды тюрю элге:

Кёрдю джолда уллу тойну,
«Неди бу, деб?» — аны сорду.

«Къабанны биз тойдургъанбыз,
Бир ыйыкъгъа бош болгъанбыз,
Аны ючюн къууанч тойду», —
Деб, джууабы алай болду.

Арлакъ барса джылагъанла,
Мыдах болуб къарагъанла:
«Нек джылайсыз?» — деб келгенди,
«Кёзюу биздед бюгюн», — дейди.

«Тоймай къалса бюгюн къабан,
Ашарыкъды къошуб адам», —
Дедиле да, ашырдыла,
Такъса бермей джашырдыла.

Арлакъ барса биченчиле,
Солу алмай ишлейдиле,
Сорса, айталла ол адамла:
«Ишлейбиз биз къабаннга».

Джаш сорады излеб болум,
Кёргюзелле келлик джолун.
Саут алыб сакълайды джаш,
Таблыкъ бир тюшсе, деб.

Къабанны джаш таб атады,
Ёледи да ол джатады.
Аны къарнын джаш джарады,
Кюбюрчюкню да алады.

Кёгюрчюнле учмаз кибики,
Мешок бла ол бегитиб,

Кесиб, джарыб ма аланы,
Алды аладан гаккыланы.

Гаккыланы ариу алды,
Хызеннге — ол сакълаб салды.
Эзилдиле эки чибин,
Алыб келди саулай бирин.

Келсе аждагъан къаты ауруб,
Тура эди джерге аууб.
Чибинни джаш кёргюзеди,
Бер кесиме деб, тиледи.

«Джатдырады аны орунга,
«Берейим деб, — тюз къолунга»,
«Не берликсе чибин ючюн?
Бармыд сени байлыкъ кючюнг», —

Деб айтдырды хазналарын,
Къайда неси, къаллай барын.
Ёлтюргенди чибинчикни,
Аждагъан да ёлюб битди.

Юйлерине джыйылдыла,
Толу юйдеги да болдула.
Кёб зауукъда джашадыла,
Амманы къууандырыб турдула...

ШАХСЫМАЙЫЛ

Джашагъанды эртделеде бир бай киши,
Байлыкъ джетиб, къыйналмайын битиб иши.

«Сакълыкъ къоркъуу келтирмез» — деб,
акъыл этиб,
Байлыгъындан джукъ бермегенд,
акъыл джетиб.

Талай джылны джашадыла, джукъ да бермей,
Джашаулары барыб турду, сабий кёрмей.

Бир кюн байны келиб къалды ма эсине,
«Келир заман къалай болур?» — деб, кесине.

«Биз къартайыб ёлюб кетсек, амал болмай,
Кимге къалыр байлыгъыбыз бютеу саулай.

Бу байлыкъгъа ие боллукъ сабий джокъду,
Джашауума бу зат манга къыйын чотду»

Деб, бай киши терен сагъыш этген эди,
Къызгъанчлыкъдан чомартлыкъгъа кёчген эди.

Энтда ётдю эки-юч джыл бу арадан,
Ышанырча джукъ болмады бу баладан.

Чомартлыкъгъа бай кьошханды тилеклени,
Тилегине кьоша эди мёлеклени.

Хар кюн сайын тилек этиб, баш ура эд,
Намазын да кьоймай этиб да тура эд.

Акъ сакъаллы бир къарт киши келген эди,
Кёб сёлешиб, бир алманы берген эди.

«Бу алманы тенг экиге бёл дегенди,
Бир джартысын къатынынга бер дегенди.

Бир джартысын кесинг ашаб кёр дегенди.
Аллах берсе, бергенине кёл сал дегенди.

Толу джылдан бийченг сени табар улан,
Сен ол кюннге хаб-хазыр бол эмда кьурал.

Джукъ табмагъан къара байтал бир тай табар,
Сакълыкъ бла байталгъа да тургъун къарай.

Туугъан джашха Шахсымайыл сен дерсе,
Тайчыкъгъа да «Чабкел» деб, ат берирсе.

Джашчыкъ, тайчыкъ бирге ёссюн,
къарамай кьой,
Эки джылдан эл чакъырыб, этерсе той», —

Деб акъсакъал байгъа хапар айтхан эди,
Къолун тутуб, киши кетиб къалгъан эди.

Бай кишини кёлю болду энди армау,
Тилек этди, болмасын деб энди чырмау.

Кече сайын бай къайгъылы джукълай эди,
Хар кюн сайын тилек этиб сакълай эди.

Заман барад, кюнле санаб, заман джууукъ,
Кюню джетиб, байгъа улан къалды тууб.

Бай къууанды, джаш тууду деб, къууанч болду,
Акъсакъалны айтханыны бири толду.

Эл джыйылды, хоншу, тийре къууанч кюннге,
«Сюйюмчю» — деб, чабыб кирди биреу юйге.

Байтал да бир ариу тайчыкъ табды, деди,
Къартны сёзю толду, туура келди.

Халкъ джыйылыб, ашау, ичиу,
болду къууанч,
Бай ханны кёлю кёлтюрюлдю, табды джубанч.

Эки джылдан халкъын джыйды, той-оюннга,
Къууанч этди, сыйынмайын эл тоюна.

Ат чабдырды, тутуш болду, уча чачыб,
Джарыкълыкъны ол кёлтюрдю, къучакъ ачыб.

Тайчыкъ бла джашчыкъ ёсед кюнню санаб,
Келген бары алгъыш этед, сюйюб, къараб.

Ойнай, кюле джылла ётдю, заман джетди,
Джашчыкъ ёсдю, «Чабкел» анга атлыкъ этди.

Атасы да ханлыкъ алды, заман болду,
Намаз аз, чомартлыкъны да ол къойду.

Тилеклени унутханды, сагъыш кетиб,
«Менича джокъ» — деген эди, кесин чертиб.

Шахсымайыл «Чабкелге» энди салгъанды джер,
Атха минди, кёз ачаргъа, кёрюрге эл.

Айланыргъа, джер кёрюрге, алды акъыл,
Уугъа чыгъыб кёрейим деб, болса такъыл.

Шахсымайыл «Чабкел» бла барад чабыб,
Сауут-саба хазырдыла, барын тагъыб.

Кёз къарамдан ташайды да, джолун ачды,
Тюз аллындан бир буу чыгъыб, кючлю къачды.

Шахсымайыл аны ызындан атын салды,
Джууукълашыб, сауут алыб, атыб къалды.

Бууну аллын битегенди темир буруу,
Буугъа энди керек болду тохтаб туруу.

Секирди буу ол буруудан аямай къарыуну,
«Чабкел» тюшдю аны артындан, бузмай барыуну.

Секиргенлей джыгъылгъанды буу алайда,
Шахсымайыл тюшдю атдан анга къараргъа.

Бууну бойнун тартыб бошаб, атха барды,
Ол сагъатда бир тачанка келиб къалды.

Тачанкада юч ариу къыз, кийимлиле,
Алтын, кюмюшге кийиниб, суююмлюле.

Тачанка да тохтаб къалды ма ол джерде,
Болгъан ишге сейирсине, барын кёре.

Ол мийикден секирген бууну кёрюб,
Аны артындан сюрюб тышген атха эс бёлюб.

Барын кёрюб, сейир болуб, бола тамаша,
Тохтадыла бир-бирине тамам къараша.

Арбачы да къараб турад, сейирсиниб,
Бир къыз тышдю тачанкадан, эсин ийиб.

Келиб ол къыз ариу тутду джашны кёолун,
Джюзюк бериб, таракъ алыб, салды джолун.

Танышдыла белги бериб, белги алыб,
Бир кёргенлей, бир-бирлерин сюйюб, таныб.

Ол джерде уа джашай эди, гяур патчах,
Юч ариу къызны берген эди анга Аллах.

Къайытханлай арбачысы билдиргенди,
Танышханды муслиман бла къыз дегенди.

Арбачыны хапарындан патчах билиб,
Муслиманнга барады деб, къайгъы кириб,

Узакъ джерге кёчюргенди энди къызны,
Шахсымайыл табалмазча энди аны.

Къыз ол кюнден башлагъанды къаты ауруб,
Шахсымайыл, къызны табмай, къалды аууб.

Талай заман ауруб джатад джаш да энди,
Джатыб туруб, акъылына былай келгенди:

«Джатмайым да тегерекге бир къарайым,
Къарай турайым да, излей бир барайым».

«Чабкел» — деди, ол чакъырды энди атын,
Сауут такъды, атха минди ол акъырын.

«Къармайым» — деб, узакъдагъы эллени да,
«Табмай къоймам» — деб, кеси да кёлленди да,

Кетиб къалды узакъ джары эллеринден,
Бир джерде уа сейирсингенди кёргенинден:

Бир мазаллы къала турад джол джанында,
Бир сейир зат кёрюнеди арбазында:

Баратаны бир джанында аслан джатад,
Ол асланны аллына уа бичен атханд.

Экинчи къыйырында къой тагъылыб,
«Аша!» — дебди, семиз этни элтиб салыб.

Келишмеген дунияны джоругъуна,
Джаш ачыуланды кёрген затына.

Тюшдю атдан, баратагъа такъды аны,
Эки ашны ауушдуруб, элтиб атды.

Юйге къараб, къычырды ол ачыуланыб,
Эрши къычыра, ол къылыч алыб.

«Чыкъ да кёрюн, ким эсент да къафир адам,
Дунияны терс буругъа излеген джан!»

Къараб турад, ким чыгъар деб къаладан,
Къыз чыкъды юй ичинден, таб къарагъан.

«Ким бузгъанды бу арбазда тин джорукъну,
Билмей уллу гюнах этген ким боллукъду?» —

Дегенинде, къыз бойсунду, ышарды джашха,
«Джокъду, — деди, — ачыуланма
мында башха»

«Тюздю, сени ачыуланыб иш этгенинг,
Ол эд мени, не этиб да излегеним.

Ётю болгъан бир батырны кёрюрге излеб,
Бу болумну къуралгъан эдим иш этиб.

Энди табдым мен батырны, кереклими,
Мындан ары басарыкъма мен джюрегими.

Сюйсенг, бийче, сүйсенг, эгеч мен болайым,
Мындан ары нёгер болуб мен къалайым».

«Эгеч болсанг, ол таб болур, дейме санга,
Ишим уллуд, болушалсанг сен да манга».

Эгечи да джашха ушаш джигит болуб,
Тургъанды ол нёгер излеб, джатыб, солуб.

Къызны бар эд бек алапат бир шкогу,
Бир атылса, джюз адамгъа джетген огъу.

Джолоучулукъгъа чыкъдыла бу экиси,
Узакъ джерде излеу эд джашны эси.

Талай джерге айландыла, изледиле,
Къайдан къалай табарларын билмедиле.

Кюч эм къарыу джарамады ма бу ишге,
Бир джукъ табсакъ деб, излелле энди тюшде.

Эл джокъ джерде тохтадыла, кече къалыб,
Тиледиле къолларына Къуран алыб.

«Я Аллахым, Уллуса Къудретлисе,
Джолубузгъа бир болушлукъ этсенг.

Билмей къалдыкъ кимден къалай сорууларгъа,
Болушсанг сен, джолубузну тамамларгъа». —

Деб, бир Аллахдан тилек тилеб,
Намаз бла ышандыла, джолгъа кетиб.

Къыбылагъа бара элле была излеб,
Бир къарт адам хапар сорду джолда тюбеб.

Хапарларын билгенинде, къараб туруб,
Кюн чыкъгъанда изле деди, аллын буруб.

Аллах айтса, табарсыз деб алгъыш этиб,
Къол тутушуб, ол джолоучу къалды кетиб.

Кюн чыкъаннга тартадыла была джолну,
Юч кюн джюрюб, бир эл кёрюб, кеч да болду.

Экиндиве джетдиле да, джолукъдула
Тауукъ кюттен бир къатыннга, тауукъчугъа.

Атдан тюшюб, сёлешелле бу къатыннга,
Иги хапар айтды къатын чынг артында.

Юч джыл алгъа келген элле бай къонакъла,
Аланыкъы боладыла бу тауукъла.

Кютеме мен ма аланы тауукъларын,
Бир иш бузгъанд ол байланы зауукъларын.

Келгенли да төшек болуб джатад кызы,
Доктор, дарман джарамайды анга, тюзю.

Чакыралла хар бир джерден хакимлени,
Джарамайды, хайыр бермейд этгенлери, —

Деб ол кыатын айтыб берди джарашдырыб,
Тюрсюнюн да айтыб берди кыурашдырыб.

Сен кюрюрге боллукъмуса ма ол кызыны,
Докторду деб, айтсанг эди сен ма бизни.

«Мен бусагъат тауукъланы элтирикме,
Ол заманда кыызгъа да мен туберикме».

Алай эсе, алай айт да, бер джюзюкню,
Андан сора кюрюбюз биз иш тюзлюкню, —

Дедиле да, джарашдыла кече кыалыб,
Эртденбла келедиле кызыны алыб.

Энди была кызыны алыб кыачадыла,
Кыуугъун этиб, артларындан чабадыла.

Алай а кыыз шкокну таб айландырды,
Бир атханлай джюз адамны сойландырды.

Хорлатмайын кетедиле ма алагъа,
Келтирдиле эгечине, ол кыалагъа.

Шахсымайыл билдиреди атасына,
Атасы да чакырады энд кыатына.

Атасы да барыб керед келинлигин,
Кергенинде, тыялмайды телилигин:

Атасыны кёзю къараб келинине,
Осал акъыл келиб къалды кёлюне.

Джашын элтиб, юйге салыб, ичги берди,
Эси кетиб, джыгъылгъанын келиб кёрдю.

Экеуленни чакъырды да, келигиз деб,
Эки къолун байлатханды артына бек.

Эсин джыйыб къарады да, байланыбды,
«Ким байлагъанд мени» — деб да ойланыбды.

Ары-бери тартыб, юздю ол байлауну,
Атасына салгъан эди айыб дауну.

Хан атасы келиб, къараб, кюлюмсюреб,
«Мен этгенме кёрюрге: къалайса», деб.

Ойнаб сынайд деб, кёлюне ол келтириб,
Джукъ айтмайын къойгъан эди, барын кёрюб.

Энтда аны шашдырыргъа излегенди,
Баягъынлай ичги бериб ичиргенди.

Ючеуленни чакъыргъанды эм айтханды:
Темир сынджыр бериб, аны байлатханды.

Эсин джыйыб, иги эслеб, ол къараса,
Аякъ, къолу байланыбды, къаты къыса.

Ары-бери уруб, юзюб сынджырланы,
Умур-чумур этиб, чыгъад ма аланы.

Хан кёреди энтда болгъан тамашаны,
Эм сорады: «Къалай юздюнг?» — деб, аланы.

«Байланмасам шкогуму бауу бла,
Юзерикме къалгъан затны мен барын да.

Шкогуму бауун манга анам сокъгъан эди,
Халысына ол чачындан кьошхан эди.

Ол бауну уа юзерге деб, мен тартмазма,
Юзейим деб, не болса да, мен айтмазма», —

Деб айтхан эд Шахсымайыл атасына,
Къарамайын эте тургъан хатасына.

Ичириб энтда байлатханды адамлагъа,
Шкогуну бауун бериб ма алагъа.

Эсин джыйыб къараса уа Шахсымайыл,
Байланыбды айтханыча, аямайын.

Келиб кёрюб, юзмегенин энди билиб,
Уу себдирди кёзлерине, алыб келиб.

Буйрукъ берди: «Атыгъыз, — деб, энд чегетге,
Ёлсюн, деди дыгаласда, бушуу эте».

Шахсымайыл тюшдю энди кыйын ишге,
Хар терекге кесин ура, кюе, бише.

Аш табмайын аш ашаргъа, джерге аунаб,
Кюрешеди хансла излеб, аны чайнаб.

Хан иеди келечиле келинине,
Келигиз деб, чакъырады ол юйюне.

Шахсымайылсыз болмайды кетерге, —
Деб, эгечи уа унамайды чырт теберге.

«Шахсымайыл узакъдады, джумушдады,
Ол келелмез бусагъатда, урушдады», —

Деб айтады хан джууабха эгечине.
«Айтмай бизге кетмез», — дейди, келечиге.

Келечиле келедиле, хан къоймайды,
Эмчек эгеч къайытарад, унамайды.

Хан этеди келинине энд гурушха,
Зорчуланы джибереди ол джумушха.

Къыз биледи, кенгден къараб, ханны ишин,
Къала таба джибермейди чырт кишини.

«Кетигиз!» — деб, келгенлени ашырады,
Кетмегенни башын алыб, джашырады.

Энди иеди хан келечиге былай айтыб;
«Келтирмесегиз, ёллюксиз сиз, къаннга батыб».

Къыз джиберди, былай айтыб, келечини:
«Хазнабызгъа хан джиберсин он тюени».

«Кетигиз», — деб, келгенлени ашырады,
Кетмегенни башын алыб, джашырады.

Энтда иеди хан келечиге былай айтыб:
«Келтирмесегиз, ёллюксиз сиз,
къаннга батыб».

Къыз джиберди былай айтыб келечини:
«Хазнабызгъа хан джиберсин он тюени».

Хан джиберди келинине тюелени,
Къыз джюкледи тюелеге ёлгенлени.

Муну кёрюб, орталары бузулгъанды,
Кюч, къарыуун аямайын хан салгъанды.

Хан джиберед аскерлени: «Барыгъыз», — деб,
Къыз кырады шкок бла: «Алыгъыз!» — деб.

Былай бла талай заман бошха озду,
Келин бла ханны ортасы табсыз болду.

Шахсымайыл айланады, аш излейди,
Кесин урад тереклеге, джол сезмейди.

Биреу бар эд узакъ элде тарысы кёб,
Тарыны уа тюй этерге узгъа керек.

Узгъа излеб, талай джерде айланады,
Табалмайын онгсуз болуб да къалады.

Агъач излеб, кириб къалды ол чегетге,
Тентиреген адам кёрдю, бир кёлекге.

Аллында ол къоркыгъан эди муну кёрюб,
Артада уа ол сынаб турду, эсин бёлюб.

Къарагъанды иги кесек аны халына,
Джыгъылгъанын эслегенди тюз аллына.

Джыгъылгъанын кёрюб, сора ол чабханды,
Ма алайда керти нёгер да табханды.

Кёб кыйналыб чегетден чыгъаргъанды,
Арба бла ол юйюне алыб баргъанды.

Шахсымайыл келсе, кёред къазауатны,
Ол кычырыб, къала таба атды мыллыкны.

Эгеч таныб, уруш этмей, юйге кирди,
Хан да кёрюб, кыыз къоркъду деб, алай билди.

Энди хан да чакъырыгъыз джашны деди,
Хан чакъырад дедиле да, джаш да келди.

«Сенден къоркъду ол осал къыз, аны ёлтюр,
Джарлы халкъны къырдырма да,
тынчылыкъ келтир».

«Этейик биз сен айтханча ишни барын,
Чыгъар бери сен джашынгы сауутларын».

Хан чыгъарыб, сауутланы да береди,
Кёрейим деб, биргесине да келеди.

Джаш эгечин сюрюб юйге джыйгъан эди,
Къачханында, тыймай, ийиб къойгъан эди.

Ол сагъатда ханны юсюне ол чыгъады,
Къылыч бла башын кесиб, джыгъады.

Тилеб табхан джашы ханны ёлтюреди,
Буйрукъ бла анга аджал келтиреди.

Энди джаш олтурады ханны орнунда,
Тюзлюкню къылычын тута къолунда.

* * *

Аллах бизге буюрмасын терс акъылны,
Хан болса да, терс акъылы бек къатылды.

Джашау базман бузулмайды, алдамайды,
Тот болмайды, унутмайды эм къоймайды.

Толу болмаса джашауунгда адамлыгъынг,
Къалмаз джетмей сени этген харамлыгъынг.

«БИЛГИЧ» ДЖЫЛАН

Бир патчах болгъан эди эртделеде бир чакъда,
Сагъышха къалгъан эди билгич излеб
бу халкъда.

Болсун — дегенди, адам билир кабик
хар затны.
Табалырбызмы, къайдам, аллай джанны,
деб айтды.

Сынар ючюн ма аны, билсин деди тюшюмю,
Тюз айтыб, къууандырсын кёлюлю.

Алай билген адамгъа туюге джюклеб алтынны,
Саугъа этиб берирме, деб халкъына айтылды,

Билеме деб, келгенни билмей кыйнаса бошха,
Кёрюр ол кюн ёлгенин, сакъ болсунла
халкъ башха, —

Деб айтханды ол патчах, бегитгенди
салыб къол,
Буюргъан болур Аллах бир затны, дегенди ол.

Бир джарлы джаш бар эди, джашаугъа хош
болмагъан,
Джашау — халы тар эди, къарны ащдан
тоймагъан.

Олтурду ол этиб сагъыш, айтханды деб патчах сёз,
Джокъ эди башха табыш, къарар кирик адам кёз.

«Джашаудан не излейме, мени бу болумумда,
Не этерге билмейме, джугъум джокъду
къолумда.

Не кетерме мен ёлюб, ёлмесем чыгъар джашау,
Турмайым былай этиб, кёрейим табсам ашау.

Деген оюмну этди, кёрейим берсе деб, Аллах,
Эси байлыкъгъа кетди, «Не этсе да» —
деб патчах.

Бир кюн чыкъгъанды джолгъа, белин байлаб
Аллахха.
Азыкъчыкъ алыб къолгъа, къалсам да деб
палахха.

Арыб келиб олтурду, таянды джол джанында,
Джаргамлы джер, къотурлу, къарыусузлукъ
халында.

Уллу ташны тюбюнден сызгъырыб чыкъды
джылан,
Чыкъгъанлай тешигинден джашха бергенди
салам.

Алгъанды джаш саламын, сёлешгенди
джыланнга,
Джаратханды къарамын, айтханды джылан
анга:

«Къайры ашхы джолгъаса, бараса,
не табышха?
Не зат излеб бараса? Хайыр бармыд барышда?», —

Деб соргъанды ол джылан, сёлешиб адам тилде,
Сейир болуб джаш адам, джууаб этди ол кюле:

«Тюе элтелген бир алтын берликди патчах
манга,
Айталсам билиб тюшде кёрген затын анга».

Джылан айтханды анга: «Болушайым мен
санга,
Къоркъма, джолунг боллукъду, джетерсе мен
айтханнга».

Аны санга айтайым, хыйла барды ишинде,
Айтырса сен къоркъмайын, тюлкю кёргенд
тюшюнде.

Харам болгъанд халкъ бюгюн, суюди
хыйлалыкъны,
Алай кёреди кюнюн, алай джыяд байлыкъны.

Алалсанг сен хакъынгы толу муратха джетиб,
Юлеширсе алтынны, экибизге тенг этиб.

Деб, джашха джылан юретди,
билдириб айтыр сёзюн,
Тешике кириб кетди, алыб джууабны тюзюн.

Барды патчахха тартыб, айтыб келген
джумушун,
Соргъанында тюз айтды, патчахны кёрген
тюшюн.

«Сен кёргенсе тюлкюню, хыйла болгъанд
дуния,
Аманлыкъны кюлтюмю, мутхуз эте, джайыла», —

Деб айтханды айтырын, билген затын
эджиклеб,
Алыб кетди алтынын семиз тюеге джюклеб.

Алтындан а не келсин, туталмады ол сёзюн,
Байлыкъ анга не берсин,
кёрмеди джылан кёзюн.

Тюшгенди узакъ джолгъа, кёрмезге деб,
джыланны,
Таяныб сыртха, къолгъа, бермезге алтынны.

Ётеди бираз заман, патчах джазады къагъыт,
«Кёргенме тюш, — деб, — аман,
келиб манга бер айтыб»

Джазгъанды ол къагъытны, бармазгъа амал
джокъ,
Къайры атсын айыбны, табсыз болду энтда чот.

Джолукъмаса джыланнга, биллик тюлдю
айтырын,
Тюбеу къыйынды анга, къызбай болду
батырым.

Бетин къаты этгенди, энтда керекди акъыл,
Заманында джетгенди, боллукъ эсе иш такъыл.

Келди быягъы джерге, сакълайды,
олтургъанды,
Инджиле сууукъ джелде, келгенли кёб
болгъанды.

Чыкъды джылан сакълатыб,
эрши эди кёз-къашы,
Энтда берди ол айтыб, кюрешмеди талашыб.

«Болсун энтда бир джолунг, бёрюдю тюшде
кёргени,
Толсун байлыкъдан къолунг, бизге джетер
бергени», —

Деб, ашырды келишиб, ышана биягъынлай,
Тенг этерге юлешиб, алтынланы алгъанлай.

Къоркъмай бар, — деди джылан —
джашырмай айт бёрюню,
Тартынмай ишни баджар, бузмай къууанч
кёлюнгю.

Патчахха келди энтда, къоркъа-къоркъа
джанына,
«Ма мен келдим» — деди, айланса деб иш табына.

Патчах билирге изледи, тюшюнде не кёргенин,
«Не кёргенме, бил — деди, — къууанч эте
келгенине.

«Айтайым мен тюшюнгю: тюшде хан не кёрюр?
Сен къаты тут ишинги, кёргенсе сен бёрюню»

«Тюз айтаса» — дегенди, — къалай билдин сен
муну?»

Эки тюе джюклетгенди, таза алтын эд къуру.

Чыкъды «билгич» джолуна, кёзю кыймай
берирге,
Къазыкъ алды къолуна джыланнны ёлтюрюрге.

Берген сёзюн сан этмей, ёлтюрюрге иш этди.
Муратына тюз джетмей, терс джанына кетди.

Тюе бла келди тешигине джыланны,
Чыкъса урурма, — деди, — ёлтюрюрме ма аны.

Заманны кёб ашырды, башха мадар табмайын,
Нек келгенин джашырды,
бир инсанга айтмайын.

Чыкъмай къойду джылан,
билсе да сакълагъанын,
Билирге джетиб ангы, кетмейин нек
тургъанын.

Кетди «билгич» юйюне: «Чыкъмагъан
энг дерме» — деб,
Къууаннганы билине, джыланнга энд
келмем — деб.

Ётдю талай заман, къагъыт келди патчахдан,
Кесине чакъырады ётген джылдача тамам.

Бармай амал болмады,
барды джыланнга табына,
Буйрукъ къысды, къоймады, «Болуш» —
деб, джалына.

Патчахны иши къатыды, кем болмады анда уят,
Айхай, джан да татлыды, айыб да унутулад.

Сакълады энтда кёб, къоркъду чыкъмай
къалад деб,
Кетерге да амал джокъ, патчах башны алып, деб.

Сакълай-сакълай эрикди, джюрюй-джюрюй
арыды аякъ,

Бир заманда кёрдю: джылан да чыгъыб
къалад.

«Нек келгенсе къарнашым?
къоймаймыды бу сени?
Тынчылыкъ бермеймид патчах,
къоркъма бир мадар келир», —

Деб сёлешди тешикден, ауазы мыдах халда,
Бу сёзлени эшитген кирди уялгъан къаннга.

«Уялама мен сенден, келиб сени табмадым,
Сакълаб туруб кетдим,
чыгъыб да джолукъмадың», —

Деб джыланнга джалынды,
энтда болуш дегенди,
Тенг этербиз, патчах къагъыт ийгенди.

Джылан тынгылаб сёзюне,
джууаб бергенди джашха:
«Тынчылыкъсыз болгъанды, узалалмайды ашха.

Къоркъма да бар анга, тюшюнгде къой
кёрюннгенди,
Шукъур этсин Аллахха,
рахат боллукъду джашауу» — дегенди.

«Келтирирсе бергенин, юлеширбиз этиб тенг,
Алгъанынгы кёрмедим, алдамазса энди сен», —

Деб джиберди джолуна, «хо» деб, кетеди джаш,
Джылан кетди, кесилмезча болду баш.

Келгенди джаш патчахха,
джунчуб къарайды анга,
Бу джол тюшюб къалмагъа эдим деб
къабханнга.

Патчах тюбеди анга, къоркъутду сёзю бла,
Джылы тюбемеди, тюрсюню, кёзю бла.

«Бу джол ишинг къыйынды, алдама сен мени,
Тюшюрмегин сыйымы,
махтагъанма мен сени», —

Дегенди патчах джашха, — айтханма мен уазирге,
Тюзюн айтмасанг, къаллыкъса сен тазирге, —

Деб этгенди аны къайгъылы,
къызыу урдура джюрегин,
Ханы излегенча ол табармы ишни эбин?

Бары келдиле, сейирсингендиле уазирле,
Патчах сорду: «Мен не кёрдюм?» — деб тюшюмде.

Тёгерекге къарады, ичинден бек сагъышлыды,
Къараб тургъан кёзлени, ёлчеледи, сынады.

«Патчах» — деди ол, сени разы этейим,
Заманынгы бош алмай,
болумну айтыб кетейим.

Тынчлыкъ келиб, кетиб джашау ауурлукъ,
Тюшюнгде къойну кёргенсе, энди сеннге киши
этмез джаулукъ».

Сейир болуб, харс урдула барысы,
Аны айтханына киши болмады къаршчы.

Джюклендиле юч тые, бу джол да болду джолу,
Джюрек къууанады, энтда мураты толду.

Сагъыш этеди чакъырайыммы?, —
деб джыланны,
Бу джол аны бла юлеширге разы болуб алтыны.

Аны талай кере алдагъанма,
табайым аны атын,
Барыб башын сылайым, берейим толу хакъын.

Энди сёз бергеними къоймайым унутуб,
Къыйыны уллуду, аны кючу бла къалдым
къутулуб», —

Деб, салыб келди джыланнга,
алай этгенине ичинден къууана.
«Ал, алтынны, кеч мени», — деди,
джыланнга джалына.

Кёб сакълатмай джылан анга берди джууабын,
Мындан ары къуру кесинге эте турма деб,
табын.

«Кечгенме мен, къарнашым,
алтын манга тюлд керек,
Барды ишим эм ашым, харам затдан бол эрек.

Бирча турмайды джашау, аз-кёб да болур ашау,
Тюз оюм этмесенг, иги болмаз джашау.

Заман берди хыйланы, джашауну хыйла алыб,
Джашау болду тюлкюча, ётюрюк алдаб, чалыб.

Тюлкю келди тюшюне, джашаугъа юлгю болду.
Амал табмай ишине, патчах чакътырыб сорду.

Сагъыш этмей артынга алдадың сен да мени,
Кёзюнг къараб алтыннга,
кетдинг келмейин бери.

Тюлкю айланды бёрюге, халкъ таянды кючюне,
Джашау тюште кёрюне, бёрю кирди тюшюне.

Амалсыз этди сени, мени алдаб кетгенинг,
Тюшдю болур эсинге къаллай мурат этгенинг.

Къарыу кирди тюлкюге, ёсдю, джетди бёрюге,
Къырайым деб, джукъ къоймай,
келди аны кёлюне.

Сен да ол джолгъа кирдинг,
бёрю болдунг да къалдыңг,
Алтын кёзю алдады,
къолгъа къазыкъны алдыңг.

Келиб сакъладынг мени,
мен а санга чыкъмадым,
Мени ёлтюрлюгюнгю билдим, ангыладым.

Кетиб къалдыңг юйюнге алтынны хайыр этиб,
Игиликни унутуб, алдау джолгъа тюзелиб.

Келмезге деб марадыңг, табылмады амалы,
Келиб мени алдадыңг, ол болду бек аманы.

Келди къойну заманы,
тынчлыкъ болду миллетге,
Тутду намыс табаны, джылыу урду да бетге.

Юч тѹе джѹк алтынны бердинг ишни кѹрдѹнг да,
Джашаугъа намыс къатылды,
болмазлыгъын билдинг да.

Манга алтын джукъ тюлдѹ, ол къайгъы салыр,
Ол джашауну кѹлюдѹ, бары да мында къалыр.

Санга да кѹб джарамаз, бузар халинги,
Байлыкъ сени къорумаз кир этер иннетинги.

Чакъырыр кѹб адамны, кѹрѹрле, сукъланырла,
Джыяр иги, аманны, байлыкъгъа
джутланырла.

Халал ишле, таза аша, хыянатсыз джаша,
Артыкъ байлыкъ — баш ауруу,
артыгъы турсун таша», —

Деб акъыл айтды джашха, ашырды,
кѹолун тутуб,
Башха сѹз айталмай джаш,
кетгенди тынч кѹутулуб.

Алтынны кѹбѹн сатды, инджилгенлеге чачды,
Ишлеб, табыб эм ашаб,
тынчлыкъ джашауну ачды...

КИР ИННЕТИНГ КЕСИНГЕ ДЖЕТЕР

Хан джюрюйдю джеринде,
Халкъны халын билирге,
Къарыусуз, мискин кийиниб,
Джолукъгъаннга баш ийиб.

Джолугъады хар кимге,
Сёлеше ариу тилде,
Кеси да джарлы халда,
Айланган кибик джолда.

Къарады ол кёб джерге,
Кече къалды кёб элде,
Джазады кёрген затын,
Сормайды киши атын.

Джюрюйдю джаяу, сансыз,
Этиб кесин аяусуз,
Кёрюб джарлыны хантын,
Ашайды бузмай антын.

Кёб тюрлю зат кёргенди,
Анга багъа бергенди,
Элден-элге джолоучу,
Табы тюшсе-оноучу.

Джууукълашды бир элге,
Джолукъду ол биреуге,
Аркъа джюгю сыртында,
Джибден джагъа джыртыла.

Отун джюгю бек ауур,
Болгъанды сырты джауур,
Юсю-башы бек аман,
Табмагъан башха амал.

Кийими да къолайсыз,
Джарлы болмаз алайсыз,
Джунчугъаны белгилиди,
Джарлылыкъны белгисиди.

Саламлашдыла экиси,
Адет этиб келишли,
Тутуб бир-бири къолун,
Сорущуб барлыкъ джолун.

Сёлешдиле тохташыб,
Бир-бири кёлюн басыб.
Арыб келген джолоучу,
Бели талгъан отунчу.

Тохтадыла солургъа,
Терен хапар сорургъа,
Отунчу айтды хапарын,
Джашырмай джогъун, барын.

Джашауну ауур халын,
Анга табхан амалын,
Джокълугъун мюкю, малы,
Байлыгъы — джарлы джаны.

Ташыб отун кюн сайын,
Кюнлюк ашын табханын,
Сорду энди хапарын,
Къонакъ къайры баргъанын.

«Мен, — деди энди къонакъ,
Барлыкъ джерим бек узакъ,
Джаяу келген адамма,
Онгуз, къарыусуз джанма.

Не айтайым мен санга,
Кёбмюдюле адамла,
Къыйнала джашагъанла,
Къарыусуз ашагъанла.

«Огъай, тюлдю алай кёб,
Къыйналгъан менича бек,
Кимни ата-анасы,
Кимни барды баласы.

Кимни къарар адамы,
Кимге джарайды малы,
Ким урлайды байладан,
Ким да ишге байланган.

Аллах береди себеб,
Аны билирге керек,
Мен билген бу элде,
Эм къарыусуз ма менме!», —

Деб ол мыдах къысды кёзюн,
Джолоучу алды сёзюн,
«Джашау къыйынд, джалгъанды,
Не этейик амалгъа?

Сени ишинг эм башынг,
Хар кюнде табхан ашынг,
Иш тюлдю магъаналы,
Болалмаз ол багъалы.

Сагъыш эт да къара сен,
Айтайым кертисин мен:
Ауруб къалса санларынг,
Джокъду этер мадарынг.

Болмаса ашынг — сууунг,
Артха къалгъан бир джугъунг,
Хаман бирча болмазса,
Хар заман сау турмазса.

Бюгюн къарыу бард къолда,
Ёмюрлюк тюлдю ол да,
Сагъыш эт да, таб амал,
Къадар берсе, кёр тамал.

Сау адамда барды джан,
Джаны баргъа бард аджал», —
Деб айтханды акъылын,
Таб деб, маджал, такъылын.

«Да табсаммы этеме,
Отун джыйыб элтеме», —
Деб энгишге къарады,
«Джашау, — деди, — марады».

«Алай эсе бар, — деди,
Джарар санга хан, — деди.
Керек болса барырса,
Инджилсе тамам джан», — деди.

«Кёресе, бу болумда
Джугъум джокъду кьолумда,
Джиберирлеми юйге,
Кёрмеген, билмегенле?»

«Айтырым барды дерсе,
Алай айтсанг, кирирсе,
Айтмасам кьулагъына,
Джарамаз де джанына».

Барсанг, ханны къатына,
Шыбырда кьулагъына:
«Башына иги, аман
Кесине этер хар адам», —

Деб шыбырдаб айтырса,
Къоркъмай барыб батырча.
Шыбырдаб кьулагъына,
Къайтырса ызынга.

Айтханын эшитирсе,
Бергенин да кёрюрсе,
Джукъ бермейин джиберсе,
Болуш, джарлыма дерсе», —

Деб, оноуун этгенди,
Джолу бла кетгенди.
Этди джарлы кёб сагъыш,
«Къалай болур, — деб, — табыш?

Джукъламай чыкъды ол тангнга,
Къыйын болду бек анга.
Бир-эки ай ётгенди,
Барыргъа оноу этгенди.

Керти айтылгъан сёзле
Джибермедиле тюзге,
Акъыл бегитди, этди,
Таукеллик бла кетди.

Келиб къарауулуна:
«Ий мени, — деди, — ханнга».
Къарауул ишин сорду,
Айталмай мууал болду.

Сора айтды джалыныб,
Уялыб эм тартыныб:
«Бар эди сёзюм ханнга,
Керек эди ол анга».

«Сорайым ханнга», — деди,
Барыб соруб да келди.
Хан эркинлик бергенди,
Джарлы ханнга киргенди.

Сорду джумушун келген:
«Айт, не керекди?» — дегенд.
«Айтайым къулагъынга,
Эркинлик берсенг манга».

«Айт, не дейсе?» — дегенди,
Шыбырдаргъа келгенди:
«Кесине иги, аман
Кеси этер хар адам», —

Деб, шыбырдаб айтханды,
Эм ызына къайтханды.
Ханы бети джарыды,
Ким болгъанын таныды.

«Тюз айтаса», — дегенди,
«Ал», — деб алтын бергенди.
Чыкыгъанында ол андан,
Къарауул орнунда тургъанд.

Ушакъларын эшикден
Къулакъ салыб эшитгенд.
Не айтханын шыбырдаб
Эшителмейин къалгъанд.

Соргъанында: «Къалайд?» — деб,
Кёргюздю алтынны кёб.
Сейирсинди къарауул,
Билмей къалай алгъанын.

«Айтдым бир сёз», — дегенди,
Чабыб юйге келгенди.
Сорду къарауул ханнга:
«Нек бердинг ёч», — деб анга.

«Джарлыды ол, бир хариб,
Керти сёз айтды табыб.
Шыбырдаб къулагъыма,
Джарады ёч алыргъа,» —

Дегенинде ол анга,
Къарауул айтды ханнга:
«Ол а барад таб айтмай,
Джийиргене эм чарлай:

«Ханны къулагъы, — деди, —
Осал ийисли эди,
Кючден чыкъдым шыбырдаб,
Къачдым дженгил дыбырдаб», —

Деди да, кетиб кьалды,
Алтынланы уа алды,» —
Деб кьарауул чертгенди,
Ханны ишекли этгенди.

Хан айтханды джууабха:
«Кёрсенг айт! — деб ол кьартха,
«Келсин, — дерсе, — манга терк», —
Алтын алыр энтда кёб», —

Деб кетди хан алайдан,
Сёзюне ийнанмаздан.
Мураты кимни кьалай?
Кьайдан билсин джарлы, бай.

Бир кюн джарлыны кёрюб,
Ханны саламын бериб,
Джарлыгъа айтады ол:
«Хан чакъырад дженгил бол:

«Бар эсе сёзю айтсын,
Алтын алыб кьайтсын», —
Дегенди хан ма санга,
Аманат салыб манга.

Сен сёзюмю ангыла,
Табсыз барыб джангылма:
Ийис этиб ауузунг,
Сёзге кьалгъанса узун.

Ауузунгу байлаб кел,
Энтда берсе алтын кёр.
Унутмазса мени да,
Болушханма керти да», —

Деб айтханды джарлыгъа,
Зар джюреги джарыла:
«Кёрейим сизни энди, — деб,
Алтын алыргъа бир кел», — деб.

Джарлы келди булджунмай,
Ханнга ийди чырт тыймай.
Джарлы киргенди ханнга,
Хан къарагъанды анга:

Аны бети байланыб,
Аллы ханнга айланыб,
Атларгъа да тартына,
Туралмайын артына.

Къарауулну айтханы,
Кертиге ушагъаны
Керти да ийнандырды,
Ханы ачыуландырды.

«Не керекди, ишинги эт,
Айтырынгы айт да кет!» —
Деб хан хыны айтханды,
Джарлы хандан къоркъгъанды.

Къоркъуб эмда къалтыраб,
Къулагъына шыбырдаб:
«Къургъан биреуге тузакъ,
Кетелмез тюшмей узакъ», —

Деб ызына бурулуб,
Кетеди артына туруб.
«Тохта, — деди хан анга, —
Джазайым къагъыт санга.

Къагъыт бла барырса,
Кёб алтынла алырса», —
Деб бергенди къагъытчыкъ,
Джарлы кетгенди чыгъыб.

Къарауул аны сакълайды,
Ашыгъады, джокълайды.
Чыкъды энди да джарлы,
Къарауул тыйды аны:

«Не алдынг, — деди, — кел,
къайда?»
Буйрукъну алыб алайда,
Алтын бер, — деб айтханын,
Окъуду ханны джазгъанын.

Сейирсиниб бу сёзге,
Байлыкъ кёрюнюб кёзге:
«Сен табмазса былайын,
Мен барайым, алайым.

Мени орнумда сюел сен,
Болушайым санга мен», —
Деб къарауул кетгенди,
Ишин джарлы этгенди.

Къарауулну акъылы,
Урлау эди алтынны,
Болмады муратыча,
Табсыз болду айтырча.

Къарауул ары баргъанлай,
Къагъытчыкъны алгъанлай,

Хан белгисин кёрдюле,
Не дегенин билдиле.

Алдыла кесиб башын,
Бермей излеген ашын.
Харам иннет толмады,
Сюйгенича болмады.

Хан чыкъгъанды, кёргенди,
Джарлы сау сюелгенди,
Къарауулну сорагъанды,
Болум ачыкъ болгъанды.

Джарлыны элтди ызына,
Иш башлады бузула.
Эшитиб ханны сорууун,
Джарлы айтды болумун.

Хан сезгенди алайда
Баргъанын ишни къалайгъа:
Къарауул нек кетгенин,
Ол харамлыкъ этгенин.

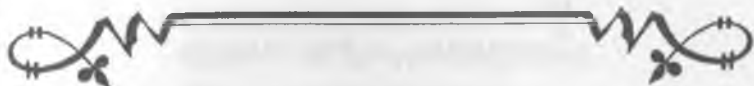
Джарлы айтханды ханнга,
Не дегенин ол анга.
Бетин нек байлагъанын,
Къоркъуб нек айланнганын.

Къарауулну тузагъы,
Кесин иймей тутханы,
Ачыкъ болгъанды ханнга,
Разы болгъанды анга.

Джарлыны иши тюз болуб,
Хан аны кечиб къоюб,
Кёб алтынла бергенди,
Кесине ишчи этгенди.

Ма алайды харамлыкъ,
Кесинге джетер аманлыкъ.
Джюрюйдю аллай хапар,
Заран салма, болса мадар.

ТАУУКЪЧУКЪ

«Иман келир токълукъдан,
Мен кетер джокълукъдан».
Чыкъсанг джолдан — сокъмакъдан,
Хайыр чыкъмаз бир джукъдан.

Малынг къатынга келир,
Ким болгъанынги билир.
Ийисгеб къол — башынги,
Къалдайлыгъынги кёрюр.

Халинге берир багъа,
Кёргенин джыя — тагъа,
Адетинге юренир,
Табханын эсге джагъа.

Къычырыкъчы эсенг сен,
Илгиздик болурма мен.
Болуб къылыгъынга тенг,
Кетерме дегенди кенг.

Ушамагъан джукъмайды,
Джокъдан киши джыртмайды,
Тынчлыкълы джан джукълайды,
Андан хайыр чыкъмайды.

Ариу айтсанг малынга,
Сабийинге джалына,

Сингер ишинг къанына,
Тынчлыкъ келир санына.

Тюзетсенг керек джерин,
Джапырыб, джазыб кёлюн,
Миндеб табсыз этгенин,
Бери тарт терс кетгенин.

Джаланыб ариу ёсер,
Халисин ариу этер,
Ол джолгъа тюшюб кетер,
Болмаз сора башкесер.

Ёсе келсе, эс кире,
Халисин билдире,
Ишсиз джашау кёлюне,
Табсыз болуб кёрюне.

Юйретсенг адамны, малны,
Джолгъа салырса джанны,
Терсине бурмасанг къанны,
Кёргюзюр джарыкъ тангны.

Тура мен окъуй — джаза,
Дерслеге керти хазырлана,
Сагъыш эте эм ойлана,
Китабыма да кёз сала.

Гурт-гурт, — деди, — акъ тауукъ,
Этеди уллу зауукъ,
Джюджеклеге къууаныб,
Излеб ашны да ташыб.

Келдиле мени къатыма,
Къарала, акъла, алтынла,
Кёбню бирге ёсдюрген,
Не атайыкъ атына.

Ойнайдыла чабышыб,
Джюу-джюу эте айтышыб,
Ана гурт-гурт демесе,
Айланырла къатышыб.

Ойнаб, чабыб, кефлениб,
Къараб, мараб, ёблениб,
Аягъыма къарады,
Къоркъмай, секириб миниб.

Тутуб алдым къолума,
Иймей баргъан джолуна,
Къайгъыланды джюуюлдеб,
Тюшдюм деб, бу болумгъа.

Тауукъ дыгалас этди,
Къатыма келди, кетди.
Джибер бери дегенча,
Болуб ол манга дертли.

Сейирсиндим, ойнадым,
Белгилемей къоймадым,
Мерекеб джагъыб бойнуна,
Чёрчеклигин сайладым.

Сора ийдим сюрюуге,
Чабышыргъа, джюрюрге,
Аш излерге, къараргъа,
Дунияны билирге.

Къууанады анасы,
Келгенинде баласы,
Ийнакълай бир-бирин,
Кетдиле ариу джарашыб.

Тауукъну келди излеб,
Кёрмедингми, деб тилеб,
Хоншу къызчыкъ тентиреб,
Айтдым былай кетди, деб.

Барды юйюне сюрюб,
Къууандырды аш бериб,
Сейирсинди, къарады,
Бояулу джеджек кёрюб.

Тутуб алды джюджекни,
Кёрчю кючюнгю деб элти.
Деди аны анасы:
Билчи, ким бояу этди?

Къызчыкъ келди къатыма,
Буюгъа эм тартына,
Неден сёзюн башларгъа,
Билмей къалай айтыргъа.

«Айт! Айт! — дедим, уялма,
Бошха турма, къыйналма,
Не керекди? Тартынма,
Айт, — деб, — сакълаб турама».

«Джюджекчик», — деб, «Анам», — деб,
Къыйналды айталмай бек,
«Бояу», — деди, мурулдаб,
«Ангыладым, — дедим, — энд».

«Мен джакъгъанма бояуну,
Къаты тиймей, аяулу,
Айт ананга алай деб,
Боллукъ тюлдю къыяулу».

Къызчыкъ юйге келгенди,
Анняягъа билдиргенди,
«Джакъды эсе бояуну,
Ол аныкъыд», — дегенди.

Къалады аны бла,
Кюнле да барадыла,
Кюнлени бир кюнюнде,
Ма эсге аладыла.

Болгъанды иги тангчыкъ,
Ёсген бир тауукъ джанчыкъ,
Тутуб алыб келдиле,
Чубарчыкъ, назик санчыкъ.

Джюджекни кёргюздюле,
«Сеникид», — деб бердиле,
«Не ючюн?» — дегенимде,
«Энингденд», — дедиле.

Унутхан эдим аны,
Джюджек боягъанымы,
Энди эсима тюшюрдюм
Къалай ойнагъанымы.

Аш атама анга мен,
Береме хар кюнде джем,
Тойдурама кюн сайын,
Къалмайды бир кюню кем.

Семиргенди тауукъчукъ,
Табыб джашау зауукълукъ,
Кютю болуб ёсгенди,
Къоркъмай, юркмей, сезмей джукъ.

Орундукъну кѣулагъы
Кѣонуш болуб турады,
Орунга уа бир кирчик
Тюшюрмейин кѣонады.

Тауукъчукъгъа нѣгерге
Гугурук келтиргенме,
Эшике юйчюк ишлеб,
Энди ары ийгенме.

Гугурукну кѣатына
Барыб, кѣагъад башына,
Алларына аш атсам,
Кѣоймай кѣыстайд ашына.

Айтыучан элле кѣартла,
Эсирикге джокъ марда:
«Сарыджилик болгъанды,
Мындан нени да сакъла».

Мындан кѣрдюм мен аны,
Тауукъ болса да джаны,
Ашын-сууун табханды,
Гитче болса да саны.

Тауукъ энди джырлайды,
Минутну бош турмайды,
Кѣазыб, кѣармаб ашайды,
Бошуна булджунмайды.

Тауукъ гакгы береди,
Аш да терк кѣреди,
Бакъгъанымы хайыры
Хар кюн сайын келеди.

Ариу тауукъ болгъанды,
Къыргъауулгъа ушагъанды,
Арбазгъа келбет салады,
Къабханы джарагъанды.

«Юренигенди бу санга,
Къалай юренди къолгъа,
Къыргъауул къачыб кетиучюд,
Къалай салгъанса джолгъа?», —

Деб айтадыла манга,
Къараб бу тюрлю джаннга,
«Юй тауукъду», — дейме мен,
Ийнанмайдыла анга.

Тауукъ гуртун чыгъарды,
Онсегиз бала барды.
Гуртун тамам ёсдюрюб,
Толу ана болады.

Джюджекленни атханды,
Эки ай гакгы табханды,
Джангыдан ол гурт тилеб,
Энтда гуртха джатханды.

Бу гурту да таб эди,
Тёлю ёсдюре биледи,
Алыб келиб джюджекленни
Хансха джайыб иеди.

Башын ёрге кёлтюрюб,
Керек сакълыкъны билиб,
Бёлюнмейин къарайды,
Кёзлерин чыракъ ийиб.

Сакъ болгъандан не келир,
Къуру сакълыкъ не берир,
Буйругъу башха болса,
Хар джан буйрукъну кёрюр.

Бир кюн келиб джюджекле,
Джайыла умур — кебекге,
Кириб келдиле юйге,
Не барды деб бизге?

«Юш! Юш!» — деди, къычырды,
Чыкъмагъанын ышырды,
Эшикни джабыб бирибиз,
Бир джюджекни къысдырды.

Тауукъ кёрдю да аны,
Бек табсыз болду халы,
Мыллык атды адамгъа,
Чыгъаргъа джетиб джаны.

Улутмайын джюджекни,
Кёрюне дерт этди,
Тюбесе айыблыгъа,
Мыллык атханлай кетди.

Эшитиученбиз хар заман
Алимледен, адамдан:
Тауукъда акъыл азды, —
Къалгъан джаныуарладан.

Кёзю джити, акъыл аз» —
Болса да, ол тауукъ, къаз, —
Деучендиле къанатлыгъа, —
Акъыллылыкъ танытмаз».

Айтама кёз кёргенни,
Атмазса Аллах бергенни,
Къуш болсун, тауукъ болсун,
Башда акъыл тергеулю.

Джетер-джетмез багъылгъан,
Кереги аз табылгъан,
Иги болур деймисе,
Аз болса да абынган...

Акъылынг, кючюнг, борбайынг
Тенгиширек болмайын,
Тюгел болмаз болумунг,
Аш-сууунг табылмайын.

Малгъа къарайыкъ иги,
Болмаз ол ишни тиги.
Сарыджилик этелсенг,
Келеди игилиги.

Хар бир салгъан къыйынынг,
Кёрюнюр эм къуюлур.
Хайыр бюртюкле болуб,
Байлыкъ болуб джыйылыр.

Къаджыкъмай кёб кюрешген,
Акъыл къошуб бирлешген,
Хайыр табар, къууаныр,
Малгъа берилген ишден.

Керек ашын табмаса,
Ийнанма ким айтса да,
Киши борбайлы болмаз,
Алтын сууну джакъса да.

Малны эсиртген, ойнатхан,
Хар не ишге джаратхан,
Семиртген эм къайнатхан
Аш, сууду ангыласанг.

АМАЛСЫЗ БЛА ИМАНСЫЗ

Амалсыз келген эди Имансызгъа,
Саламын алгъан эди Имансыз да.
Кереклисин айтхан эди Амалсыз да,
Тилей — джылай, Имансызгъа —
къыймазсызгъа.

«Малларым ач болдула, ёледиле,
Джокъ аш, таб — дейдиле, тилейдиле.
Къаура бла чиригенни табыб, чайнаб,
«Бир мадар эт», — деб аллыма келедиле».

Къыш келгенди ауузунда къылыч бла,
Бичен этдим тартышыуда уруш бла.
Джетелмеди джыйгъан ашым, не этейим,
Малларым ач болдула, къурушдула.

Эринчеклик къыйын ишиди, артда джетед,
Джашау да амалсызгъа ишин этед.
Бир болуш деб, келген эдим, амал болса,
Болушмасанг, малым къалмай ёлюб кетед.

Имансыз Амалсызгъа тынгылады,
Сёзлеринден болушлусун ангылады.
Ёлчеледи, чекди эмда этди оюм,
Эм къолуна таб тюшгеннге ол санады.

«Келдинг эсенг, болушлукъ менден тилеб,
Сатыб ал, мен берейм тюз ёлчелеб.
Багъасын а аз айталмам, айыб этме,
Багъады деб, къоймайдыла болса керек.

Базарда да бир кюн базар, бир кюн къазар,
Излей, тилей тебресенг, джюрек азар.
Аллынга келген затды, кечикмей ал,
Буйрукъну билелмезсе, нени джазар.

Биченим джараулуду, табмазса сёз,
Тюрсюню, ийиси да тартарча кёз.
Юч-тёрт кере багъа айтсам, ауурсунма,
Малларынга аш табханса, къалгъаннга тёз», —

Деб, Имансыз биченине салды багъа,
Амалсызны имбашындан омакъ къагъа.
Сёлеширге кёзюу бермей Амалсызгъа,
Сёзлени сынджыр этиб, табын таба.

Аллай багъа салыр киби́к джокъ эд орну,
Алалырмы ол багъагъа джарлы толу.
Амалсызгъа амалсызлыкъ къошулгъанды:
Сагъышдады Амалсыз — къуру къолу.

«Да сени болушлугъунг былаймыды?
Кёбю болгъан къарыулу джылаймыды?
Мен санга къыйын кюн болуш десем,
Багъа сатхан болушлукъ боламыды?

Ачхам болса, нек келеме тилеб бичен,
Багъасына джетдиралсам ачха кючден?
Сатлыкъ бичен базардан да табарыкъма,
Былай тутсанг, саласа манга кишен» —

Дейди Амалсыз болумун билдире,
Имансыз ангылады, кёлюн кенгдире:
«Халкъ ичинде байла кёбдю, ёлкую алсанг,
Хар нени да этиу керек малла ючюн» —

Деди да, башлады ол ачыкъ кёлден,
Амалсызгъа джюкню къошуб келед кенгден:
«Базаргъа да барыр ючюн болум керек,
Бичен барды, аямайма аны сенден.

«Кийим тигиб кийсенг къоян териден,
Ол къыйынынгы чыгъарырмы сени?
Аны кибики болурму экен бу ишибиз,
Къая таба тюртме джаным, бюгюн мени» —

Деди Амалсыз, ангылатыб тюз оюмун,
Имансыз а унутмайды иш болумун.
Тыйды иймей бек таргъа Амалсызны,
Излеб харам башына таб джоюмун.

Былай бла аланы ишлери терен кетди,
Бир джилтинден от джандырыб,
шынгкъарт этди.
Ангылаб, хатер этмей неда къоймай,
Бир-бирини бетлерине кирни тёкдюле.

Ма была да бир-бирине аякъ салмай,
Джагъалаша, джыртыша тургъанлай,
Бир тюз адам келиб къалды юслерине,
Не этелле была деди, ишни сынай.

Хар нелерин соруб, билди ол ишлерин,
Излегенди табсыз ишни тынч бишерин:
«Ой, къарнашла, нек этесиз сиз былай?
Ангылагъыз, барды сизден бир тилерим:

Киши сыймез ишни терен билмегенни,
Оюм этиб джууукъну сыймегенни.
Аллах кечмез ол тукъум билимсизни,
Тенгини джарсыууна эс иймегенни.

Аллах алай къурагъанды джашауну,
Хар ким да эркин табсын ашауну.
Дуниягъа джаратылгъан джанлагъа,
Джакъламайды туююш бла бошауну.

Болушугъуз, къарагъыз бир-биринге,
Джарар ол да бир кюн сеннге.
Табсыз ишни табын таба билсенг а,
Берир Аллах тынчлыкъ кюнле юйюнге.

Бир-биринге болугъуз дагъан, тиреу,
Джукъ бермез узакъдан келиб биреу.
Айтхан сёзюнг болушмаса ангыгъа,
Хайыр бермез кюч салыб аны ийлеу.

Малынг барды, билесе къыш келлигин,
Аш керекди, борчунгду ол — берлигинг,
Нек алмадынг заманында эс этиб,
Билмедингми аш болмаса ёллюгюн.

Къара энди сен да этген ишинге,
Илингенди бюгюн джарлы тишинге,
Хар заманда былай болуб турур деб,
Базыныбса бюгюн къарыу, кючюнге.

Тау да, таш да турмайд бирча хар заман,
Бузда, къарда туталмай таяр табан.
Менме деген, хар ким ышанган байла,
Мюлкю кетиб, болуб къалады джалан.

Бюгюн бла къаллай адам джашайды?
Хар кюн сайын джангы гырджын ашайды.
Бюгюн табхан табышынг да аныча,
Эрлай кетед, джутулады, бошайды.

Бир-бирин суймегенни Аллах суймез,
Суймесе уа аллайлагъа тынчлыкъ иймез.
Сора аны иги болмаз джашау халы,
Рахатлыкъ не болгъанын ол билелмез».

Деб юретди, акъыл айтды кёб заманны,
Имансыз а къайдан алсын тюз иманны.
Аллах бермей, джолдан табхан огъур болмаз,
Акъыл сёзден оюм этиб нени алып.

«Сен ким болдунг, бизге акъыл айтыр кибик,
Ортабызгъа сормагъанлай келиб кириб.
Сени кёрмей джашагъанбыз кёб кюнлени,
Суу къуймазса юсюбюзге, кетсек кюйюб», —

Деб, Имансыз хыны этди, сагъыш этмей,
«Хайыр болсун», — дегенди ол джукъгъа
кетмей.

«Имансызгъа акъыл салыу къыйын ишди,
Кёб заманны турурмуса халкъны теблей.

«Урушдугъуз, ишигиз да огъур болсун,
Экигизни мюлкюгюз да хайыр берсин.
Алдау бла джыйылгъан малдан, мюлкден,
Муратыгъыз ышангылы къалай толсун.

Мен да тюлме махтанырча дараджалы,
Дунияда базман — заман тенглеб салып.
Хар не зат да хаух келеди джашау кюннге,
Барыны да заман берген бард аджалы». —

Деб, кетеди экиisine кёзюу къараб,
Аланы этгенлери джюрегин къайнаб.
Гюнах ишни этгенлеге джаны ауруб,
Айтханына сокъурана ол туруб.

Ол кетгенлей чачылдыла ала,
Хар ким кеси мадарына киришдиле.
Ким биченнге, ким малына мадар этди,
Бир-биринден тюнгюлдюле.

Амалсыз урлады да бичен табды,
«Аш табылды», — деб къууаныб,
малгъа атды.
Акъыл сёзге эс иймейин, ийнанмайын,
Малларына гюнах къошуб аш ашатды.

Имансыз да бай адамгъа сатды бичен,
Бай биченин джюкледи да элтди кючден.
Халал къыйын тюл эди бичени да,
Сатханына къууаннганды керти ичден.

Эл ичинде болгъандыла къарагъанла,
Осаллары, аманлары, марагъанла.
Хапарын да эшитдиле эм кёрдюле,
Тахса билиб, сатар кюнюн сакълагъанла.

Биченчикни къорагъанын кёргендиле,
Имансызгъа кече урула келгендиле.
Табсыз кюнде «ётгюр джашны таргъа тыйыб,
«Къайда ачханы сана да бер», — дегендиле.

Амалсызгъа сёлешгенча сёлешелмед,
«Огъай» дерге кюреширча къарыу келмед.
Ачхасын да алдыла да, думп болдула,
Бичени да копек чакълы хайыр бермед.

Мадар джокъду, багъасын бер биченни,
Джангыз олду, — деб, — мадары
джорукъсузгъа».

Къысды энди Амалсызны тарбууннга,
Къаты тутду, кечиу салмай бир джугъуна.
Эки къатха багъа излеб биченине,
Тынгыламай, къарамайын аш — суууна.

Къыйын болду Амалсызгъа, ачха табмай,
Заман кетиб, мадар болмай, кючю тартмай.
Эртдерекден сагъыш этиб, мадары болмай,
Чоту болмайд малларын сатмай.

Табсыз тюрсюн алгъан эди муну иши,
Тюйюшюрге джетген элле бу экиси.
Дауурларын эшитгенди бир хоншусу,
Келиб къалды бу дауургъа хоншу киши.

Хоншу киши сорду, билди не болгъанын,
Даучу айтды магъанасын, ишни барын.
Биченчигин келтиралмай, заман болмай,
Эм ахыры ызын ызлаб, табханларын.

Амалсыз да джашырмады иш болумун,
Мал аш табмай ары-бери кёб джортууун.
Маллары къырылырча болгъанында,
Салалмады къыйын ишге бу джоюмун.

«Не этейим ачхам джокъду төлер кибик,
Джокъду адам джазыкъсыныр, төзер кибик.

Мадар болуб табсам ёлкую алыр эдим,
Бу адамны разы этиб, төлер кибик.

Мадарсыздан тюшгенме мен ма бу кюннге,
Къарыусузма, билесе сен, диннге, тилге.
Къутхаралсанг,

болушсанг сен къыйын иште,
Болуб къалдым тауукъ кибик,
тюшген джюнге».

«Да иги джаш, къоркъмаймыса сен
гюнахдан?
Къайтмайды чырт ызына окъ атылгъан.
Ётген кюнюнг, этген ишинг, аны кибик,
Келиб къалыр, керек болса, аллынга артдан.

Кёрген кёз да, чыкыгъан сёз да, эшитген да,
Халкъда къалад уллу болуб кесинден да.
Сёзле бла омакъ болуб, эл ауузда
Сыйынг кетер, учуз болуб эшекден да.

Биреу берсе къууанныкъса, ма бюгюн сен,
Башынгы да этериксе таулагъа тенг.
Болушлукъну толу табыб, къутхарылсанг,
Унутурса бираз кюнден, тынч кетелсенг.

Адам джанда болуучанды аллай адет,
Акъыл къошмай толу болмаз намыс, адеб.
Аллах берген ашхылыкъгъа шукур этмей,
Кесим этдим, залимме деб, джюрюб кетед.

Керти адамгъа къыйынлыкъ да акъыл беред,
Аллайлагъа къыйынлыкъдан хайыр келед.
Акъылсызла оюм этмей сынамындан,
Ол тузакъгъа энтда тюшюб, анда ёлед». —

Деб хоншусу Амалсызгъа айтды сёзюм,
Даучуда уа къалмай барад чыдам, тёзюм.
Амалсызны джазыкъсынды хоншусу да,
Амалсыз да джыламсыраб, сюртдю кёзюм.

«Ийнаныгъыз, болдум энди мен акъыллы,
Урулукъну иши къыйын, тар, такъырды.
Къутхарсагъыз, къууанайым, къор болайым,
Кёб махтаула бир Аллахха, ол ахыры»,

Деб, Амалсыз джылагъанды хакъ джюрекден,
Даучу киши джазыкъсыныб, хатер этгенд.
Хоншусу да ачха бериб бичен ючюн,
Ючюсю да муратына толу джетгенд.

Андан сора Амалсыз да табды амал,
Хар бир затха ишден чыгъар керти тамал.
Хар джыл сайын эринмейин кюрешгенди,
Джашагъанды халкъ бла тенг, болмай аман...

АЛМА

Дунияны юсюнде,
Джашауну таб кюнюнде,
Оюмсузлукъ, къыйынлыкъ
Салыр ауурлукъ ишинге.
Зарансызлыкъ, тазалыкъ,
Динликге узалыб,
Адам тюз джолну табар,
Таукелликни къолгъа алыб.
Айтайым, тынгылагъыз,
Теренден ангылагъыз,
Джашауну юлгюсюне
Оюм этиб къарагъыз.
Тюкюрюк болуб джелим,
Тилни тутуб иймейин,
Эринлери джабышыб,
Не этерге билмейин,
Келе эди джаш адам,
Диннге кючлю ийнаннгдан.
Суусаб болуб, ач болуб,
Джюрюу кючу къалмагъан.
Саулукъ джетмей, джарымай,
Басхан джерин танымай,
Кёзю къарангы этиб,
Джокъ эд мадары арымай.

Бар къарыуун төкгенди,
Абын-сюрюн этгенди,
Алас-булас көргенлей,
Алмагъа кёз джетгенди.
Кюн иссиси ётгенди,
Къарыууна джетгенди,
Къоркъуудады, таб, джаны,
Санладан кюч кетгенди.
Алма тургъанд ханслада,
Джол джанында, ташлада,
«Ал да аша мени», — деб,
Джалыннганча ачлагъа.
Къыб-къызыл, таза, омакъ,
Дамлы, суулу, болуб таб,
Татлылыгъы билине,
Къаллыкъча ачха джараб.
Ол эки атлам этди,
Кёзню тикди алмагъа,
Туура къатына джетди,
Сермеб алды аны.
Тюрсюсюне къарады,
«Аллах берди — деди, —
джарады»,
Болушду деб санады.
Чыдаялмай сермеди,
Къабыб, чайнаб тебреди,
Джукъгъа сагъыш этмеди,
«Биреунюкид», демеди.
Чайнаб чыгъарды сууун,
Джутду къоймайын джугъун,
Татыуун да джаратды.
Көрмегенча чырт бурун,
Эс джыйды, этди сагъыш
Джетмесе, деди къаргъыш,

Джан сакъларгъа керек эд,
Джетерми энди алгъыш?
«Кимни хакъы болду, — деб,
Нении ашаб къойдум, — деб,
Ойланды эм кыйналды.
Нек гюнахлы болдум», — деб.
Тёгерекде барды ким?», —
Деб кычырды ол мисгин,
«Бар эсе мында адам,
Букъма да, манга кёрюн».
«Ким керекди ашхы улан? —
Деди бир къарт ташадан.
Болушлукъму керекди?
Урдуму сени джылан?»
«Джокъду, огъай, бир хата,
Махтау болсун Аллахха,
Къутхар мени, тюз айтсам,
Башым къалды палахха»
«Не болгъанды?» — дегенди.
Адебли салам бергенди,
Болумунгу ачыкъ айт» —
Деб, билирге суйгенди.
«Келе эдим мен джолда,
Бек ауур, кыйын халда,
Арыб, ёле суусабдан,
Алма кёрдюм аллымда,
Андан къабыб къойдум,
Намысны, бетни джойдум,
Иесинден сормайын.
Уллу гюнахлы болдум,
Болуш эмда юрет акъыл.
Бар эсе мен этапыр зат,
Джангылгъанма, ай медет,
Не этсем болур такъыл?

Нек салгъанды ол аны?
Бермез сатыб алманы,
Къызартыб, ариу чырайда,
Терс тюлдю бу халы?»
«Этгенинг бек аманды,
Алма — мени алмамды, —
Дегенди къарт, — ангыла,
Алма манга дарманды,
Джалладым аз заманнга,
Келиб къабар муратда,
Джетдирирге тамамгъа.
Болалмайма кечерге,
Болмай эд алай этерге.
Мурат этме энди сен
Гюнах алмай кетерге» —
Деб айланды тегерегине,
Джукъну алмай эсине.
Кетди джюрюб джолуна,
Айыб алмай кесине.
Кетиб къалды къарамай,
Джаш чабды кюч аямай,
Арыгъанын да унута,
Иши онгмай, джарамай,
Джетиб, джылаб, джабышды,
«Разы бол, манга», — деб.
Къарт тохтады, къабышды,
«Не дерикме санга?» — деб...
Джалчы болсам джылланы,
Кечдирмезми ол аны?
Болушлусун тюз айтсанг,
Кечедиле джыланни» —
Деди, джалынды къартха,
«Борч этме ахыратха.
Айтханынгы этерме,
Джюк этиб къойма артха».

Джалынды эм тиледи,
Алын тыйды, иймеди.
Аягъына баш урду,
Башха амал билмеди.
Джылаб джатды джолунда,
«Ёлтюр», — деди, — къолунгда.
Не да кеч да, ий мени,
Къоймагъын бу болумда».
«Хайыр», — деди акъсакъал,
Барды джангыз бир амал,
Мен разы болургъа
Салалсанг анга тамал.
Тюшюн, терен ангыла,
Эсинги ий, тынгыла.
Киши хакъ бек ауурду,
Кетмез кибик джагъыла.
Къыйнайды мени тилегинг,
Эзиледи джюрегим.
Этер мадар табмайма,
Керти эсенг билейим:
Барды мени бир къызым,
Чолакъ, топал, къыб-къызыл.
Тилсиз, сокъур, сангырау,
Къоймайды джерде ызын.
Башха кем джери джокъду,
Бети, санлары токъду.
Чырайы да алмача,
Эшитгенингча чоту.
Алсанг аны нёгерге,
Биргесине келирме,
Борч салмай, алгъыш эте,
Разылыкъ берирме».
Сагъыш этди, ойланды,
Амал чыртда болмады.

Энтда къыйын иш чыкъды,
Энтда мурат толмады.
Ашыкъдырды къарт аны.
«Хайда, ий мени», — деди.
Сюйгенингча этерсе,
«Гюнахха кирме», — деди.
Амалсыз таргъа тюшюб,
Джангыдан кюйюб, бишиб,
Акъылында бишириб,
Айтды ахыр тюшюнюб.
«Джарлы джанны мен алсам,
Къарыу джетмейин къалса,
Къалай этерме сора?
Ишим къалай кечилир?
Къалмаса тарыгъыуу,
Джетелмесем кёлюне,
Тюшелмесем эбине,
Мадарым тауусулса,
Не айтырма элине?
Ишим амалсыз болса,
Къыйыным бошха къалса,
Не айтырма Аллахха,
Ол да бир марда салса?»
Къарт бёлдю муну сёзюм.
«Керекди сеннге, — деди, —
чыдам, тёзюм.
Харамлыгъынг болмаса,
Табсанг хар ишни эбин.
Сагъыш этме сен анга,
Борч болалмаз ол санга,
Къатылыгъынг болмаса,
Къан чыгъармай соймасанг».

«Хайыр, — деди, — хо, — деди,
Къарыууму аямам,
Салайым мен бой, — деди.
Къыйын ишге бой салды,
Разылыкъ да алды.
Келишимге келдиле,
Мыдах болуб джаш къалды.
Аллай бирни джалынды,
Тынлыкъ кючден табылды.
Ма алай къыйын болду,
Джангы къабхан къабыны,
Къарт: Джюр, — деди, — барайыкъ,
Келишимге къарайыкъ,
Шохлача биз тебрейик,
Ишни да баджарайыкъ», —
Деб джашны алыб барды,
Къонакъ юйде сыйлады.
Алай а джаш мыдахды,
Иши джюрек къыйнайды.
Союлдула тууар, къой,
Этдиле юйде уллу той,
Ол тойгъа къарады джаш ,
Бек сагъышлыды баш.
Бир къыз барды ол тойда,
Джыйгъанды халкъны къолгъа.
Ариу тутады кесин,
Къууат салады тойгъа.
Джырлайд бек аламат,
Кёзлеринден нюр тамад.
Толгъан ай чыкъгъан кибик
Тёгерегин джарытад.
Къарт эс бёлмей кетеди,
Джаш а сагъыш этеди.

Къараб излейд тенгекни,
Ахырына джетеди.
Халкъ этеди той-оюн,
Къайнайды къазан, чоюн.
Джаш терен сагъышдады,
«Къалай болур, — деб, — болум?»
Бир кесекден чыкъды къарт,
Ол да джарыкъды, бек таб.
Джаш сорады ол къартдан:
«Къыз къайдады, шо, бир айт».
Къарт кёргюздю: «Майна», — деб,
«Тебсейди ол тойда, — деб.
Кёргенсе сен ол къызыны,
Сагъыш эт да ойлан», — деб.
Къатышыб джаш энди уа:
«Тюшмю, тюнмю, неди да,
Алджалдыммы акъылдан?
Ол къалай тебсейди да?»
«Тебсейим, — деди, — бек чабыб,
Къабузгъа эбин табыб.
Ойнаб, кюлюб, бурулуб,
Тойгъа да бек къууаныб».
Алдадынгмы мени сен? —
Тёнгекди, — деб, — эмда кем.
Нек айтхан эдинг алай?
Джокъду сора анга тенг».
«Алдамайма мен сени,
Бюгюн джокъду бир кеми.
Джашай барса не болур?
Болмагъанлыкъгъа тенги.
Сен кемге къарамасанг,
Джаннга да джарамасанг,
Аллахдан келир салам,
Къыйналыб джарамасанг» —
Деб къарт айтды хапарын,
Ишине кёре табарын.

Бюгюн сагъыш этмесе,
Артда артыкъ чабарын.
Адам джаннга бурулуб,
Сакълайды хар къыйынлыкъ:
Къартлыкъ, ауруу, сакъатлыкъ,
Барысы да джыйылыб».
«Энди олмуд къыз? — деди,
Къалдырмагъан ыз, — деди.
Тюзге Аллах бергенди,
Насыбха тюбегенди.
«Ма ол къызды, — ийнансанг,
Керти олду — джаратсанг.
Сёзюнге керти болсанг,
Айтхан джолунгда барсанг».
Таймазлыкъ эм сёзимден,
Сакъатха да эзилген,
Кёрюр эдим кесимден,
Къачмаз эдим кёзюуден.
Сёзимден да таймазма,
Кем болса да къоймазма.
Буйрукъ болса, мадар джокъ,
Ётюрюкчю болмазма»,
Энди къарт этди алгъыш,
Этмеди армау, тартыш.
Оюм бла таукеллик,
Керти сёздеди табы.
Джаханим да къорады,
Джандет келиб орналды,
Тюзлюк аллынга келиб,
Хар ишиннги баджарыр.
Ала толу юй болдула,
Джашауда да онгдула...

КЁЧГЮНЧЮЛЮКНЮ КЮУЮ

«Тойгъан кюнюнгде ач кюнюнгю унутма» —
Деб нарт сёз бошха айтмайды.
Не бек кыйналасанг да, мардадан чыкъма,
Кыйынлыкдан Аллах сакълайды.

Айыб этмегиз, сиз, багъалы тенгле,
Зорлукъну джылына кыйтайым,
Эринмей кюлакъ салыб тынгылагъыз,
Кёчгюнчюлюк кюню айттайым.

2-чи ноябрь, гюрге кюн келди,
43-чю джылгъы кыйынлыкъ.
Зорлукъ унукъдуруб, хар ишни унутдуруб,
Амалсыз кёчерге джыйылдыкъ.

2-чи ноябрь ауур кюн болду,
Къобанны суу азайды.
Бизни ёсдюрген мийик тауларыбыз,
Кёрюнмез кибики ташайды.

Танг къаралдысында машинала бла
«Кёчюгюз!» — деб, бизге келдиле.
Кёчюрюрге излегеннге бу неди? — дегеннге,
Буйрукъ толтурабыз, дедиле.

Биз бу кыйынлыкны унуталмазбыз,
Къолубуздан келсе, сау болсакъ.
Ма бу зорлукъга чыдаб къоялмазбыз,
Къырылыб бошалыб къалмасакъ.

Тауларыбыз мыдах солуйдула бюгюн,
Кюнюбюзню булут джабханды.
Бир адам унутмаз ма бюгюн кёргенин,
Къралым халкъыма чабханды.

Джорукъ, мизам болмай, тауда,
 тюзде къоймай,
 Аскер бла зорлукъ этдиле.
 Мыртазакъла келиб: «Чыкъ» — деб,
 буйрукъ бериб,
 Юйден чыгъардыла, тѣкдюле.

Халкымы онглусу кѣан тѣгюб кѣоруйду
Ата джуртубузну джауладан.
Кѣарыусузу, онгсузу кѣысталыб кѣуруйду,
Айырылыб Кавказ тауладан.

Халкъынг ачыгъанды, къуу-шуу болгъанды,
Къарачай, джашагъан джерлеринг.
Къойну ит сойгъанды,
мыллыкдан толгъанды,
Иесиз къалгъанды эллеринг.

Тюшде кѳргенча, таурух, джомакъдача,
Къайгылы джюрекле джарыла,
Суудан чыгыб къумгъа тюшген чабакълача,
Тюшгенбиз джашауну тарына.

Сөзлерим жетпейди тилимде.

Ауур кыйынлыкъ сынайды.

Элтиб, къум тюзлеге тѣкдюле.

Джайы бездиреди жанланы.

Ала бла сау юй битеди.

Ушаялмайдыла юйлеге.

Чачылгъанбыз къазах элlege.

Тауукъну тугюн къуш чачхан кибик,
Джер бетине бояу болгъанбыз,
Хар тюрлю миллетни къатларында туруб,
Тюрлю тюрсюн, хали алгъанбыз.

Ким кѣзах болгъанды,
 ким узбек болгъанды,
Ким да орус хали алгъанды.
Сан арыкълыкъда, халкъ джарлылыкъда
Амалсыз болуб къалгъанды.

Комендатла бизге кѳол салдырадыла,
Хоншу колхозлагъа иймейин.
Ашарыкъ, киерик джетмей инджиледи,
Халкъым не этерге билмейин.

Ачдан инджилебиз, ёлюб да барабыз,
Эмилген санла джарамай.
Къарыусузла элтиб ёлюк асырайбыз,
Афенди джогъуна къарамай.

Бардан беребиз, тенг юлешебиз,
Сууабды, дейдиле джанынга.
Санла ингичкериб, къарыусуз болгъанбыз,
Къарасанг, къоркъарса къаныма.

Къазауатда ёлген айырылмай тенгден,
Къарнаш къабырлагъа тюшеди.
Аны ахлулары, болмайын амалы,
Зорлукъну отунда бишеди.

Ата-анасы ёлген ёксюз сабийле
Садакъя тилеб да келелле.
Къамишле ичинде, кёкенле тубюнде
Бёрюле талаб да ёлелле.

Къыйынлыкъны бары адамгъа чыкъгъанды,
Бюгюлмей кёлтюре барайыкъ.
Эс ташламайыкъ, халкъгъа джарайыкъ,
Заманны табына къарайыкъ.

Къыйынлыкъны хама келтиреди заман,
Заманы келсе къутхарыр.
Къыйынлыкъ келеди, аджаллы ёледи,
Аджалсыз къутулур, сый алыр.

Зорлукъ аямайды, къоркъсанг джарамайды,
Керекди аны дженгерге.
Къыйынлыкъда къатсанг,
хама алгъа тартсанг,
Элтелмейди сени нёгерге.

Елгенлерибиз джандетли болсунла,
Биз аны Аллахдан тилейик.
Сауларыбыз джуртха буюрулсунла,
Аны да кёз бла кёрейик.

Тилек къабыл болду, муратыбыз толду,
Келдик энди ата джуртума:
Хомух болмайыкъ, санны бошламайыкъ,
Сагъыш этмей, бошха къутура.

Оюмлу болайыкъ, болумлу болайыкъ,
Хар ишни къолгъа алайыкъ.
Аллахха бел байлаб, акъылны сайлаб,
Хар нени орнуна салайыкъ.

Ай аман джашла, ушагъыз джашха,
Джюрюте билигиз санланы.
Бир джангыз джашауу, джангыз бир ёмюрю
Барды джаратылгъан джанланы.

Ай аман джашла, берилигиз ишге,
Ишигизни джарты къоймагъыз.
Джарты къалгъан ишге, татыса да кючге,
Не аз да разы болмагъыз.

А марджа тенгле, болушайыкъ элге,
Джараулу миллет болайыкъ.
Къарыусузну аяб, тамаданы сыйлаб,
Бир-бирибизге джарайыкъ.

Аллах бизни насыбыбызны алмасын,
Тилек къабыл болмай къалмасын.
Джауланы ёлтюрсюн, насыбла келтирсин,
Зорлукъ этгенлени къармасын.

Салам берейик биз Минги Таугъа,
Къууансын эски халкъына.
Минг налат болсун, зорлукъ этген джаугъа,
Келдик Ата джуртха талпына.

Эринмей ишлесек, харамлыкъ билмесек,
Болушлугъун табарбыз Аллахны.
Адеб, намыс болса, халкъ сыйлашыб турса,
Юсюбюзден алыр палахны.

Халкъла арасында бедишлик болмайыкъ,
Атаны сыйын джоймайыкъ.
Игилик этейик, муратха джетейик,
Иги болмай а къалмайыкъ.

КЪАРАЧАЙГЪА

Мени сыйлы миллетим,
Таза болсун иннетинг,
Ариу халкъым, Къарачай,
Нюр теге турсун бетинг.

Сайлагъанса урунууну,
Излеген шох болумну,
Намыс, адеб-адетни,
Тамал этиб турууну.

Мени джигит миллетим,
Адеб болсун иннетинг,
Ариу халкъым, Къарачай,
Нюр теге турсун бетинг.

Тауну, ташы джер этиб,
Ишлеб муратха джетиб,
Тыйгъычлагъа джол бермей,
Тургъун джорукъ бегитиб.

Мени тулпар миллетим,
Бирлик болсун иннетинг.
Ариу халкъым, Къарачай,
Нюр теге турсун бетинг.

Тиширууну сыйлагъан,
Анасынча аягъан,
Не кыйын кюнюнде да,
Ата джолдан таймагъан.

Мени адил миллетим,
Тюзлюк болсун иннетинг,
Ариу халкъым, Къарачай,
Нюр теге турсун бетинг.

Бек берилиб билимге,
Ариу ана тилиме,
Халкъына джарар кибик,
Ангы берген сабийине.

Мени джарыкъ миллетим,
Билим болсун иннетинг,
Ариу халкъым, Къарачай,
Нюр теге турсун бетинг.

Ариу къараб къонакъгъа,
Болушхан амал джокъда,
Юйде барын аямай,
Сыйын кѳрген хар чакъда.

Мени мукъмин миллетим,
Шохлукъ болсун иннетинг,
Ариу халкъым, Къарачай,
Нюр теге турсун бетинг.

Юлгюге айтылайыкъ,
Энтда болуб джюрюшлю,
Джашауда насыб кѳбдю,
Аллах этсин юлюшлю.

Мени ишчи миллетим,
Сакълыкъ болсун иннетинг,
Ариу халкъым, Къарачай,
Нюр теге турсун бетинг.

* * *

Мудалифге

Сагъыш этиб кёрейик,
Елчелейик, билейик,
Халкъдан чыкъгъан асылгъа,
Керти багъа берейик.

Барды халкъда адамла
Халкъгъа къурман болгъанла,
Миллет ючюн кюрешиб
Джашаудан къорагъанла.

Батчаланы Мудалиф,
Бири эд адамланы,
Тюзлюк излей халкъына,
Джашауу кетди аны.

Эр эл ючюн ёседи,
Кючюн элге береди,
Джашауну тюз джолунда,
Ол халкъ ючюн ёледи.

Къол кёлтюрюб Мудалиф,
Сёлешгенди сёз алыб,
«Нек кёчеди Къарачай,
Терс айыбла салыныб».

Тюз сёзге тынгыламай,
Кертини аңгыламай,
Терс оноу бегитилди,
Сусловгъа ол джарамай.

Терседиле сау халкъны,
Бериб эм сатлыкъ атны,
Тюз сёз ючюн Мудалиф
Тюрме азабны табды.

Ётгюр кёллю джигит джаш,
Сый бергенди сын таш,
Тюз адам, халал кёллю,
Халкъынга туугъан къарнаш.

Устаз, джигит партизан,
Халкъына керти адам,
Джандетде болсун джанынг,
Тилейбиз биз Аллахдан!

Терс этилген оноугъа,
Хазырланган бугъоугъа,
Мыллык атдың къуру кесинг,
Миллетинги къорургъа.

Ауур борч алгъан эдинг,
Кёб кыйын салгъан эдинг,
Джан аямай кюрешиб,
Джангызлай къалгъан эдинг.

Термилсе да тутмакъда,
Саналмады тумакъгъа,
Тазаланыб, тюз болуб,
Чыкъды мийик таугъа.

Болсанг да ол кюн джангыз,
Къалмады ишинг сансыз,
Чыкъды халкъдан джакъчыла,
Тюзелди иш амалсыз.

Джакъладынг сен халкъынгы,
Бузмай керти антынгы,
Сени суюген миллетинг,
Унутмайла атынгы.

Болгъан эдинг сен устаз,
Халаллыгъынг тюл эд аз,
Бош къалмагъанд кыйынынг —
Ашхылыкъ унутулмаз.

Къолда тургъан алтынны,
Къорагъынчы ахыры,
Багъасын киши билмез,
Адил ишин батырны.

Ташайса уа билебиз,
Керти ишин кёребиз,
Етюб кетсе уа заман,
Екюнебиз, кюебиз.

Кеч болса да заманы,
Келди ишни тамамы,
Хакъым башын кёлтюрюб,
Тутду адил табаны.

Орнун табады тюзлюк,
Адилликни кёргюзюб,
«Терс» Къарачай, тюз болуб,
Чыкъды бугъоуну юзюб.

Тюрмеде кетди кёб джылынг,
Халкъда мийикди сыйынг,
Къоркъмагъанса азабдан,
Болса да ишинг къыйын.

Быллай джигит джакъчыла,
Кёб болсунла халкъымда,
Башлары тюз ишлеген,
Билимли, акъыллыла.

Тюзлюк ючюн бол тири,
Сый тюшюрме, бол иги,
Елмезлик киши джокъду,
Болдунг джигитни бири.

Болгъандыла халкъымда,
Керти джигитле, «алтынла»,
Миллет ючюн джанларын
Саугъа этген батырла.

Ышанайыкъ Аллахха,
Энтда чыгъарла джашла,
Тюзлюк джолун джакъларгъа
Табылырла къарнашла.

* * *

Аджиланы Хабибатха

Кёб тёлюню ёсдюрдю,
Сыйлы устаз Хабибат,
Быллайланы кючюнден
Ариу болад табигъат.

Ханс кюйючю Сары-Тюзде
Омакъ садла джасандыла.
Хабибатча устазла,
Есюм тамалын салдыла.

Ариу тилде сёлеше,
Сабийлени юрете,
Кече-кюн да кюреше,
Джашау джолгъа тюзете.

Болуб кърал депутат,
Этгенди игиликле,
Баджарыб ишин Хабибат,
Иши тенгди джигитликге.

Суу чыгъартды Къобандан,
Таблыкъ излеб элине,
Кёб алгъышла ма андан
Хабибатха бериле.

Хабибат бири эди,
Халкъ тынчлыгъын джакълагъан,

Элде джангыз ол эди,
Къызыл байракъ сакълагъан.

Къоркъмайын къаллы джаудан,
Байракъны тутду юйюнде,
Ариу сакъланыб саудан
Чыкъды керек кюнюнде.

Къалмады аны ючюн да,
Кёчдю Хабибат эл бла.
Къралны табсыз ишин да
Кёлтюрдю джууукъ, тенг бла.

Этгенди кёб асыл иш,
Халкъ барын да биледи,
Къайдан табды быллай кюч,
Бюгюн да хайыр береди.

Турлукъду эсибизде
Быллай асыл къызыбыз,
Сураты кёзюбюзде,
Кёб турлукъду ызыгъыз.

Хабибатны джолунда,
Элчи къызла баралла,
Ол кёргюзген болумда
Билим къала салалла.

Къоюб кетди джалгъанны,
Энтда игилик къошалмай,
Этилмейин къалгъаны
Барлыкъды ол бошалмай.

Джокъ эди ётюрюгю,
Берилиб таза иннетге,
Кёб ашхылыкъ келтирди,
Джатсын джаны джандетде.

* * *

Депшокъланы Хамитге

Батыр Хамит — партизан,
Ишинг — ауур, атынг — танг.
Белорус чегетледе,
Къоркъулада къалды джан.

Джаралы болдунг, къыйналдынг,
Къыйналсанг да, сау къалдынг.
Аллах сакълаб джанынгы,
Сыйлы саугъала алдынг.

Билмегенлей джау чабыб,
Анга да амал табыб,
Партизанлыкъгъа къайтдынг
Джараларынг багъылыб.

Кёб джигитлик этгенсе,
Муратынга джетгенсе,
Ахырзаман урушдан
Хорлаб, чыгъыб кетгенсе.

Унутмайбыз биз сени,
Сый береди сеннге элим,
Аджал хакъды хар кимге,
Джарыкълай кетди кёлюнг.

Къабыл болсун тилегинг,
Нюр болсун джатхан джеринг,
Керти дуня болумда
Къууандырсын ишлеринг.

Биз Аллахдан тилейик,
Сени ючюн ийилейик,
Уллу Аллах афу этсин,
Джандетледе кёрейик.

* * *

Бадахланы Аскерге

Бадахланы Аскерни,
Айтайым мен хапарын,
Тынгылагъыз эс ийиб,
Иши къалай болгъанын.

Халкъны суюб сакълай эд,
Ангылагъыз, тенглерим.
Халкъны сыйын джакълай эд,
Унутмай туугъан элин.

Сагъыш этиб къарагъыз:
Сый бошуна келмейди,
Алайым деб тырмашхан,
Хорлам алмай ёлмейди.

Аскерни юч къарнашы,
Шейит болуб ёлдюле,
Джан аямай, сермешиб,
Джигитлик кёргюздюле.

Урушда джан бергендиле,
Джамболат, Хызыр, Шамге,
Джуртну къоруй ёлгенле,
Ауурду ол бир юйге.

Аскер къалды урушда,
Юч уллусун ашырыб,
Хар кюнде аджал келсе да,
Аллах сакълаб, джашырыб.

Учхан окъла тюбюнде
Салдырды кёпюрлени,
Отну, сууну ичинде
Ёсдюргенд ётгюрлени.

Джашаугъа этмей хыйсаб,
Джанын отха ата эд,
Къоркъмай аджалгъа атлаб,
Къурч темирча къата эд.

Халкъгъа юлгю кёргюзюб,
Кеси тамал сала эд,
Джашаудан умут юзюб,
Хорламны да ала эд.

Алгъанды отуз саугъа,
Кёргюзюб джигитликле,
Ерлегенди ол таугъа,
Сый кёлтюрюб мийикге.

Тилейик биз джандетни
Тёрт къарнашха, анагъа,
Къабыл этсин Уллу Аллах
Тилеклени алагъа.

Гюнахларын Аллах кечсин
Биз эсгерген джанланы,
Быллай джашла энтда ёссюн,
Азаймасын санлары.

Аскер элчи джаш эди,
Алчы эди, баш эди,
Халкъыма бек керекли
Ол бизге къарнаш эди.

* * *

Ўзденлени Абуғалийге

Абуғалий Сары-Тюз элни сыйлы къарты,
Джырла этген, акъыл юретген —
ол эд шарты.

Уллу келсе, бола эди уллугъа тенг,
Сабий келсе, ариу айтыб, бола эд кенг.

Соргъанынга эринмейин бериб джууаб,
Джорукъ айта, эс табдыра, эте сууаб.

Юлгю болуб, кёб зат айта, джаш тёлуге,
Ётген заманладан хапар айта эм тёгюле.

Хапарлагъа тынгылай эк биз суюсьюне,
Ашыргъанбыз бушуу эте эм куюсьюне.

Джандет болсун иги къартны
джатхан джери,
Келирлеми аллай къартла энди бери?

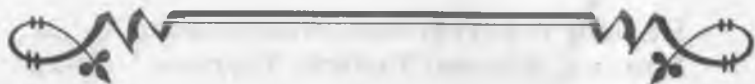
Тилек тилейбиз Уллу Аллахдан ма алагъа,
Къабыл болсун тилегибиз ол къартлагъа.

Байлаусузлай дарман этген хар джарагъа,
Унутмайыкъ дууа этерге къабырлада.

Нанаш, Таулу, Ильяс, Къыблахан,
Исмаил, Кёккез, Таубий, Туугъан,

Дагъыда башхаланы къыйынд санаб берген,
Аладыла бизге джол кёргюзген.

* * *

Хаджахматха

Хаджахмат — мени устазым,
Магометни уланы,
Анычала бек азды,
Айтханы эсде турады.

Уста эди ол тилге,
Къарачайча, орусча,
Юйрете эди бизге,
Ангылаб, адам болурча.

Сыйлай ол тилни,
Мийик багъа бере эд,
Юрете эд ол бизни,
«Тил джити сауутду» — деб.

Къыйын салгъан билимге,
Теренинде сакълайды,
Багъасын тюз билгенле
Бошха джолгъа атмайды.

Ат джюрюгю — дейдиле, —
Азабдан къутхарады.
Тил джюрюгю игиди,
Аджалдан да алады, —

Деб, сёз барды къартлада,
Акъыллыла айтхандыла,
Джюрюгенди нартлада,
Джашаудан табхандыла.

Разыма устазыма,
Ариу билим берген эд,
Къарамай заман азына,
Баласыча кёре эд.

Мадарсыз ишди аджал,
Устазымы къоратды,
Билимни бериб маджал,
«Иги болугъуз» — деб, айтды.

Разыбыз биз анга,
Джаны джандетли болсун,
Адил, тюз, халал джаны
Джандет нюрден солусун.

* * *

Иссагъа

Сары-Тюзню джулдузлары
Джылтырайла, джаналла.
Кетселе да кёз кёрмезге,
Эсибизде къалалла.

Заурбекни джашы Исса,
Бири эди аланы.
Ай медет, сау болса уа,
Халкъында эд аны джаны.

Адамлыгъы кючлю эди,
Билими да джетишиб,
Назму джазыу иши эди,
Сёзлери таб келишиб.

Кесин мийик тутмай эди,
Хар кимге да тенг эди.
Арымай эд, талмай эди
Джюрек-кёлю кенг эди.

Устаз болуб ишлей эди,
Классха башчы болуб.
Бир хыны сёз джокъ эди,
Бузмай эди ол джорукъ.

Сабийге да бола эд тенг,
Ала бла ариу сёлеше,
Джюреги болуб кенг,
Билимин ала бла юлеше.

Исса керти адам эд,
Тилибизни устасы,
Ашхылыгъы юлгю эд
Хар кимге де Иссаны.

Джаугъа къаршчы чыкъды
Аямай не джан-къан,
Урушда кёбню джыкъды,
Бизни ючюн бериб джан.

Джандетли болсун джаны энди,
Тутайыкъ эсибизде.
Унутмаз Сары-Тюз аны,
Юлгюге тута хар кюнбюзде.

БАШЛАРЫ

Ал сѣз 3

Шаурухна бна назтула

АКЪЫЛЛАЛЫКЪНЫ ТЕМЛИСЧИ

Хаким къыз	6
Ёксюз юйдеги	6
Джалчылыкъ	7
Айрылыкъ	8
Нарт сѣзню хайыры	16
Зийдан	17
Эмчек къарнаш	19
Джалчыны хатасы	22
Тюрю ишле	24
Керекли джигитлик	27
Сейир ишле	29
Толгъан мурат	31
Ашхы кюнле	36
Ана джюрек	38
Осиятла	39
Оюмсузлукъ	43
Джалыннгычлыкъ	44
Къыйын кюнле	46
Джарлы къатын	49
Акъыллы къарт	52
Кертме бутакъ	62
Ханнга джууаб	66
Дуния даулет	68
Кюмюш сом	78
Хар ким асылына	89
Юч акъыл сѣз	102
Ханны юч джашы	116
«Джарлы бай»	132

Ананы керти джашы	149
Ханны къызы	161
Акъ эчки	174
Шахсымайыл	196
«Билгич» джылан	210
Кир иннетинг кесинге джетер	221
Тауукъчукъ	233
Амалсыз бла Имансыз	243
Алма	252
Кёчгюнчюлюкню кюю	261
Къарачайгъа	267
Мудалифге	269
Аджилены Хабибатха	273
Лепшокъланы Хамитге	275
Бадахланы Аскерге	277
Ёзденланы Абугалийге	280
Хаджахматха	282
Иссагъа	284

Сагит Ильясович Батчаев

ПОДАРОК

Сказки и стихи

На карачаевском языке

Редактор-корректор *М. М. Кубанов*

Оформление и художественное редактирование,
графика и вёрстка — *А. Я. Унежова*

Технический редактор *А. Я. Алимова*

Подписано к печати 25.11.12.

Формат 84х108/32. Бумага офсетная.

Гарнитура «SchoolBook CTT». Печать офсетная.

Усл. печ. л. 13,4. Усл. кр.-отт. 13,8. Уч.-изд. л. 10,3.

Тираж 500 экз. Заказ № 817

Отпечатано с готового оригинал-макета
в ОАО «Издательско-полиграфическая фирма
«Ставрополье». 355035, г. Ставрополь,

ул. Спартака, 8.

ББК 169

Батчаев С. И. Подарок. г. Карачаевск, 2012—288 с.

В первый свой поэтический сборник С. Батчаев включил сказки и стихи. Сборник будет хорошим подарком для любителей карачаевской поэзии.

Сказки С. Батчаева посвящены обычаям и традициям карачаевского народа. Они написаны красочным, сочным языком. Читаются легко. А свои стихи автор посвятил знаменитым людям Карачая.

Книга предназначена как взрослым так же и детям старшего возраста.